SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

Na 40. výročie Slovenského národného povstania . 193
F. Kočiš, Syntakticko-kompozičný pôdorys románu R. Morica *Explózia* 195
G. Horák, Jazyk v románe J. Beňu *Predposledný odpočinok* 205
D. Slančová, O niektorých syntaktických prostriedkoch eseje 215

DISKUSIE

L. Dvonč, Ešte raz o písaní spojovníka v priezviskách typu *Gregor-Tajovský* 225
S. Ondrejovič, O symetrických predikátoch v slovenčine 229
V. Uhlár, Priezviská so sufixom *-ej* 236

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1983. K. Buzássyová . 241
Jazykovedné príspevky v zborníkoch Spolku vojvodinských slovakistov. I. Ripka 247
Štúdie o češtine, slovenčine a nemčine z porovnávacieho hľadiska. P. Žigo 250

ROZLIČNOSTI

Hrad, zámok a *kaštieľ*. L. Dvonč 254
O výslovnosti slova *slang*. S. Ondrejovič . 256

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 49 — 1984
ČÍSLO 4

NA 40. VÝROČIE SLOVENSKÉHO NÁRODNÉHO POVSTANIA

Tohto roku sa naplnil štyridsiaty rok od chvíle, keď protifašistický odpor na Slovensku prerástol do celonárodného povstania, do otvoreného boja proti okupačným nacistickým vojskám na území Slovenska, ako aj proti vtedajšiemu vládnucemu režimu. Tento otvorený boj bol vyvolaný a podmienený víťazným postupom Sovietskej armády, keď sa vojnové operácie preniesli prevažne na územia štátov za hranicami Sovietskeho zväzu. V lete roku 1944 nastala tak nová etapa protifašistického a národnooslobodzovacieho zápasu slovenského a českého ľudu. Bol to začiatok národnej a demokratickej revolúcie, v nej sa slovenský ľud zapojil do vojenského i politického odporu proti fašizmu, odporu, ktorý sa začal dvíhať v Európe s neobyčajnou intenzitou a s čoraz väčším odhodlaním zbaviť sa hitlerovskej hrôzovlády, ale aj starého vykorisťovateľského poriadku. Slovenské národné povstanie sa stalo integrálnou súčasťou novej etapy svetovej socialistickej revolúcie.

Na povstaleckom území prevzala vtedy zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc Slovenská národná rada a bol utvorený orgán SNR — Zbor poverenikov. Bolo vyhlásené obnovenie Československej republiky na nových sociálnych a národnostných základoch. Komunistická strana Slovenska, ktorá ako hlavná organizačná sila viedla slovenský ľud do Povstania, prestala byť ilegálnou stranou, začala fungovať ako jediná organizovaná politická strana na území, kde sa bojovalo o nové ľudovodemokratické zriadenie. Prijala nový program politického, národnostného a sociálneho usporiadania budúceho Československa, v duchu tohto programu pôsobila na politický obsah národnooslobodzovacieho boja v Povstaní a utvárala predpoklady na ďalší vývoj revolučného boja, ktorý bol v r. 1948 zavŕšený prevzatím politickej a štátnej moci robotníckou triedou.

Slovenské národné povstanie ako boj slovenského ľudu proti fašizmu dostávalo výdatnú pomoc zo strany Sovietskeho zväzu — materiálnu, politickú i morálnu. Bez tejto pomoci by partizáni neboli mohli v horách viesť boj až do víťazného príchodu Sovietskej armády na naše územie.

Dnes, z odstupu štyridsiatich rokov, môžeme konštatovať, že Slovenské

národné povstanie sa stalo symbolom a znakom nevyčerpateľnej národnej i mravnej sily slovenského ľudu, ktorá sa prejavovala v našich dejinách vždy v pravý čas a na pravom mieste. V Slovenskom národnom povstaní odznievali revolučné motívy štúrovských básnikov, ozývala sa jánošíkovská tradícia odboja proti feudálnym mocipánom, sprítomňoval sa odhodlaný protest robotníckej triedy proti vykorisťovaniu z čias predmníchovskej republiky. Do boja mobilizovala aj reálna možnosť národov Európy žiť bez vykorisťovania a na spravodlivých sociálnych základoch.

Heroický zápas slovenského ľudu sa adekvátnym spôsobom odrazil aj v súčasnej slovenskej literárnej tvorbe — v poézii, próze i dráme. Je v nej zachytená historická pravda o Slovenskom národnom povstaní v umeleckom videní ťažkých bojov v slovenských horách — bojov s nemeckou armádou, s krutou zimou, ale i bojov s pochybovačnosťou, nedôverou, malomyseľnosťou ľudí pri neúspechoch. V slovenskej literatúre defiluje nespočetné množstvo účastníkov Povstania, ich osudy, ich výhry i prehry, ich úvahy o zmysle národnooslobodzovacieho boja, o nevyhnutnosti odporu voči fašizmu, predstavy o usporiadaní nového sveta bez nespravodlivého spoločenského poriadku, o novom živote bez vojnového nebezpečenstva, smelé plány o grandióznom budovateľskom úsilí nového, socialistického človeka smerujúcom k vybudovaniu beztriednej spoločnosti.

Historická pravda o Slovenskom národnom povstaní, o ktorej sa náš súčasník dozvedá z dobových dokumentov, zo svedectva priamych účastníkov, z vedecko-dokumentárneho spracovania, ako aj z nespočetných umeleckých diel, nás preto všetkých zaväzuje, a to najmä k tomu, aby sme túto pravdu stále hlbšie poznávali, presviedčali sa o nej a stavali na nej i dnešné postoje k súčasnému politickému dianiu vo svete. V čase Slovenského národného povstania každý súdny človek spoznal obludnosť fašizmu, nebezpečenstvo fašizmu pre ľudstvo. Dnes cez túto prizmu musíme posudzovať oveľa akútnejšie a hroznejšie nebezpečenstvo totálneho ohrozenia mieru na svete, nebezpečenstvo jadrovej vojny. A nielen ho posudzovať, poznávať. Treba proti nemu zmobilizovať všetko naše úsilie, treba sa pridať ku všetkým mierumilovným silám na svete a za každú cenu zabrániť vojnovému požiaru, ktorý by bol oveľa strašnejší než druhá svetová vojna. Treba mier na svete uchrániť v mene progresívnych všeľudských ideálov i v mene ideálov, za ktoré bojovali a položili svoje životy účastníci Slovenského národného povstania. Treba mier uchrániť, aby sa naplnili slová jedného z hrdinov románu R. Morica Explózia: „Ale raz naozaj nebudú vojny. To bude vtedy, keď si robotnícky ľud na celom svete porozumie a spojí sa.“ Mier treba uchrániť — v mene života, šťastného a plnohodnotného života ľudí na Zemi.

Redakcia

František Kočiš

SYNTAKTICKO-KOMPOZIČNÝ PÔDORYS ROMÁNU R. MORICA **EXPLÓZIA**

1. Pohnuté udalosti z obdobia Slovenského národného povstania dostali v slovenskej umeleckej literatúre mnohoraké podoby. Hrdinské i všedné činy ľudí v Povstaní, ktorého 40. výročie si tohto roku pripomíname, stali sa základom prozaických i básnických diel predstavujúcich dnes neodmysliteľnú súčasť slovenskej umeleckej literatúry. Je to nevšedný prameň poznania tohto obdobia najmä pre dnešný svet mladých, pravda, popri vedeckých a politických zdrojoch poznania dejinného významu Slovenského národného povstania.

Jedným z takýchto umeleckých prameňov poznania dejov z obdobia Slovenského národného povstania, jeho významu v dejinách našich národov najmä pre žiakov základných škôl je aj román R. Morica *Explózia,* ktorý vyšiel v r. 1963. Štvrté vydanie tohto románu, ktoré sme mali pri analýze k dispozícii, vyšlo v r. 1974 na 30. výročie Slovenského národného povstania. Toto dielo sa vo svojej koncepcii i realizácii vyznačuje neobyčajným dôrazom na výchovu k socialistickému vlastenectvu a k proletárskemu internacionalizmu. Učí milovať robotného slovenského človeka, ale i všetkých ľudí, ktorí sa postavili proti fašizmu, proti nespravodlivej, nanútenej vojne, no najmä sovietskych vojakov, z ktorých mnohí bojovali aj v slovenských horách ako partizáni, učí milovať krásnu slovenskú prírodu, ale prúdi z neho aj obdiv a láska k sovietskej krajine. Román Explózia je rozprávaním o čistých ľudských charakteroch, o priateľstve a súdržnosti kolektívu dospelých i mladých, o kamarátstve, obetavosti, optimizme a viere v lepšiu budúcnosť ľudstva bez vojny a so spravodlivým spoločenským poriadkom. V knihe sú v umeleckých obrazoch skonkretizované všetky atribúty národnej a demokratickej revolúcie, v ktorej sa kládli základy súčasného socialistického poriadku a ktoré pohýnali dospelých ľudí i žiakov Jožа Chorváta, Gaba Hanzelíka i Vieru Babčovú do smelých činov, pretože také činy vyžadoval od nich čas naplnený prísľubom nového života v oslobodenej vlasti bez prízraku fašizmu.

2. Dej románu Explózia je rozložený do šestnástich kapitol, ktoré na seba plynulo nadväzujú. Klasická naratívnosť zvýrazňuje príťažlivosť deja najmä u čitateľov, ktorým je táto kniha venovaná. Plynulosť deja podporuje vyvážené funkčné striedanie dialógu, opisu, vnútornej reči, pravidelná stavba viet a súvetí, syntaktická nasýtenosť textu, jeho variabilnosť aj z modálnej stránky. Z hľadiska čitateľa, ktorému je tento román určený, je syntaktická stavba textu mierne preťažená podraďovacími, resp. komplexnými

zloženými súvetiami (okolo 500) najmä v autorskej reči, ale aj vo vnútorných monológoch románu. Treba však povedať, že ich syntaktická stavba je jednoduchá, priehľadná, a tak zložené súvetia nie sú v románe prekážkou pre plynulú percepciu deja, sú vhodným syntakticko-štylistickým prostriedkom výstavby textu a slúžia ako dištinktívny príznak na rozlišovanie dialógov, monológov, vnútorných monológov, polopriamych rečí od opisu, ktorý má v texte románu osobitné funkčné miesto a vyznačuje sa syntaktickou integritou. Uvedieme príklad na vnútorný monológ a dve ukážky opisu vonkajšej skutočnosti:

Jožovi sa Gabov návrh páčil, ale ešte v škole si zaumienil, že sa zajtra prihlási zo zemepisu. Musí sa, nič sa nedá robiť. Minule ho učiteľ pristihol, že je riedky, ale aj okúpať by sa nezaškodilo. Predstavil si, ako krásne by bolo ležať hore bradou na zelenom brehu rieky. Ako príjemne by chladili bystré vlnky... No tento omam trval len chvíľku... (s. 8).

Bolo krásne poludnie. Na oblohe ani mráčika. Slnko zalievalo zem mäkkou žiarou. Povetrie bolo plné tuhej vône lipového kvetu. Košaté lipy pred domami i v záhradách tíško ševelili jemnými listami. Z ktoréhosi dvora vypiskovala zle nabrúsená píla (s. 7).

Odvtedy akoby sa čosi v „Explózii" zmenilo. Akési tajomné ticho sadlo na tie pomaly černejúce muroviská. Aj matka Chorvátka menej hovorila, aj otec sa stal nevravným. Keď sa vrátil z továrne, navečeral sa a už sa poberal do „šestorky". Pod pazuchou vždy niesol zabalené nejaké jedlo. Matka vopred všetko pripravila a položila k otcovmu tanieru na stôl (s. 23).

Autor románu tu zreteľne kompozične využíva syntaktický kontrast medzi priraďovaním a podraďovaním. Jednoduché vety, jednoduché a zložené priraďovacie súvetia týchto opisov akoby tu stáli proti zložitej syntaxi väčšej časti autorskej reči a ostatných častí románu. Tento kompozičný zámer nerealizuje autor vždy dôsledne, ale tendencia realizovať ho je tu na prvý pohľad badateľná.

Osobitnú syntakticko-kompozičnú štruktúru má rozprávanie sovietskeho partizána Nikitu. Vyznačuje sa expresívnosťou, hovorovosťou, bezprostrednosťou rozprávania, silnou modálnou zafarbenosťou, polopriamou rečou, parentézami, vysvetlivkami. V tomto monológu je zreteľná aj angažovaná výpoveď autora, mobilizujúca, agitujúca, po jej vypočutí nemôže neprísť nenávisť voči násiliu, opovrhovanie jeho vykonávateľmi a ešte väčšie oduševnenie za spravodlivý boj proti okupantom:

— Na chvíľu zamĺkol, po tvári mu preletel náhly tieň. — Pamätám sa, — znova sa ozval, — pamätám sa, raz nás fašisti odrezali a my sme sa ocitli v tyle nepriateľa. Stal sa z nás partizánsky otriad. Veľký a mocný otriad, kontrolovali sme niekoľko dedín. No zväčša sme sa zdržovali (!) v horách, dediny nás len zásobovali. V istej dedinke, myslím, že sa Gorlovka volala, mladí, mnohí z nich

neboli starší ako ty, zorganizovali pre nás prísun potravín. Dobre to zorganizovali tie decká. Mali sme dohovorené miesto a oni zhromažďovali potraviny a donášali ich. Nepotrebovali sme to, sami sme si mohli prísť po zásoby, ale oni nie, my chceme pomáhať. Až raz dvoch s naloženým vozom prichytil fašistický prepadový oddiel. Bolo im divné, že sa tak dlho držíme, nuž sledili. A tých dvoch zajali. On sa volal Oles, ona Žurka. Chytili ich a začali mučiť. Najprv len podobrotky: Povedzte, vravia im, kto patrí k vám, ako je to všetko zorganizované, kde je dohovorené miesto. A oni ako dva kamene. Najprv sľubovali, povedzte, zachránite sa. Keď to vôbec nepomohlo, začali ich biť, kopať. Žurka zamdlela, ale ani jeden, ani druhý nevyzradili. Previezli ich do susednej dediny, kde sa cítili istejší, a tam ich obesili. Obesili, Jozef! Vraj na výstrahu, aby nik nepomáhal partizánom.

V ďalšej časti štúdie si bližšie všimneme, ako autor zapojil v románe štruktúru jednoduchej vety, jednoduchého a zloženého súvetia do celkovej realizácie textu.

3. Jednoduchá veta je v románe podriadená nielen kompozičnému profilu autorovej reči, ale aj autorskej angažovanosti na rozprávaní. Túto angažovanosť autor dosahuje slovoslednými postupmi. Rozprávačský zámer napĺňa autor textom s jednoduchými vetami, ktoré majú základnú schému neutrálnu: pôvodca deja — dej (objekt — predikát) a ostatné vetné členy. Obmenami tohto základného vzorca vety autor rozprávanie dynamizuje, a to tak, že často používa vety s príslovkovým určením na ich začiatku. Rozprávačský charakter románu je z takéhoto štylizovania viet viac ako evidentný. Základnou osou každého rozprávania je totiž miesto a čas, a tak v týchto vetách dominujú na začiatku najmä príslovkové určenia vyjadrujúce miestne a časové okolnosti:

Za sušiarňou sa chlapi prikrčili do vysokého černobyľu a lopúšia (s. 79). — *Onedlho pod Suchým vrchom* bdeli len rozostavené stráže (s. 123). — *Po tejto správe* vysielačka akoby umĺkla (s. 126). — *Spoza rohu chalupy* sa objavil veliteľ (s. 159). — *V jednej izbici pri hlinenej peci* hrial sa starý Marmuľa so ženou-starenkou (s. 160). — *Ráno* každý z osadníkov zavesil na plece svojho nocľažníka poriadnu nošu (s. 163). — *V noci* má vyletieť do povetria (s. 103). — *Na štábe* majú aj batériu, aj lieky, aj nejakého felčiara (s. 126). — *Na Drgovej lúke* bola malá studnička (s. 128). — *V týchto končinách* mohol byť aj nepriateľ (s. 129). — *Na Štedrý deň* napadlo veľa snehu (s. 147). — *A potom* sa rozpútala snehová búrka (s. 156).

3.1. Zo syntakticko-štylistických prostriedkov jednoduchej vety (ale i súvetia) v románe Explózia sa výraznejšie vynímajú zložené syntagmy, a to najmä adverbiálne a adverbiálno-objektové. Adverbiálno-objektové zložené syntagmy napĺňajú dej miestnymi, časovými, spôsobovými, cieľovými, príčinnými a inými okolnosťami a navyše ho skonkrétňujú prítomnosťou objektu. Text románu sa preto z tejto stránky vyznačuje syntak-

tickou nasýtenosťou, a tak adekvátne a komplexne odráža vonkajšiu skutočnosť. Zloženosť týchto syntagiem nie je samoúčelná, je vyvážená dejovým i kompozičným zámerom autora. Tieto syntagmy majú aj vysokú inštrukčnú hodnotu, preto sú mimoriadne vhodné na syntaktické (vetné) rozbory umeleckého textu v škole.

Na ilustráciu uvedieme najprv niekoľko príkladov na zložené adverbiálne syntagmy (porov. aj Kočiš, 1980):

Večer otec neprišiel *domov v dobrej nálade* (s. 26). — Preto *v kuchyni na chvíľu* ostalo ticho (s. 26). — ... ak bude otec *celý večer takto spod hustého obočia* zazerať ... (s. 27). — Jožovi sa čosi *vnútri bolestivo* pohlo (s. 27). — *Tam* otec odchádzal *každý večer* (s. 27). — ... *chvíľu* skákal *okolo chlapca,* potom sa zvrtol a *znova* bežal *naspäť* (s. 34). — Povrazy *sčasti* viseli *vo vzduchu* (s. 35). — Chlapec *s nemým obdivom* hľadel *do matkinej tváre* (s. 61). — Tma už *úplne* zaľahla *na kraj* ... (s. 103). — *v jednom takomto kútiku na továrenskom dvore* rozprával Vincentík ... (s. 107).

Niekedy autor bezdôvodne oddeľuje príslovkové určenie čiarkou, zrejme pod tlakom úzu niektorých redaktorov: *Tu, vysoko v horách, pod silou slnečných lúčov začal sa sneh meniť na zrnitý* ... (s. 172). Náležitým slovosledom možno štylizáciu vety zlepšiť: *Tu vysoko v horách sa pod silou slnečných lúčov začal sneh meniť na zrnitý* ...

3.2. Zložené syntagmy s príslovkovým určením a predmetom obsahujú oproti syntagmám s príslovkovými určeniami komplexnejšiu informáciu. Text románu Explózia týmito adverbiálno-objektovými syntagmami priamo oplýva, a tak ich prítomnosť v texte možno hodnotiť ako autorský syntakticko-štylistický zámer alebo ako istú syntakticko-štylistickú tendenciu vo vyjadrovaní autora:

... *vysoko nad hlavu* vyhodil *zaťatú päsť* (s. 27). — Matka sa ponáhľala postaviť *pred otca tanier s teplým jedlom* (s. 27). — Matka *na druhom konci stola* plátala *nohavice* (s. 27). — ... i *v továrni* sa rozpráva *o všeličom* (s. 30). — Zatvárali *ich do koncentračných táborov* ... (s. 31). — Pomôžeme *červenoarmejcom v tyle* biť *nepriateľa* (s. 31). — ... že by sa *tak nekamarátsky* zachoval *ku Gabovi a Viere* (s. 33). — Poskladal *padák do malého balíka,* omotal *okolo neho povrazy* a prehodil *cezeň kabát* (s. 35). — ... podniesol *jej belosťou sa skvúcu látku pred oči* (s. 35). — Nikita Vladimirovič vytiahol *z kabáta* ... *kožený meštek s tabakom* (s. 39). — Nikita ... *chlieb* zabalil *do papiera, fľašu* zapchal *veselým úderom dlane do zátky* a *všetko* uložil *do kútika* (s. 41). — *Pozorne* rozbalil *plátno* a *na debnu* vyložil asi *pol tucta vyznamenaní* (s. 45). — *Zbrane a strelivo* poukladali *do vybetónovanej jamy v „trojke"* (s. 51). — Bača *hneď na svitaní* zobral *na chrbát lykový kôš* ... *do ruky* pochytil *hrčovitú čugaňu* ... (s. 91). — *Na chrbte* mal *svoje vrece, na pleci pušku, cez prsia automat* (s. 98). — ... snažili sa *v tmavej oblohe* zjastriť *lietadlá* (s. 101). — *V priestore Kráľova až Vranie* robte *sabotážne akcie na prísunových spojoch nepriateľa* (s. 100). — Vatry

ešte *stále* osvetľovali *priestranstvo poľany* (s. 102). — Dvaja kládli *v tuneli pod koľajnice nálože* ... (s. 105). — Robotníci si vyniesli *rádio z jeho kancelárie na dvor* ... (s. 109).

Autorská reč a opisy obsahujú však aj syntaktické prvky, ktoré svojou konštrukčnou povahou pôsobia proti základnému dynamizujúcemu kánonu románu. R. Moric s obľubou, ale na úkor syntaktickej kohéznosti a plynulej syntaktickej stavby textu používa voľné prívlastky, ktoré od ostatnej vety oddeľuje zvyčajne čiarkou, niekedy aj bodkou, napr.:

Bol to nízky domec s troma izbičkami, *dlhý ako rezanec* (s. 8). — Obklopovala ich tma, *rozriedená svetlom úzkeho kosáka* (s. 47). — Na hlavách čiapky, *obrúbené kožušinkou* (s. 49). — Oči, *zaslepené žiarou vatier,* neprenikli temnotou noci (s. 101). — ... po hradskej uháňali dve nákladné autá, *plné chlapov* ... (s. 109). — Pilot lietadla, *zasiahnutého protileteckou paľbou,* zhodil ostatok bômb ... (s. 115). — Na druhom brehu boli vrbiny, *husté a vysoké* ... (s. 129). — ... hliadkovali dvaja vojaci v sivozelených kepeňoch, *siahajúcich im po päty* (s. 130—131). — ... ktorým pretekal bystrý potok, *lemovaný jelšami* (s. 133). — Medik Vrtiak, *vysoký ako lieska,* bol už pripravený na odchod (s. 141). — ... jedlí a smrekov bolo tu dosť, a ešte *akých krásnych, rozjaganých inovaťou, obalených snehom ako vatou* (s. 148). — Jeden z nich bol ako obor. *Vysoký,* že všetkých prevyšoval o hlavu, *plecnatý* a ruky široké ako lopaty (s. 163).

Retardačným prvkom sú podľa nášho názoru aj konštrukcie s vytýčeným postpozitívnym doplnkom, od vety zvyčajne oddeleným bodkou alebo čiarkou. Expresívnosť týchto konštrukcií je evidentná, ale z hľadiska textu románu ako celku sa nám vidí ako samoúčelná. Okrem toho sú tieto konštrukcie poznačené nedostatočnou štylisticko-kompozičnou priliehavosťou a spätosťou s textom, podľa nášho názoru nie sú konvergentné s dejovou líniou románu, nepomáhajú vyhrocovať dej, ako konštrukcie ostávajú v jazyku a nepresahujú do kompozície diela:

Bača Brnčala práve kľagá syr. *Vysúkané rukávy, košeľa rozhalená na klenutých prsiach* (s. 67). — Nikita si spokojne sedí a fajčí. *Tvár pokojná, len trochu zamyslená* (s. 75). — Bol celkom inakší ako inokedy. *Hlava na prsiach, ruky spustené* ... (s. 79). — ... matka sedela na stoličke, *ruky preložené bezvládne v lone* (s. 111). — ... bol už pripravený na odchod. *Na chrbte batoh* ... (s. 141). — Cez lístie spozorovali na malej lúčke Adamčíka. *Zhrbený, ruky za chrbtom* (s. 141—142). — Za nedlhú chvíľu začali do izby vkĺzať chlapi z osady. *Každý v ovčom kožuchu, s kapcami na nohách a baranicou nízko nad oči* (s. 161). — A o chvíľočku zase kráča po mostovinách strážny. *Havelka s kapucňou, čižmy, automat zavesený dolu hlavňou na pleci* (s. 178). — Na moste leží Chorvát, padol dolu tvárou, *jedna ruka pod ním, druhá natiahnutá od tela* (s. 180).

K retardačným syntaktickým prvkom možno zaradiť aj konštrukcie s prechodníkom (vetné i súvetné). V románe sa však vyskytujú zriedkavo:

Utiekla do kúta izby, *držiac* tesne pri sebe fikajúcu dcérku (s. 115). — ... vysotil zo seba, *držiac* Miša za prsia (s. 6). — Za ním pomaly vyšla matka, *vedúc* Zuzanku za ruku (s. 114). — Sám, nečujne *sa plaziac*, dostal sa svahom rovno nad stráž (s. 104). — Rušeň namáhavo stenal, fučal, *lopotiac sa* s tou hŕbou ocele a železa, čo vliekol vo vagónoch (s. 105).

4. Syntaktická stavba jednoduchých súvetí — priraďovacích i podraďovacích — organicky nadväzuje na syntax jednoduchej vety a ako konštruktívny prvok textu výrazne konverguje s kompozičným zámerom autora.

4.1. Priraďovacie súvetia — ako sme už spomenuli — sú zvyčajným výstavbovým prvkom pokojných opisných partií románu. Jednotlivé vety sú v súvetí priradené bez spojky, častejšie spojkou *a*, menej často spojkami *ale, alebo, aj:*

Obidvaja sme ako na tŕňoch, prebehneme sa (s. 34). — Jožo sa pamätá, dobre sa pamätá na tie krušné chvíle... Otec prišiel domov bledý *a* zdal sa väčšmi zarastený ako inokedy. Hľadel pred seba stŕpnutými očami *a* precedil cez zuby... (s. 9). — Už necíti triašku, zbojník to určite nebude (s. 17). — Tisol tvár do matkiných sukní *a* nariekal (s. 9). — Dlhé hodiny sedávali *a* o niečom sa radili (s. 15). — Vystrčil z krovia ruku *a* chytil ma za nohu (s. 19). — Matka spustila ruky *a* nechala ich bezvládne visieť (s. 19). — Aj matka Chorvátka menej hovorila, *aj* otec sa stal nevravným (s. 23). — Čosi v nej Jožovi pripomína uštvaného srnca, *ale* oči a ústa sa usmievajú (s. 17). — Jožo sedel na posteli, *ale* zaspať nemohol (s. 21). — Prišli k nám ešte pred vojnou, *alebo* prebehli cez front (s. 53). — Zo dva razy bol Jožo s Gabom a Vierkou na hubách, *ba* raz ho Gabriel zlákal chytať raky v potôčiku za Hliníkom (s. 55).

Zriedkavé sú jednoduché priraďovacie súvetia s vetami oddelenými bodkočiarkou, napr.: *Našli sa na ulici s troma malými deťmi; jedno mať tisla k sebe v perinke* (s. 9).

Keď Jožo našiel raneného partizána a potom keď už bol partizán v bezpečí v „šestorke", otec ho zaviazal sľubom mlčania. Bola to situácia, ktorá prinášala absolútne nebezpečenstvo, ale aj vzrušenie, najmä pre chlapca. R. Moric uzatvára túto epizódu asyndetickým priraďovacím súvetím, ktoré je postavené na postojovej modálnosti oznamovaco-zvolacích viet: *Jožovi až dych zadŕžalo, taká to bola nezvyčajná chvíľa* (s. 23).

4.2. Jednoduché podraďovacie súvetia svojím syntaktickým i sémantickým profilom konvenujú rozprávačskému zámeru autora. V pomere k zloženým súvetiam ich autor využíva pomerne triezvo, možno povedať, že až veľmi sporo. Sú to súvetia s neutrálnym vetosledom (hlavná veta — vedľajšia veta). Tento vetosled však autor mení, keď sa v románe zdvíha dejová vlna, keď stúpa krivka rozprávania alebo keď sa v autorskej reči zdôrazňujú dôležité vonkajšie okolnosti základného deja alebo aj parciálnych dejov. Vtedy sa na prvé miesto v súvetí dostáva vedľajšia veta.

O tom, že jednoduché podraďovacie súvetia nie sú v centre syntaktického pôdorysu románu, svedčí aj porovnanie počtu týchto súvetí s počtom zložených súvetí; napr. v prvej kapitole Zadrôtovaná závora (s. 5—12) je pomer jednoduchých podraďovacích súvetí a zložených súvetí (ktoré sú zväčša podraďovacie) 1 : 2. Na ilustráciu uvedieme jednoduché podraďovacie súvetia z prvej kapitoly, ktoré majú neutrálny vetosled:

Práve zahli za roh ulice, *keď* ich predbehol Mišo Volavec (s. 6). — Gabriel štrbinou medzi prednými zubami vycvrkol slinu, *ktorá* preletela v nebezpečnej blízkosti Mišovej tváre (s. 6—7). — Chorvátovci sa museli vysťahovať aj z bieleho domca, *lebo* aj ten patril továrnikovi (s. 9). — Jeho hlas bol akýsi dutý, *akoby* prichádzal zďaleka ... (s. 9). — Gabriel našiel drôt, *aký* potreboval (s. 9). — Myslel, *že* takto, váhou tela, Jožo pomôže závoru udržať (s. 10). — V mysli si už pripravoval šťavnaté slová, *ktorými* počastuje tú háveď (s. 10). — Za tehelňou Viera s Gabom odbočili k biednemu domcu, *ktorý* sa krčil medzi krivými slivkami a gaštanmi (s. 12).

Na neutrálnom vetoslede sú postavené aj súvetia so zvolacou emfázou, lebo majú v podstate oznamovací modus: *Toľko húb naznášam, že ich za rok nezjeme* (s. 8). — *Nie som hlásnik, aby som vás každé ráno budieval!* (s. 8)

4.3. Pre slovosled jednoduchého podraďovacieho súvetia v románe Explózia je príznačné vysúvanie jedného člena hlavnej vety na začiatok súvetia, na ktorý sa potom viaže vedľajšia veta, napr. *Človek, ktorého otec v rozhovore s matkou volal Ukrajincom, sa skláňal nad otvorenou skrinkou* (s. 37—38). V tomto súvetí je vysunutý podmet hlavnej vety. Okrem podmetu sú anteponované aj iné vetné členy, najmä príslovkové určenia. Tento postup uplatňuje autor aj pri stavbe zložených súvetí. Príklady:

Vatra, ktorá doteraz horela jasným plameňom, dohárala (s. 61). — *Jožo,* ktorý ešte stále objímal matku, cítil, ako sa celá chveje (s. 61). — Preto *so strážnym,* ktorého hneď začali volať Karolom, vydali sa traja chlapi cez tunel na druhú stranu (s. 105). — Vtedy sa už *rozmnožená skupina partizánov,* ktorí práve podstúpili svoj bojový krst, rýchlo vzďaľovala od miesta skazy (s. 105). — *Lietadlá,* ktoré prinášali nových ľudí a nové zbrane, čoraz častejšie brázdili nočnú tmu (s. 108). — *Tanky,* ktorými sa nepriatelia prebili do Sučian, naduto prechádzali ulicami ... (s. 121). — *Vierkina mať,* keď vyrozprávala chlapcom túto hroznú udalosť, utrela si zaslzené oči (s. 191). — *Všade tam,* kde sa zažíhali, vyrastali v tmavých hustých horách skupiny partizánov (s. 108). — *Vždy,* keď sa vo veliteľskej zemľanke hovorilo o situácii na povstaleckom fronte, Chorvát očervenel (s. 125). — *Pod planou hruškou,* ktorá stála na škutavej medzi krivá, opustená, kopala akási žena (s. 129). — No *teraz,* keď nebude ani syra, ani mäsa, nastanú pre oddiel zlé časy (s. 146). — *Z hrude vojaka,* ktorý musel proti vlastnej vôli bojovať, vydral sa hlboký vzdych (s. 148).

Autor toto vysúvanie vetného člena uplatnil nevhodne pri spojkovom výraze *hneď ako: Hneď, ako sa vrátili z hôr, dozvedeli sa, že Vierka nežije* (s. 190). Príslovka *hneď* je oddelená čiarkou nenáležite, lebo spojenie *hneď ako* tvorí jeden spojkový výraz (porov. Slovník slovenského jazyka, 1959).

5. Jedným z najnosnejších syntaktických prostriedkov v texte románu Explózia sú zložené súvetia: priraďovacie, podraďovacie a komplexné (porov. Kočiš, 1973).

Najpoužívanejším typom zloženého súvetia je tu typ s dvoma hlavnými vetami, z ktorého jedna (obyčajne druhá) je rozvitá vedľajšou vetou ($H_1 — H_2 \rightarrow V$):

Niektorí sa ho ktovie prečo báli, iných si kúpil maškrtami, ktoré donášal z otcovho obchodu (s. 7). — Jožo hľadel za ním otvorenými dverami a v hustnúcom šere večera videl, ako sa náhlil k Bukovinke (s. 21) ... — Posotila chlapcov a sama pobehla, že jej vrkôčiky nadskakovali (s. 7). — ... povedala Viera a roztiahla ruky, akoby chcela uletieť (s. 7). — Jožovi sa Gabov návrh páčil, ale ešte v škole si zaumienil, že sa zajtra prihlási zo zemepisu (s. 8). — Zbadala sa však a ostala stáť, akoby vrástla do zeme (s. 11). — Fajku v behu zastrčil do belasej blúzy, poriadne stisol dlaňou drúčik a bežal, ako vládal (s. 10).

Osobitne treba upozorniť na odčlenenie prvej hlavnej vety bodkočiarkou: *Mama dnes perie; zasa bude hubová polievka, že sa vlečiem* (s. 7). Medzi hlavnými vetami možno predpokladať dôsledkový vzťah.

Iné vetosledné varianty tohto typu:

Pochytil drúčik, na ktorom roznášal lampáše k výhybkám a semaforom, a hybaj, rozbehol sa vyprášiť nezbedníkom nohavice (s. 10). — Vrátnik Gregora skočil po handru, a kým zotieral urážku pána vedúceho, vykladal ... (s. 12). — Bolo tu spočiatku otupno, mĺkvo, akoby prišli bývať do rumoviska starého hradu, ale neskoršie práve to ticho všetkým lahodilo po doterajších trápeniach a ranách (s. 14). — Hej, aj o to ho prosím, aby ma zaviedol do „šestorky", veď viem predsa držať jazyk za zubami (s. 26). — Hladných nebude, ak si schopný, pôjdeš do škôl, všade bude veselo (s. 32). — Rozprávač sa odmlčal. No neprestal merať pivnicu dlhými krokmi, akoby to v ňom ešte doznievalo (s. 45). — Dobre bolo na stráži, keď bolo tiché počasie. Ale vo fujavici prekračovať z nohy na nohu nebolo najpríjemnejšie (s. 167—168). — Chlapci sa naučili Čapajeva, a keď si prespevovali, dávali sa k nim aj ostatní (s. 171).

Ukazuje sa, že v tomto románe sú zastúpené takmer všetky typy zloženého súvetia, a to vo svojom základnom invariante i v ostatných variantoch. Každý z nich prispieva k výstavbe súvetí a textu tak svojou typickou syntaktickou konštrukciou, ako aj priliehavým funkčným stvárnením príslušného obsahu. Na jednotlivé typy uvedieme niekoľko dokladov.

Príklady na prvý typ zloženého súvetia (priraďovacieho):

Matka zalomila rukami, spočiatku akoby začkala, potom sa hlasno rozplakala (s. 9). — Závory sú spustené, pôjde vlak, a vtedy sa je na čo dívať (s. 9). — V diaľke redol, tratil sa, až celkom zanikol (s. 10). — Vyvaľujú sa na plošinách vagónov alebo stoja vo dverách krytých vozňov a hľadia na okolitý kraj (s. 10). — Inokedy pozoroval každý kríček, zbadal každého chrobáka alebo motýľa, ale dnes sa ani neobzrel, taký bol zamyslený (s. 14). — Najistejšie bolo ujsť, ale ruka ho mocne drží, nevyšmykne sa (s. 16). — Zakýval mu, potom sa prudko zvrtol a vošiel dovnútra (s. 24). — Spočiatku sa im darilo, boli po zuby vyzbrojení a panským vládam sa roztriasli kolená (s. 31).

Druhý typ zloženého súvetia:

Len teraz mu svitlo, prečo sa celý zadychčal, kým vytiahol závoru (s. 10). — Ruka bola čierna od maziva, ktorým bola namazaná reťaz, aby sa ľahšie pohybovala na škripci (s. 11). — To nie, aspoň si skúsil, ako bolo Jánošíkovi, keď ho obesili (s. 11). — Keď sa presvedčil, že v miestnosti nikoho niet, vysypal... (s. 19). — Toľko už vedel, že tou druhou stranou, na ktorú podľa otca prebehol brat, je ruská armáda (s. 22). — Musíš sľúbiť, že o tom, čo sa teraz dozvieš, budeš mlčať ako ryba (s. 31). — Len keď zistil, že ho nikto nemôže vidieť, pomalým, nenápadným krokom zamieril k „šestorke" (s. 41). — Na tvári mu sedel smútok a vzrušenie, ktoré sa ho zmocnilo, keď si uvedomil, ako blízko bol smrti (s. 182). — Aj tomu treba oznámiť, že sa blíži čas, keď pôjdu do hôr, lebo Jožo veril, že otec aj jeho vezme so sebou... (s. 84).

Tretí typ zloženého súvetia:

Keď prechádzali popri továrenskej bráne, videli cez železné mreže, ako z hĺbky dvora kráča vedúci dielne (s. 11). — Aj keď je skrútený na zemi, vidno, že je vysoký (s. 17). — A keď si sadla na stoličku, opýtala sa, akoby chlapcovým rečiam nebola rozumela (s. 19). — Veru, ak bude otec celý večer takto spod hustého obočia zazerať, neodváži sa požiadať ho, aby mu všetko vyrozprával (s. 27). — Kým čakali, Chorvát vysvetľoval, kde uložia zbrane, ktoré parašutisti zhodili (s. 47). — Na nešťastie aj železničiar Burda, ktorý obsluhoval závory, spozoroval, čo sa robí (s. 10). — Bol sotva dvadsať metrov od skrýše, kde čakalo jeho družstvo, keď zaznel výstrel (s. 180).

Štvrtý typ zloženého súvetia:

Deti spolu vyrastali až dovtedy, kým sa robotníci nespriečili a nepýtali si väčšie platy (s. 8). — Vysvetľoval som našim, že sa nesmieme dať, treba otvoriť ústa (s. 9). — Najradšej boli takým, ktorí sa im ustavične klaňali a pri každom stretnutí ich pozdravili strmým zdvihnutím pravice do výšky očí (s. 15). — Jožo bol náramne zvedavý, o čom sa títo ľudia rozprávajú, nad čím si dlhé hodiny lámu hlavu (s. 15). — Jožo vyrozprával všetko, čo počul od Gabriela i čo sám spozoroval (s. 30). — Musia ich zadržať, aby neprišli na most, aby nemohli druhý raz vystreliť (s. 181). — Keď vrzli železné vráta a vedúci vyšiel na cestu, trojlístok už kľučal za rozložitým hlohovým kríkom obďaleč cesty (s. 12). —

Predstavil si, ako krásne by bolo ležať hore bradou na zelenom brehu rieky. Ako príjemne by chladili bystré vlnky ... (s. 8).

Piaty typ zloženého súvetia sme už uviedli, a to ako jeden z najpoužívanejších typov zloženého súvetia v románe Explózia.

Šiesty typ zloženého súvetia (uplatňuje sa tu iba variant s vedľajšou vetou na začiatku súvetia):

Keď Jožo odchádzal, Blesk stiahol chvost a žalostne zavyl (s. 19). — Keď sa vrátil z továrne, navečeral sa a už sa poberal do „šestorky" (s. 23). — Aj istého dňa, keď už bolo pokušenie veľké, zvrtol sa a upaľoval okolo lieštia a hlohového kriačia (s. 24). — A keď sa nešmýka, podkladá žlté nálože, spája ich šedivými šnúrami (s. 179). — Ani čo by vycítil nebezpečenstvo, začal zúrivo brechať a prudko sa trhať na reťazi (s. 56). — Keď Vierka zbadala starého Burdu, zľakla sa a začala utekať (s. 11). — Keď sa vrátili pod Suchý vrch, nevydržal v bunkri, našiel si miesto s dobrým výhľadom a hľadel na rodnú dedinu (s. 120).

Siedmy typ zloženého súvetia:

A nech je, aká chce, urobte si s otcom, čo chcete (s. 36). — Ošarpaný domec, ktorý je neďaleko mosta na druhom brehu, má tmavé okná a zdá sa, že je neobývaný (s. 177). — Aj sa teším, že bude tomu všetkému koniec, aj strach ma chytá, čo nám zatiaľ prichodí ešte prežiť (s. 96). — Keď prechádzal okolo správca, odvrátil hlavu a tváril sa, že postávajúcich nespozoroval (s. 108).

Tento typ zloženého súvetia je konštrukčne pomerne náročný, a tak v texte románu pre mládež sa zaiste nemôže často vyskytovať. Rovnako je to aj s poslednými troma typmi zložených súvetí. Treba však povedať, že v mozaike súvetných konštrukcií tohto románu sú zastúpené a okrem deviateho typu môžeme ich niekoľkými príkladmi aj doložiť.

Ôsmy typ zloženého súvetia (vyskytuje sa v rozličných vetosledných variantoch):

Je obrátený chrbtom, ale chlapec vie dobre, že je to ten neznámy, ktorý ma pred časom chytil z krovia za nohu (s. 37). — ... pýta sa chlap ešte raz, a keď vidí, že chlapec nechápe, zažmurká zapálenými očami a začne ináč (s. 16). — Nikita sa zastavil, chvíľu rozmýšľal, akoby nevedel, čo spraviť, potom sa skloni nad lôžko a vytiahol spod neho plecniak (s. 45). — A keď chlapec nevedel sám na to prísť, ako dosiahnuť väčšiu rýchlosť a hybkosť ruky, ukazoval mu, vodil mu ruku (s. 170). — Rozzúrený vojak vyletel za ňou, revolverom šermoval nad hlavou, ale keď videl, že beží do lesa, začal volať ... (s. 191). — Gabriel gánil na priateľa, potom však, keď videl, že Jožo je rozhodnutý viac nepovedať, hodil rukou a dodal ... (s. 86). — Iba v zime spúšťajú sa snehové lavíny a nejedna zasype Brnčalov salaš, lebo je v úžľabine, kadiaľ mávajú cestu (s. 67).

(Na deviaty typ zloženého súvetia sme v texte románu Explózie príklady nenašli.)

Desiaty typ zloženého súvetia:

Boli to pre nás výborné skrýše a nepriateľ si nikdy nebol istý, či mu nezaskočíme cestu a nepošteklíme ho po zátylku (s. 166). — Bol zamyslený a nevidel, ako vlčiak radostne vrtí chvostom a vyskakuje oproti nemu (s. 78). — A hučanie bolo spočiatku tlmené diaľkou, potom sa priblížilo a dunivo zaznelo nad hlavami Chorvátky a Jožа, ktorí vyšli von a počúvali (s. 94).

V románe sa medzi zloženými súvetiami vyskytuje niekoľko zložených súvetí, ktoré v sústave zložených súvetí označujeme ako hybridné a viacnásobné. Zo syntaktickej stránky sú v románe zaujímavé aj súvetné konštrukcie, ktoré pripomínajú stavbu tzv. vetnej periódy.

6. Záver. V tejto materiálovej štúdii sme sa pokúsili naznačiť, z akých základných syntaktických prostriedkov (syntagiem, jednoduchých viet, jednoduchých súvetí a zložených súvetí) je vybudovaná syntax románu R. Morica *Explózia,* aké základné syntaktické postupy využil autor pri syntakticko-kompozičnej stavbe románu a ako jednotlivé syntaktické prostriedky prispeli k celkovému umeleckému vyzneniu románu o hrdinstve slovenského ľudu v Slovenskom národnom povstaní.

Literatúra

KOČIŠ, F.: Vzájomný vzťah príslovkových určení v zloženej syntagme. Slovenská reč, 45, 1980, s. 136—143.
KOČIŠ, F.: Zložené súvetie v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 272 s.
MORIC, R.: Explózia. 4. vyd. Bratislava, Mladé letá 1974. 191 s.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 489.

Gejza Horák

JAZYK V ROMÁNE J. BEŇU **PREDPOSLEDNÝ ODPOČINOK**

Román Jána B e ň u *Predposledný odpočinok* (1980) zobrazuje život jednej našej neveľkej dediny neďaleko veľkého železničného uzla od októbra 1944 do marca 1945, keď sa k nej približoval a ňou prechádzal front druhej svetovej vojny. Je to časť roka, keď roľník by si chcel a mal po zobratí a premeraní úrody pokojne a spokojne vydýchnuť. Nemusíme dôkladnejšie poznať životnú cestu autora románu, aby sme vybadali, že dej svojej prózy položil do rodného podpolianskeho kraja susediaceho so Zvolenom a že ho

zapĺňal aj spomienkami na svoje chlapčenské roky. Časovým vymedzením udalostí je určované ich kolísanie na hranici život — smrť a priestorové dejisko umožňuje dať do úst — alebo lepšie, prijať z úst vystupujúcich osôb krajovým nárečím ladenú strednú slovenčinu.

Zobrazené udalosti vyvolávajú vo vedomí čitateľa subjektívne orientované spomienkové varianty násobené, ale aj tlmené umeleckým pohľadom z časového odstupu. Hlási sa k nim, prisviedča im a dopĺňa ich svojimi zážitkami uloženými v pamäti na celý život.

Čitateľ si už pri zbežnom pohľade na knihu a hneď po jej prvom otvorení kladie otázku, prečo dal autor svojej vojnovej próze názov *Predposledný odpočinok*, a potom pri čítaní diela hľadá na ňu odpoveď. Nachádza ju na niekoľkých miestach. — Vojna zabíja nielen vojakov; v malej dedine pri riečke najprv skosí šesťdesiatpäťročného Ľavku, potom mladú ženu lazníckeho prisťahovalca Helenu Peknušiakovú, po ktorej zostal pár drobných detí, a napokon zahryzne priamo do rodinného stromu hlavného hrdinu starého Tomáša Halaja, lebo zotne i jeho bezdetnú dcéru Evu Fabovú, čo mohla iba celkom nakrátko pritúliť deti svojej mladšej priateľky . . .

O prvej zo ženských obetí čítame:

Susedia sa postarali, aby sa na druhý deň, zabalená iba v plachte, dostala do zeme, kde musí *počkať* na truhlu a *na* svoj *riadny pohreb*. V Ľavkovej záhrade za humnom vyrástol druhý narýchlo navŕšený hrbolec čerstvej zeme (s. 131).

Druhú si pochovával, vlastne iba úchytkom zahrabal sám otec Tomáš Halaj:

Mohol pritom zahynúť, ale spravil dcére *dočasný hrob* na krajšom mieste a v povoľnejšej zemi. (. . .) Odpusť nám, Evka, pre boha ťa prosím, ale nemôžeme inakšie, nedá sa, kým sa nepominie táto veliká hrôza, čo ťa zahubila, a skrz ňu, len skrz ňu si ťa ani riadne odprevadiť nemôžeme, len takto do zeme, takto *napochytre* schovať a *zahrabať*, schovať a zahrabáááť . . . (s. 142).

Ale otec, chorobne upriamený na starosti okolo majetku, nebol potom na pohrebe svojej dcéry:

Tomáš Halaj sa vrátil [spod lazov, kde boli občania evakuovaní] s [kravou] Citrónou až vtedy, keď Eva už päť dní ležala v cintoríne *na svojom poslednom odpočinku* (s. 172).

A napokon treba pripomenúť exponovanie prechodného hrobu ruských vojakov cez pamätný príkry zážitok trinásťročného Tomáša:

Teda takto vyzerá človek o dva mesiace po smrti, keď ho vyberajú z *dočasného hrobu,* kde ležal bez truhly, len tak v zemi... (s. 180).

Z citovaných miest (sú uvádzané kurzívou) sa priehľadne vynára nadpis románu a z neho i okolo neho sa ohlasujú spomienky na dni hrôzy, úzkosti — dni plaču a škrípania zubov, ako vravel Tomášov bratanec Jano Halaj — ..., keď sa vo vojnovej hrmavici len úchytkom zahrabávalo...

Román J. Beňu má tri časti, rámcované vstupnou a výstupnou kapitolou. Vstupná kapitola anticipujúco naznačuje zlomovú situáciu hlavného hrdinu: starý Tomáš Halaj postáva na svojom zhoreniskom poznačenom gazdovskom dvore, akoby ho tu boli zabudli. Čaká ženu Evu; musia sa prechodne vystúpiť ruským vojakom, evakuovať pod lazy. Duševné rozpoloženie neústupnej hlavy rodiny vystihuje toto rozvité prirovnanie:

Jeho život je ako učubrané biedne mača, čo práve vyliezlo z vody, do ktorej ho šmarili. Stlačený a zgniavený do kútika, ale cíti povinnosť hýbať sa, starať sa o rodinu v tom veľkom zmätku (s. 15).

Ako nadpis kapitoly sa použila jej prvá veta (na prvom riadku zvýraznená verzálami): VŠETKO TAK VYCHODILO, ŽE TOMÁŠOVI HALAJO*vi je súdené prežiť dlhý život.* — Výstupná — dá sa povedať rozlúčková kapitola — plní úlohu záverečného pohľadu na dejisko románu po prehrmení vojnovej búrky. Náznakovo to pripomína jej nadpis: VLAKY — KEDYŽE ZAČALI CHODIŤ VLAKY NA JU*hovýchod?* A návrat do vojnou vyrušenej roboty symbolicky načrtne odkaz všemajstra Martina Fabu poslaný švagrovi Ondrejovi Halajovi po „malom" Tomášovi, študentovi: *Povedz otcovi, aby si napozajtre prišiel po jarmo* (s. 181). Tým autor nadštrkol, že do vedenia Halajovie gazdovstva (i rodiny) už nastupuje mladší Halaj a že sa v chotári začína priahať do obnovenej roboty.

Aj kapitoly tvoriace priame stavebné jednotky troch častí románu majú vo funkcii nadpisu verzálami vyzdvihnutú prvú vetu textu, napovedajúcu jej obsah. Ako príklad uvádzame kratšie z nich: *Niet jednoduchšej a pohotovejšej kroniky nad ľudskú hlavu.* (s. 34—58) — *Dva dni zostala dedina bez Nemcov.* (s. 59—72) — *Posledný deň roka pripadol na nedeľu.* (s. 102—121)

Celkovú životnú atmosféru v Halajovie dome, vo dvore a na gazdovstve určovala tvrdá veliteľská regula starého Tomáša Halaja, *ktorý svojich ľudí viedol skúpym slovom do každodenných prác* (s. 7). — Držal sa nadobudnutého majetku, lebo sa k nemu dostal húževnatou prácou:

Ešte sa aj ženil ako sluha; sobášom získal dva hektáre poľa, ale veľa ráz potom odplávali pred jarou ľady na riečke, kým sa z Tomáša Halaja stal samo-

statný sedemapolhektárový roľník. Tvrdo stískal groše ako kočiš na veľkom panskom majeri, aj počas dvojročnej americkej driny (s. 43).

Najhlavnejšou jeho zásadou bolo: *Rečami sa roľa nepohnoji, ani chlieb nedorobí* (s. 17) a *Treba si robiť svoje a čakať* (. . .) *Vy si robte vaše vojenské veci a nám dajte pokoj* (s. 31). Nevedel a nechcel si pripustiť, že by jeho neveľká dedina mala platiť životmi za oslobodenie. Nosil v sebe pritajený, skrytý sen, *hej, jedného rána sa zobudíme a bude po všetkom, všetko zlé a nebezpečné sa pominie s nočnou tmou . . .* (s. 55).

Dokladom toho, že sa Halajovci držia zásady konať podľa platných zvyklostí a akoby ani neprechádzala krajom vojna, sú akési dve medzihry — zabíjačka u Halajov (s. 87—101) a silvestrovská pijatika mladého gazdu Ondreja Halaja s robotníkom Paľom Nemčokom, čiže zatváranie starého a otváranie nového roku (s. 102—121): obidve vyvolávajú v čitateľovi dojem zo súčasti zimného folklóru a sú presvedčivou ukážkou dôvernej znalosti dedinskej hovorovej reči (a to i pri zníženej kontrole, v podnapitom stave).

Protikladom nevravného Tomáša je jeho bratanec — hurtoš Jano, vdovec a veľký bibliáš: *do kostola nechodí* (. . .) *farár pre seba* (s. 9), ale i vlastný brat Ondrej, trocha pomeštený hrobár v meste. Prvý si podopiera reč bibliou, druhý rozpráva bez krajových nárečových prvkov, prerušuje reč úctivým *prosím, prosím pekne* a príhovorovými vložkami *povedzme si otvorene* alebo *povedzme si takto medzi sebou*, pritom hovorieva viacej ako spolu ostatní. . . . *prajný človek, aj keď trochu roztáraný a nedbaj* (s. 158).

Prvky krajového nárečia. — Reč všetkých osôb okrem Ondreja, mestského Tomášovho brata, charakterizuje autor vybratými prvkami krajového nárečia, a to najmä hláskoslovnými a tvaroslovnými. — Sú to tieto odchýlky od spisovnej slovenčiny: *nak, nahať, skovať sa, de (kde), sťade, voľade, kerý, keľko, teľko, tedy, šeci, šetko, neská, žďy, zhoreť, vraveť, takô peknô, diouka, dačo inšô, prišiou* (ale *bol!*), *s tymato, s nima, s volma, veznem — veznú, choj, oni sa (sú), v Kämenom.*

Príklady z hláskoslovia a morfológie:

Pandravy *sa* to! (s. 21) — *Pliage sa* to, — zamumlal Tomáš. (s. 91) — Nášho Tomáša si kde *nahal?* (s. 24) — Len *choj* a o mňa nemaj starosť! (s. 24) — Mohli ich postínať *do jednyho. Do jednyho!* (s. 29) — *De* sa ti teraz *jarmoke?* (s 38) — A ešte boli zvedaví, *keľko* kilometrov je do mesta. (s. 39) — *S tymato* sa dalo vydržať. (s. 62) — A podkova je *de?* (s. 68) — *Nahaj* tak! (s. 70) — Peter má *sťato* aj do roboty blízko. (s. 80) — Len si ich pekne *vezni* domov! (s. 93) — *Neská* nemáme čas na také taľafatky. (s. 94) — *Prišiou* gazda . . . počkaj *kerý* to bol? (s. 111) — . . . keď zase spomenie to *kosenia.* (s. 112) — Ja mám svoje *pesničke.* (s. 114) — Ja teraz už budem *žďy* pri vás. (s. 133) — *Chojte* dakto

za nima. (s. 136) — *Diovku* vám zabilo! (s. 141) — Radšej mohlo *šetko zhoreť.* (s. 141) — Načo si len *išiou,* na čo si koho volal do tej hrúzy?! (s. 143) — Komu dačo *takô* prišlo na rozum? (s. 143) — Veru, bolo treba *šetko* tak *nahať,* len ľudí ratovať. (s. 143) — Poď so mnou, Martin, *nenahaj* ma *samyho* ... (s. 168)

Príklady zo slovníka:

Nemci prešli husím pochodom veľký *kiar* — zákrutu. (s. 26) — Teraz je guľomet, ale preňho je to *mašingver. Mašingver, cukfírer, mašinhajcer.* (s. 29) — A čo Nemci. *Zhaltujú* nás voľakde. (s. 38) — Ukul i z dreva zmajstroval, čo bolo treba: obruč, lievč, rebrinu, čerieslo i *hamovec.* (s. 40) — Taká panička, ústa má *nagebrené* na červeno. (s. 54) — Choďte v čerty, dajte mi pokoj, vy *zhubamajstri!* (s. 70) — Vidí sa mi, že sa tu chlapi *bálem* dáki inakší. (s. 80) — Ak ho nechcem k sebe pripustiť, začne ma *tenťušiť* [= gniaviť], kým si svoje nevydobyje. (s. 81). — Čo teda, ak smrť zastihne štyridsaťročnú paničku iba pri korčuľovaní, ktoré sa na dedine volá *sličuhovaním,* lebo korčule sú *sličuhy,* čo si o takom myslieť? (s. 84) — Ty *ňuchroš skazuziaty* [inde *skazuvziaty*]. (s. 87) — Človek sa môže spoľahnúť *chymä* [= iba, len] na seba. (s. 120) — Plieskal a *ďavkal* [kanónik] vo dne v noci ako mladý pes, čo ešte nemá hlasu na poriadny brechot. (s. 126) — Kým ten bude *čiapať* [porov. *čipčať*], tak ich stadeto čert nevezme ... (s. 126) — Tu sa ľudia ženú a *pachomieria* [porov. *pachtia, pechoria*], akoby mal každý žiť sto rokov. (s. 149) — *Šmajchľovný, fatinkovať sa dakomu* [ľúbostne sa zaliečať]. (s. 161) — Dosť sa *žuhrím* [= zhrýzam] a trápim, boh mi je svedkom. (s. 143) — A čo vy dvaja — len takto, bez roboty *valaškovať* [porov. *halaškovať?*], ako dve hrdličky sa cukrovať. (s. 176) — ... aby mohol chodiť do toho domu nie ako k cudzím, ale ako k najbližšej a *najspomocnejšej* rodine. (s. 177) — Hej, čo to robíš, ty starý *smotroš?!*

Vzápätí autor vysvetľuje: *Smotroš* je slovo od Rusov, *smotri, smotri,* a ľudia už vravia: Čo *smotríš?* alebo *posmotri* a stihli vymyslieť aj slovo *smotroš. Smotroš* chodí, sliedi po chotári s plachtou, povrazom, nazerá do zákopov, pod stromy a berie, chmáce, čo mu príde pod ruku, tam hrniec, tam topánky, nejakú vojenskú kapsu, telefónny drôt ... (s. 175).

Ako vidieť, autor krajové a z istej stránky zaujímavé slová vysvetľuje a určuje ich postavenie; k daktorým sme pripojili význam alebo vysvetlenie v hranatej zátvorke. Zo slovotvornej stránky zaslúži pozornosť zložené charakterizačné podstatné meno *zhubamajster* [ten, čo všetko zhubí: zhuba + majster]. Širší vysvetľujúci komentár je pri expresívnom deverbatíve *smotroš* (malo iba prechodný život).

Celkom osobitné postavenie, a to i so zreteľom na vyvrcholenie deja má expresívny odsudzujúci substantívny výraz *katrpétľa,* akási zlostná nadávka, priam vybuchujúca z úst zroneného Martina Fabu, keď sa dozvie, že smrť jeho ženy Evy spôsobil výbuch nemeckých mín uskladnených v starej pajte, nepoužívanej ovčiarni:

„Kartpétľa", pomyslel si najprv, vyskočilo mu v hlave zriedkavé, dávno nepoužité slovo, o ktorom ani nevedel povedať, čo presne označuje a aký má význam. *Katrpétľa,* nuž *katrpétľa,* tá ovčiareň, pajta, búda... Tá jeho stará *katrpétľa!* — pridusene vyrazil zo seba a udrel päsťou do vzduchu... (...) Kopol do stola, ako by on bol tou naničhodnou *katrpétľou,* ktorá už dávno nemusela stáť. Nemusela, keby ju bol zrútil. Načo mu bola, načo? S nenávisťou myslel na svokra. Jeho tam malo zabiť, jeho! Za trest, že vo svojej skývraživéj šanovlivosti držal hneď za domom daromnú drevenú búdu. (...) Pre takú *katrpétľu,* keď si na to pomyslí, rúbal by, mlátil a rozbíjal, prísť o život pre kopu starého dreva a očernetej slamy, veď je to hrôza, hrôza a zúfalstvo nad zúfalstvá. A len preto, že tam trčala, že ju ten starý Dunčo neodpratal, lebo jemu je jedna storočná búda prednejšia ako vlastná dievka! (s. 171)

Nezvyčajné, výlučné slovo (mohli by sme ho porovnať so slovom *haraburda*) vyslovené v záchvate bolestnej zúrivosti akoby priam zhmotňovalo spálený objekt na to, aby ho hovoriaci mohol v pomste znova zničiť a prekliať spolu s jeho skývražným majiteľom.

Pripájame doklady na použitie výrazov pozoruhodných zo slovotvornej stránky:

Ľudia zo Smrečiny [vo Zvolene] sa vracali približne v tom čase, keď *dielnisti* prichádzali od robotníckeho vlaku. (s. 83) — Pamätáš sa ešte, keď sme tú zábavu spolu robili? My dvaja ako *vrchmládenci?* (s. 111) — Eva Halajová pozrela na muža. Čo tento *zdutáň* starý, čo zas? (s. 20) — Ale ňanko! — Začal ako urazený nespravodlivo *zbuchnátovaný* chlapec. — Aký ja mám život v tomto dome, aký? (s. 118)

Frazeológia. — Aby sme predstavili celkový inventár autorovej zásoby frazeologických jednotiek, uvedieme i známe frazeologizmy bez zaradenia do kontextu a ich varianty. Nezvyčajné alebo nové jednotky podávame v kontexte a pridávame k nim interpretujúce poznámky. Najprv registrujeme nevetné frazeologické jednotky a za nimi vetné. Osobitné frazeologické syntaktické konštrukcie zaraďujeme za syntax:

Mať (viac) na hlave / na starosti (s. 9); mať v hlave (= byť opitý, s. 99); kráčať ticho ako duch (s. 18, 127); maľovať čerta na stenu (s. 24); (musieť) tam byť, kde sa tri hrachy varia (s. 28); zažiť rozumu: *Keby* [starí nemeckí vojaci] *zažili rozumu, ťahali by sa domov a zbytočne by sa neprotivili.* (s. 32); (ne)odhryznúť dakomu z nosa (s. 38); lacný Jožko: *Budem ja chodiť po domoch ako lacný Jožko?* (s. 50); žerú (ho) mrle (s. 52); nohy (ne)vytiahnuť z domu (s. 16)/ (ne)vytiahnuť päty z domu (s. 55); robiť prieky (s. 99), dostávať sa (s dakým) do prieku (s. 61); Bodaj by si sa prepadol do jazerného pekla! (s. 63); vojsť dakomu do nôty [= zladiť sa s rečovými postupmi spolubesedníka]: *Vedel by si ty po laznícky odvaliť ešte inakšie slovo, keby som ti trochu vošiel do nôty.* (s. 71); byť ako v božom koši: *Tu sa nám nič nestane, tu sme ako v božom koši...* (s. 75); Svokor stále išli do Petra [môjho muža], bôj bili proti nemu (s. 80);

vytrieť kocúra dakomu (s. 101); zatvárať starý rok, otvárať nový rok (s. 103); držať sa (kohosi) ako kliešť (s. 129).

Rečami sa roľa nepohnojí ani chlieb nedorobí. (s. 17) — Reči odvádzajú človeka od roboty. (s. 95) — U koho bývaš, toho majetok chráň! (s. 64) — Čo sa bojíš ako Icíkova kobyla? (s. 111) — Strach v ňom pracoval ako myš pod dlážkou, čo kedy-tedy zašramoce a zaškraboce. (s. 135)

Vznik novej lokálne obmedzenej frazeologickej jednotky — žartovnej povrávky ukazuje autor na dvoch prípadoch. — Prvý naznačíme návykovou situáciou: Dedinčania často chodia s košom do mesta. Na otázku *Kde ideš?, Kde si bol?* dávajú si odpoveď: *Idem do mesta na biely chlieb, Bol som v meste na biely chlieb.* Opakovaním takejto dialogickej situácie vzniká žartovná povrávka, ktorá máva i funkciu odmietavej repliky: *Nespytuj sa, Čo ťa do toho!* Situačný kontext dobre presvieti povrávku. Ondrej Halaj, mestský hrobár, príde ku svojmu bratovi Tomášovi, že mu zavinšuje na narodeniny. V dome práve plno roboty — je zabíjačka. V koši nesie zakryté zajace s úmyslom ukryť ich na pokojnejšom mieste... Nevhodne prišiel, lebo na také pletky „teraz" niet kedy.

Tomáš Halaj hodil na brata krátky pohľad a povedal dosť uštipačne: — A čože máš v tom koši Ondrej? Nebodaj biely chlieb... — Aleba, ja... — Vieš, ako sa vraví — nedal sa prerušiť vrchný zakáľač v kožúšku a s vysúkanými rukávmi. — *Idem do mesta na biely chlieb.* — Kdeže tam teraz biely chlieb... Hocaký nám je dobrý. Zajace som ti doniesol.

Replikovú povrávku *Idem do mesta na biely chlieb* vo funkcii odmietavej (vyhýbavej) repliky možno situačne porovnať s replikou: *Čo variš? — Malý hrniec vo veľkom.* Alebo: *Čo šijete? — Vrece na mäso.* (Druhú poznám z rodného Novohradu.)

Druhú krajovo a časovo obmedzenú povrávku podáva tento kontext. Jano Halaj [bratranec Tomášov, podľa neho ľahtikársky nedbaj] Rusovi vravel, že mu dom zhorel a treba mu nový vystaviť. Rus na to povedal: *Na što tebe chata? Postav sebe bunker h-h-h...* Jano si bunker nepostaví to vari nie, ale bude mať novú pripoviedku: *Na što tebe chata? Postav sebe bunker.* (s. 149)

Zo skladby románu vyberáme také hovorové syntaktické javy, ktoré sa v bežnej syntaxi neuvádzajú alebo ktorým sa zatiaľ nevenovala pozornosť — konštrukcie charakteristické pre autora a podávanú situáciu, a to:

a) hovorový slovosled:

Hm *sa mi len nepáči,* ako ty šetko berieš na ľahkú váhu! (s. 9) — *Ti poviem:* môj Paľko má len štrnásť rokov, štrnásť... — ale proti nemu je hockerý chlap obyčajný posero. (s. 109)

b) ustálená (frazeologizovaná) a situačná elipsa:

Doobeda sa bol vnuk dva razy pozrieť v dedine i hore na záhumní, či neprichádzajú Nemci. *Keby dačo,* prenesú mäso a ostatné do pivnice. (s. 92) — *Keby dačo,* teraz bubnuje môj syn. (s. 109) — *Veď ja nie,* aby sa zarezali. (s. 93) — My sme na korčuliach, *oni bez.* (s. 96) — *Vy mňa metlou?* (s. 112) — Držali sa stále chodníka popri trati. *Teraz cez horu* — no, tam môže byť kadečo ... Hoci aj míny, ktoré človek nevidí, a keď na ne stúpi, už je neskoro. (s. 159) — *Jeho dievka tam* [leží, musí ležať], kde rastávajú tekvice. (s. 145)

c) polovetná doplnková konštrukcia, tzv. absolútny akuzatív (nominatív):

Ako by ho voľáky silák držal na obrovskej vareche — leží v nej skrčený, *dlane pod hlavou.* (s. 130) — *Aktovka na kolenách, dlane na nej* a v hlave sa mu motali a prevaľovali ustavične tie isté slová a myšlienky. (s. 151) — Jeden z vojakov ho viedol cez dvere, *samopal pripravený na streľbu.* (s. 147)

d) prikazovacie infinitívne vety:

Ratovať! — skríkol gazda a prvý ukázal, ako sa to má robiť! *Nabrať* do vedra a k ohňu! (s. 12) — Ale keď príde ten čas, potichu *sa zrichtovať* a čím viac *naklásť* do batoha. *Nehľadieť* na nič a *zobrať* so sebou, koľko sa len dá. (s. 110)

e) neosobné vety:

Nuž večer nás *vystrašilo.* (s. 79) — *Zahvižďalo, vybuchlo* a bolo po nej. (s. 85) — Odvlečú nás voľakde do Nemecka. Tam nás *pohluší.* (s. 151) — Deti vyľakane mlčali, iba nosmi poťahovali, a jednako od nich *vialo nešťastím a smrťou.* (s. 133)

f) zámerne neosobná veta:

Povedal, že *by sa malo ísť* po Martina. (s. 98) — *Zje sa,* aký je, len nak je. (s. 125)

g) nepravá účelová veta (zriedkavo použitá na lyrizovanie opisu):

Dlho sa díval, ako kráčajú poza stanicu, *aby* potom popri trati putovali domov. (s. 159)

h) prípustkové súvetie so spojkou (časticou) *nak (nech):*

Tristo pántov okovaných, ešte si my zaspievame, *nak* nám stojí za chrbtom aj desať Nemcov (s. 110)

ch) zvolacia veta: *Že sa boh ešte môže na to dívať!* (s. 142) — Chápeme ju ako osamostatnenú vedľajšiu podmetovú vetu zo súvetia *Čudné je (len), že sa boh ešte môže na to dívať!*

i) želacie (preklínacie) súvetie ako tichý vzdorný výrok po vykonaní nanúteného deja. Adresátom mysleného súvetia je osoba, ktorá požadovala splnenie príkreho rozkazu:

Do domu ich [Nemcov] musel pustiť ako každý v dedine. Posteľ a truhlu preniesli do prednej izby, stôl, lavicu a piecku im nechali. *Drichmite si tu, na čom chcete, a nič viac od nás nežiadajte!* (s. 35) — Dal im ich aj s retiazkami, svoje pekné voly, dobre vycvičené a mocné ťahúne, ktoré si poradili s plným vozom dreva aj tam, kde kone do briežku nevládali. *Zadrhnite sa s nimi, banda švábska nenažratá!* (s. 123)

K dodatkovému želaciemu súvetiu možno na vysvetlenie pridať . . ., *pomyslel som si/vravel som si.* Je to vzdorné, odmietavé, rečou realizované gesto. (Porov. pohrozenie, ale i hrubšie prejavy: odpľutie a pod.)

Uvedené dva príklady poslúžia aj ako náznak zaraďovania pôvodných priamych (realizovaných, ale i nerealizovaných, tichých) výpovedí do referujúceho textu.

Dielo J. Beňu (nielen rozoberané) poskytuje na rozličné hovorové postupy začleňovania reči osôb (aj vnútornej) do rozprávania veľmi bohatý materiál. Aj mlčanie vystupujúcich postáv autor účinne vypĺňa ich tichým dialógom (porov. najmä s. 143). Aspoň tri príklady:

Vyšla do komory a priniesla odtiaľ strakatú fazuľu na drevenom vahančeku. Uvarí ju s údeným, visia tam ešte jedny rebrá a kúsok prednej nohy. Martin rád fazuľu, jedol by ju aj tri razy do týždňa. (s. 77) — Brat Ondrej tiež pomáhal, ako vedel. Podvečer sa zberal, že odíde na vlak, veď som nemienil tak dlho zostať, vravel. Prehovorili ho — kdeže teraz pôjdeš proti noci? Keď si už tu, musíš predsa zostať na zabíjačkovú večeru. (s. 98) — Vytušil a pretrpel, že dcérin pohreb bude bez neho. Navrával si, veď ja som ju už pochoval, raz som ju už kládol do zeme. (s. 173)

Medzi frazeologizované syntaktické konštrukcie (Mlacek, 1976) zaraďujeme nevetné i vetné replikové konštrukcie (Horák, 1981, 1982), ďalej minimálnu gnómu v podobe jednoduchej tautológie i tautológiu vo forme podraďovacieho súvetia:

Vojna — nevojna, zajatie — nezajatie, prácu za nich nikto nespraví. (s. 17) — Ty myslíš, bratku, že mne je sveta žiť? — *Myslím, nemyslím,* ale ja mám viac na hlave. (s. 9) — A vedel dačo? — *Vedel — nevedel!* Kto chce vedieť, tomu ne-

treba šetko do hlavy trúbiť. (s. 109) — Lenže každý vie, že *nie je miesto ako miesto.* (s. 73) — *Nechaj* pár minút *robotu robotou* a počúvaj. (s. 32) — Keby sme mali aspoň kozu! — *Čo tam po koze.* Mlieka je teraz u nás dosť. (s. 81) — Keď Ondrej nadštrkol, že by mal ísť domov, Paľo buchol päsťou do veľkého obilného štoku. — Čo domov? *Domov nepôjdeme, domov nás ponesú!* (s. 111) — Čo je to za mátoha? — *Dám ti ja mátohy!* (s. 116)

Sem priradíme i dialogické zdravkanie: *Nuž tak na zdravie.* — *Na dobrý úžitok.* (s. 94)

Obsahový okruh jednoduchej i súvetnej tautológie napĺňa kontext. So zreteľom na rozsah príspevku naznačíme ho iba v hranatej zátvorke:

Výzva je výzva [treba jej vyhovieť/vyhovel som jej]. (s. 34) — *Pamäť je pamäť* [viac ako písomný záznam a napísané pamäti]. (s. 129) — *Hora je hora* [môžeš sa v nej istejšie skryť ako doma]. (s. 151) — *Smrť je smrť* [či zomrieš v robote, bosý, alebo na korčuliach]. (s. 154) — *Keď doma, tak doma* [prijímam rozhodnutie]. (s. 124)

Chceli by sme ešte pripomenúť hádam drobnosť, ale pre autora veľmi charakteristickú. J. Beňo má bystrý zmysel pre zvukový sprievod dejov, pre tradičnú, ale i novú zvukomaľbu (onomatopoju) a pre jej výstižný pripodobňujúci opis. Tento prvok zachytávania a umeleckého interpretovania skutočnosti poskytuje dosť látky na samostatný okruh výskumu (porov. napr. na s. 94, ale i v jeho zbierke krátkych próz *Vyberanie hniezda*).

Ukázali sme, že próza J. Beňu *Predposledný odpočinok* je dobre vrastená do ľudovej reči a živého hovorového štýlu, a to vo všekých plánoch. Použité jazykové prostriedky výdatne svedčia o prameni, ale aj o umeleckom takte autora a poskytujú príležitosť na hlbší rozbor. Svojím tematickým záberom a úspornosťou vo vyjadrovaní pripomína J. Beňo čitateľovi Timravu (podľa pôvodu vlastne krajovú susedu). Náznakovú úspornosť v slove, ba priam skúposť možno dokumentovať najmä situáciou, keď Eva oplakáva dcéru:

Doháralo drevo, nízky oheň ešte popraskával a do toho spevavo nariekala matka.

— Veď keby som bola... keby mi len dačo bolo pošeplo, či by som ťa bola od seba pustilááá! ! ! A ako si nás len, ako si nás len tešila v pivnici, nebojte sa nebojtéé... ako si len šetko ratovala, moja diovka dobrááá, moja — moja nešťastnááá! ! !

Je to verný záznam povýšený úsporným umeleckým náznakom — neriedený rozsahom, do ktorého by situácia mohla zvádzať (porov. o tom kritické autorovo extempore na s. 97: *nezapletali sme do rozprávania nijaké výmysly...*).

Predposledný odpočinok je próza o našich obyčajných — dá sa povedať — všedných dedinských ľuďoch v čase prechodu vojnovej víchrice, keď si nerovnako chránili holý život i majetok a vojnu chceli zahnať za chotár. za svoje humno: pociťovali ju ako hrozivé vyrušenie z každodennej roboty okolo poľa a statku. Ale i ten, čo sa úzkostlivo chránil, ba priam preto, jej zaplatil krvavú daň. V porovnaní s ňou stoja obete vojakov, otvárajúce výhľad do slobodných jarí a zabezpečujúce pokojný krok do poľa. — Tichá výčitka, ale i maxima do budúcnosti zaznieva a rezonuje v čitateľovom vedomí zo slov, kladených nad ich nedožitý život: *Sem prišli zomrieť a ďaleko odtiaľto ich musia oplakávať. Smútiť a do prázdna hádať, hlavy si lámať, pri akej ceste, v akej hore, na akom poli, v akej zemi a za akých ľudí pololili životy . . .*

Takto nenápadne — lebo nepateticky, a práve o to presvedčivejšie — vyznieva etické posolstvo Beňovho diela.

Literatúra

BEŇO, J.: Predposledný odpočinok. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980. 182 s.

HORÁK, G.: Štyri replikové syntaktické konštrukcie. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 8—18.

HORÁK, G.: Replikové vety súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 129—138.

MLACEK, J.: Syntaktická frazeológia. Jazykovedný časopis, *27*, 1976, s. 134—144.

Dana Slančová

O NIEKTORÝCH SYNTAKTICKÝCH PROSTRIEDKOCH ESEJE

Syntaktické prostriedky sú výrazným ukazovateľom štylistickej príslušnosti textu. Napriek tomu sa im v literatúre o eseji venuje pomerne malý priestor. Syntax eseje sa charakterizuje ako exkluzívna, variabilná a expresívna so širokou paletou vetných typov (Mistrík, 1974, 1976). Príznačné je pre ňu používanie výstavbových princípov blízkych poézii, ďalej rozvinutá epitetickosť, parataktický výpočet, priraďovanie a zároveň hypotaktická členitosť (Taxová, 1979, 1980), príp. výstavbový princíp kontrastu (Jedlička, 1973).

Tento príspevok voľne nadväzuje na naše poznámky o lexikálnych a gramatických morfologických prostriedkoch eseje a esejistického štýlu (porov. Slančová, 1981, 1982), v ktorých sa vychádza z rozlíšenia eseje ako žánru a esejistického štýlu, pričom sa za esej pokladá taký druh slovesného komunikátu, v ktorého základe sa spája úsilie o komunikovanie nových, originálnych poznatkov s úsilím o poskytnutie estetického zážitku

a o percepčné zachytenie osobnosti prijímateľa ako celku. Funkčnú podstatu esejistického žánru a štýlu tvorí komplex poznávacej, komunikatívno-operatívnej a estetickej funkcie. Z takéhoto chápania sme vychádzali aj pri analýze syntaktických prostriedkov skúmaného žánru a štýlu[1]. V príspevku sa zameriame na základné zistenia, preto sme upustili aj od uvádzania konkrétnych citácií z rozoberaných textov. Príklady na jednotlivé javy však možno nájsť v ktoromkoľvek esejistickom texte.

Syntaktické prostriedky určujú štylistickú podobu textu hlavne vo svojej frekvenčnej osobitosti. Základ analýzy tvoria preto štatistické údaje o fyzických vlastnostiach vety, o výskyte príznakových syntaktických, resp. syntagmatických konštrukcií a o modálnosti vety v esejistickom štýle.

Analýza fyzických vlastností vety (porov. tabuľku 1) ukazuje na tendenciu používať v eseji z hľadiska jej dĺžky značne variabilné syntaktické konštrukcie prevažne krátkeho a stredného rozsahu (do 20 slov), v texte asymetricky rozložené, sledujúce kompozičnú stratégiu autora. Ak uvedené údaje porovnáme s údajmi J. Mistríka (1967) pre náučný a umelecký štýl, zisťujeme, že hoci text eseje smeruje od nocionálneho usporiadania

Tabuľka 1

Autor	PDV	POD	D	SO	VR	VK %	Me	Mo	Me / PDV	Me / Mo
Matuška	21,55	13,90	298,82	17,29	101,00	80,42	29,26	14,00	1,36	2,09
Mináč	16,16	8,51	128,70	11,35	95,00	70,06	27,10	9,00	1,69	3,00
Mistrík	13,59	5,90	58,16	7,63	47,00	56,10	19,03	4,00	1,40	4,75
Rúfus	12,98	6,27	85,14	9,23	65,00	71,21	22,20	8,00	1,71	2,78
Števček	16,39	6,90	90,20	9,50	62,00	57,93	21,80	15,00	1,33	1,45
Žáry	16,26	7,50	85,50	9,25	42,00	56,75	20,14	12,00	1,24	1,68
Esej	16,20	8,16	124,42	10,71	69,00	65,41	23,25	10,33	1,44	2,25

PDV — priemerná dĺžka vety (v slovách); POD — priemerná odchýlka v dĺžke; D — disperzia; SO — smerodajná odchýlka; VR — variačné rozpätie; VK — variačný koeficient; Me — medián (prostredný prvok); Mo — modus (najtypickejší prvok)

[1] Skúmali sme súbor úplných textov šiestich slovenských esejistov (A. Matuška, Štúrovci — 159 syntaktických jednotiek; V. Mináč, Povstanie, 240; J. Mistrík, Hľadanie profilu básne, 250; M. Rúfus, Trpká chvála života, 192; J. Števček, Autorská projekcia a skrytý obraz, 108; Š. Žáry, Cestovateľ na pavúčej sline, 118). Celý súbor mal približne 1000 viet. (Vychádzali sme zo zistení M. Těšitelovej, podľa ktorej je na štatistické určenie syntaxe istého štýlu postačujúci súbor 1000 viet. Za vetu sme v zhode s citovanou autorkou pokladali graficky vyčlenenú jednotku od bodky k bodke.)

teoreticko-náučného štýlu k dynamickejšiemu a variabilnejšiemu využitiu syntaktických konštrukcií, zostáva v oblasti náučného štýlu.

Najvšeobecnejšiu charakteristiku syntaktickej podoby eseje možno odvodiť z údajov o distribúcii základných syntaktických štruktúr — jednoduchej vety a súvetia. V skúmanom materiáli je ich vzájomný pomer približne 1:2 (38 % jednoduchých viet, 62 % súvetí; porov. tabuľku 2). Porovnanie výskytu jednoduchej vety, jednoduchého súvetia a troj-, štvor- a viacčlenných typov zloženého súvetia s parametrickými údajmi J. Mistríka (1977, s. 337) pre jednotlivé štýlové okruhy ukáže, že krivka výskytu sa približne kryje s umeleckým štýlom. V eseji sú však častejšie zložené súvetia. (J. Mlacek (1965) udáva pre umelecký štýl tieto hodnoty: 25 % jednoduchých súvetí a 26 % zložených súvetí).[2]

Hoci štatistické údaje poukazujú na príbuznosť syntaktického zloženia esejistického a umeleckého štýlu, sémantické podložie syntaktickej výstavby je v obidvoch štýloch odlišné. Už v rámci zloženého súvetia nápadne pre-

Tabuľka 2

Druh syntaktickej konštrukcie	Matuška	Mináč	Mistrík	Rúfus	Števček	Žáry	Esej
Jednoduchá veta	26,42	38,75	30,00	41,67	46,30	42,37	37,59
jednočlenná	6,29	8,33	2,00	6,25	5,56	5,08	5,59
slovesná	—	1,25	0,80	0,52	1,85	0,85	0,88
menná	6,29	7,08	1,20	5,73	3,70	4,25	4,71
dvojčlenná	20,13	30,42	28,00	35,93	40,74	37,28	32,08
Súvetie	73,58	61,25	70,00	58,33	53,70	57,63	62,41
jednoduché	17,61	32,08	31,20	33,85	30,56	24,58	28,31
zložené	55,97	29,16	38,80	24,48	23,15	33,05	34,10
trojčlenné	15,72	16,67	16,40	13,02	12,96	20,34	15,85
štvorčlenné	19,45	7,50	14,00	7,81	8,34	5,93	10,51
päťčlenné	6,82	2,08	4,00	2,08	0,93	3,39	3,12
šesťčlenné	5,56	1,25	2,80	1,04	0,93	0,85	2,09
sedemčlenné	5,03	0,42	0,80	0,52	—	2,54	1,55
osemčlenné	0,53	0,83	0,40	—	—	—	0,31
deväťčlenné	1,79	—	0,40	—	—	—	0,38
desaťčlenné	0,53	0,42	—	—	—	—	0,18
štrnásťčlenné	0,53	—	—	—	—	—	0,11
priraďovacie	7,54	7,08	8,80	0,52	2,78	5,93	5,44
podraďovacie	5,03	2,08	3,20	3,65	2,78	4,24	3,50
zmiešané	43,40	20,00	26,80	20,31	17,60	22,86	25,16

vláda zmiešaný typ s kombinovaním koordinatívnych a determinatívnych vzťahov, ale aj vzhľadom na všetky syntaktické konštrukcie je ich poradie (jednoduchá veta — podraďovacie súvetie — priraďovacie súvetie) bližšie náučnému štýlu a publicistike. V hovorovom štýle, umeleckej próze a poézii je poradie jednoduchá veta — priraďovacie súvetie — podraďovacie súvetie (porov. Mistrík, 1973).

Plastickejší obraz získame porovnaním sémantických vzťahov medzi vetami v jednoduchom aj zloženom súvetí (tabuľka 3). Prevládajú vzťahy závislosti, odrážajúce zložitú myšlienkovú výstavbu eseje. Zároveň však — ako to vyplýva z vnútorných zákonitostí tohto žánru — v eseji sa rozoberané fakty nielen priamo objasňujú pomocou zložitých vzťahov závislosti, ale sa kladú vedľa seba tak, aby umožnili percipientovi ich dotvorenie. Z tohto hľadiska je zaujímavé najmä juxtapozičné radenie viet v súvetiach a svojské používanie interpunkčných znamienok (hlavne bodkočiarky a dvojbodky) v bezspojkových súvetiach[3]. Takýto spôsob súvetnej výstavby a jej grafického stvárnenia potom jednak dynamizuje prejav, jednak je ďalším dôkazom implicitnosti eseje — vety sa vedľa seba radia tesne, bez spojok, do tesnej blízkosti sa dostávajú ich sémantické jadrá, ktorých vzájomná súvislosť je implicitná, čo si zároveň vyžaduje vyššiu mieru aktivizácie percipienta.

Ak teda berieme do úvahy pomerne krátku vetu, obsahujúcu veľký počet najmä závislostných vzťahov bez zodpovedajúceho väčšieho počtu spojok (disperzia všetkých spojok v eseji je približne 7,2), javí sa nám esejistický text ako informačne nasýtený, aj keď nie natoľko kondenzovaný ako náučný text (porov. napr. údaje o implicitných predikáciách — tabuľka 4). Znamená to, že esejistický prejav si popri vysokej miere obsahovo-informačnej nasýtenosti zachováva istú uvoľnenosť a dynamickosť.

Jemnejšia analýza výstavby vety v esejistickom štýle poukáže na ďalšie zákonitosti využitia syntaktických prostriedkov. Ide tu o vystopovanie spôsobu využitia príznakových súvetných konštrukcií, ktoré nadobúdajú

[2] Výraznú prevahu zložených súvetí vidieť v eseji A. Matušku. U M. Rúfusa, V. Mináča a J. Števčeka je pomer obrátený; Rúfusova esej je postavená na kratších jednoduchých vetách a tie vzťahy, ktoré sa u ostatných autorov uplatňujú v rámci súvetí, v jeho eseji sa uplatňujú ponad hranice jednoduchých viet. Tým sa celý text viac expresivuje a dynamizuje.

[3] V eseji V. Mináča sa priemerne v každej piatej vete (32 % všetkých syntaktických konštrukcií) a v eseji A. Matušku v každej tretej vete (39 % všetkých syntaktických konštrukcií) vyskytuje medzi vetami súvetia bodkočiarka alebo dvojbodka. Zmienku o používaní — miestami nadužívaní — bodkočiarky a dvojbodky v diele V. Mináča nachádzame napr. u A. Bagina (1982, s. 261—262). A. Bagin upozornil na charakteristický spôsob výstavby syntaxe Mináčovho štýlu najmä v esejistických partiách trilógie Generácia. Zdá sa však, že toto tvrdenie môžeme rozšíriť v tom zmysle, že ide o jeden zo znakov individuálneho štýlu V. Mináča vôbec.

Tabuľka 3

Vzťahy medzi vetami v súvetí	Matuška	Mináč	Mistrík	Rúfus	Ševček	Žáry	Esej
zlučovanie	16,09	32,21	36,42	15,35	15,53	28,25	23,94
odporovanie	8,91	5,08	8,35	5,45	9,71	5,79	7,22
stupňovanie	8,91	6,10	2,32	4,95	1,94	8,69	5,49
vylučovanie	—	0,34	0,46	2,48	—	0,72	0,67
Pravá parataxa	33,91	43,73	47,55	28,23	27,18	43,45	37,34
dôsledok	4,31	7,46	1,62	9,41	8,74	1,45	5,50
dôvod	2,87	4,75	0,93	2,97	4,85	3,62	3,33
prípustka	4,31	1,36	0,46	3,96	3,88	2,89	2,81
Nepravá parataxa	11,49	13,57	3,01	16,34	17,47	7,96	11,64
vedľajšia veta prívlastková	17,53	20,68	26,68	27,72	30,10	21,74	24,08
vedľajšia veta príslovková	13,26	10,17	16,47	14,36	10,68	16,67	13,60
času	1,44	3,05	6,26	3,47	3,88	9,42	4,59
príčiny	5,50	4,75	0,46	2,48	1,94	1,45	2,76
spôsobu	3,16	1,02	1,39	2,97	2,91	2,80	2,38
podmienky	1,15	—	4,18	0,50	0,97	0,72	1,25
účelu	0,29	—	2,35	3,96	—	—	1,10
miesta	0,86	1,02	1,62	—	—	1,45	0,83
miery	—	—	—	0,99	0,97	0,72	0,45
zreteľa	—	0,34	—	—	—	—	0,06
vedľajšia veta predmetová	15,80	9,15	2,32	9,41	8,74	5,79	8,54
vedľajšia veta podmetová	8,33	2,37	3,95	3,96	5,83	4,35	4,80
vedľajšia veta vetnozákladová	—	0,34	—	—	—	—	0,06
Hypotaxa	54,02	42,71	49,42	54,88	55,08	48,55	50,78

Tabuľka 4

Typ implicitnej predikácie	Matuška	Mináč	Mistrík	Rúfus	Ševček	Žáry	Esej
slovesno-menná	2,90	0,80	5,80	3,30	6,30	3,60	3,83
polovetná konštrukcia	4,70	5,10	3,60	6,10	7,90	10,20	6,27
participiálna	75,00	84,62	80,00	84,62	60,00	57,14	73,56
prechodníková	12,50	7,62	10,00	15,38	20,00	28,57	15,68
infinitívna	12,50	7,69	10,00	—	20,00	14,28	10,75
Implicitná predikácia	7,60	5,90	9,40	9,40	14,20	13,80	10,10

príznakovosť vzájomným prepojením obsahovej a formálnej štruktúry, vychádzajúcej v prevažnej väčšine z princípu opakovania a kontrastu. Rozdelili sme ich do troch základných skupín: 1. paralelná stavba, založená na opakovaní syntaktickej konštrukcie v rámci jednoduchého alebo zloženého súvetia so svojimi podtypmi enumeráciou, gradáciou a čiastočne obmeneným opakovaním prvej časti, 2. vetná stavba podľa osi súmernosti (vetná perióda, antitetická, kontrastná, paradoxná výstavba a porovnávanie), 3. asymetrická stavba, založená na výrazne kratšej vete na začiatku alebo na konci zloženého súvetia, na zámernom odďaľovaní očakávaného vetného člena a na pointovaní (Bečka, 1970, s. 103—116; porov. tabuľku 5). Naznačenú stavbu má v esejistickom štýle 57 % všetkých súvetných konštrukcií, čo vzhľadom na to, že súvetie tvorí v eseji nadpolovičnú väčšinu, predstavuje pomerne veľký priestor. Najviac je zastúpený paralelný spôsob výstavby, najmä jeho enumeračný podtyp. Príznaková súvetná výstavba esejistický prejav dynamizuje, expresivizuje a priťahuje pozornosť percipienta. Zdá sa však, že v esejistickom texte má ešte inú funkciu — podčiarkuje jeho implicitnosť. Autor eseje sa často nesústreďuje na vyčerpávajúce riešenie a priame hodnotenie skúmaných problémov, nepracuje metódou dokazovania, argumentácie a exemplifikácie. Dotvorenie riešenia problému necháva percipientovi. Naznačí mu však cestu, a to aj tým, že obsahovo dôležité časti zdôrazní formálne, napr. využitím príznakovej konštrukcie. Zároveň sa spomínané konštrukcie všetkých troch typov stávajú — prepojené s inými prostriedkami — zdrojom estetického zážitku (ak použijeme terminológiu F. Miku, ide vlastne o uplatnenie očakávania, napätia, tenzie a o jeho detenzívne prekonávanie na ploche jednej syntaktickej jednotky).

Z druhej skupiny je najčastejšie zastúpená vetná perióda. Táto konštrukcia s príznakom pátosu podčiarkuje zložitosť vyjadrovanej myšlienky a esejistický prejav monumentalizuje. Princíp súmernosti, založený na silnom spätnom spojení, ktorý sa uplatňuje v ďalších typoch konštrukcií tejto skupiny, je štylisticky veľmi účinný; druhá časť konštrukcie sa tesne viaže na prvú časť a tvorí s ňou pevný celok. Jej podstata sa ukáže v krátkych vetách, v ktorých najviac vynikne aj jej zvuková pôsobivosť. Preto majú paradoxné a antitetické konštrukcie často až aforisticky lakonickú podobu.

Dynamický náboj, silný štylistický a estetický účinok implikujú asymetrické konštrukcie tretej skupiny. Pocit napätia a očakávania tu stúpa až do momentu, v ktorom sa toto napätie uvoľňuje. Účinok je potom tým vyšší, čím väčší je interval v momente zlomu.

Mnohé z analyzovaných prostriedkov sú časté aj v publicistickom a rečníckom štýle, niektoré ako výrazné rétoriká. Aj keď medzi ich používaním

Tabuľka 5

Typ príznakovej súvetnej konštrukcie	Matuška	Mináč	Mistrík	Rúfus	Števček	Žáry	Esej
enumerácia	36,75	24,49	30,86	10,71	20,69	25,00	24,75
gradácia	7,69	6,80	3,43	—	—	2,94	3,48
synonymické opakovanie 1. časti	0,85	—	3,43	9,89	1,72	—	1,15
paralelná stavba	45,40	31,29	37,72	11,60	22,41	27,94	29,38
vetná perióda	28,20	19,73	5,14	3,25	13,79	5,88	13,17
antitéza	2,56	3,40	0,57	5,36	5,17	1,47	3,09
porovnávanie	—	—	4,57	—	3,45	—	1,34
paradox	1,71	—	0,57	2,62	—	—	0,83
kontrastný paralelizmus	—	—	—	2,63	—	1,47	0,69
výstavba podľa osi súmernosti	32,47	23,13	10,85	16,97	22,41	8,82	19,12
krátka veta	3,42	2,72	—	3,57	12,07	8,82	5,10
pointovanie	5,13	4,76	—	4,46	1,72	—	2,68
zadržiavaný vetný člen	3,42	1,36	—	—	—	—	0,80
asymetrická výstavba	11,97	8,84	—	8,03	13,79	8,82	8,58
príznaková súvetná konštrukcia	89,74	63,26	48,57	36,60	58,61	45,58	57,08

v rečníckom a esejistickom štýle možno nájsť isté analógie (upozornil na to už J. Mistrík) najmä v plnení funkcie komunikatívnosti, domnievame sa, že podobne ako obrazné prostriedky sú tieto konštrukcie popri svojom úzkom napojení na sémantické podložie v eseji vypracovanejšie a smerujú viac do hĺbky. Ich príznakovosť je menej nápadná a samotné konštrukcie sú nositeľmi výrazovej expresivity, ktorú J. V. Bečka (1970, s. 59) charakterizuje takto: „... je to nenocionální upozornění na vyslovenou myšlenku, aniž toto upozornění je nezbytně provázeno expresí citovou nebo apelovou (ovšem ani ji nevylučuje). Zdá se, že právě na výrazové expresivitě je založena většina nebo aspoň značná část forem s estetickou účinností."

Analógiou paralelnej stavby v okruhu jednoduchých vetných členov je viacnásobný vetný člen. Frekvenčné a funkčné zákonitosti výstavby viacnásobného vetného člena ako konštrukcie založenej na opakovaní utvárajú jednu zo štýlových konštánt esejistického štýlu (v súvislosti so štýlom A. Matušku na to upozornil už J. Mlacek — 1965a). Hoci viacnásobný vetný člen je konštrukčne založený na opakovaní, svojím významom esejistický prejav kondenzuje a zároveň jemne expresivizuje, dyna-

mizuje, rytmizuje a patetizuje. Pomer výskytu viacnásobného vetného člena a vety je dosť vysoký — 1:0,5 (Matuška 0,69; Mináč 0,58; Mistrík 0,43; Rúfus 0,47; Števček 0,44; Žáry 0,58), t. j. priemerne v každej druhej vete sa vyskytuje viacnásobný vetný člen. Najpočetnejšie je zastúpená dvojčlenná konštrukcia, spojená asyndeticky alebo spojkou *a*, pričom prevahu majú nerozvité konštrukcie. Niekoľkočlenné viacnásobné vetné členy, často spojené do diád, výrazne rytmizujú text. Pre esej sú ďalej príznačné široko rozvité viačlenné viacnásobné vetné členy.

Vzájomné vzťahy medzi zložkami viacnásobného vetného člena sú založené na enumerácii a opakovaní. Častá je implicitne hodnotiaca enumerácia. Osobitne štylisticky účinné a pre esej príznačné je antitetické zachytenie sémanticky krajných polôh skutočnosti, napr. *báseň, to je čakanie a spomienka* (Mistrík), *konflikt medzi ilúziou a skutočnosťou, medzi rozprávkou a životom* (Rúfus), ktoré je výrazom zámeru zachytiť skúmaný predmet z rôznych hľadísk, smerovať k jadru problému a vyjadrovať sa pútavo a dynamicky. V úsilí dopátrať sa podstaty javu zachytávajú sa jeho extrémne polohy. Často sa v podobe viacnásobného vetného člena kladú vedľa seba rozličné alternatívy ako rovnocenné bez explicitného hierarchizovania, čím vytvárajú opäť širší priestor pre percipienta.

Zážitkovo-expresívne ladenie dodávajú esejistickému textu aj inherentne expresívne konštrukcie (tabuľka 6; o rozdelení porov. Mistrík, 1977, s. 325—332), ktoré sa vyskytujú približne v 25 % všetkých syntaktických konštrukcií. Najpočetnejšie je zastúpená parentéza (o využití parentézy v štýle A. Matušku, resp. F. X. Šaldu porov. Mlacek, 1966, 1970; Jelínek, 1967). V našom materiáli sa vyskytli parentézy rozličného typu: častá je parentéza, ktorá funkčne nahrádza vedľajšiu vetu, čím stavbu vety konštrukčne uvoľňuje, no sémanticky koncentruje, ďalej lexikálno-modálne, apelovo-kontaktové a silne expresívne parentézy s podobou zvolania a otázky. Využitím ďalších inherentne expresívnych konštrukcií sa esejistický prejav koncentruje (elipsa) a patetizuje (osamostatnený vetný člen, vytýčený vetný člen, členské a vetné pričlenenie). Zaujímavú podobu má v eseji neukončená výpoveď. Nejde tu ani tak o konštrukčnú a sémantickú neukončenosť ako skôr o istý druh zdôraznenia, graficky vyznačený troma bodkami. Zároveň sa charakterom fingovanej neukončenosti a nedopovedanosti tejto konštrukcie vytvára osobitné napätie medzi autorom a prijímateľom eseje. Účinok „neukončenej" výpovede sa podobá účinku dôrazovej alebo umeleckej pauzy, a to tým viac, že táto štylistická figúra sa zväčša umiestňuje na koniec odseku.

Niektoré vlastnosti esejistického štýlu možno odvodiť aj z analýzy vetnej modálnosti (tabuľka 7). Modálne príznakové syntaktické konštrukcie, ktoré sa prevažne radia do sugestívnych reťazcov, sa v eseji nevyužívajú len ako

Tabuľka 6

Typ inherentne expresívnej konštrukcie	Matuška	Mináč	Mistrík	Rúfus	Števček	Žáry	Esej
parentéza	15,09	12,80	5,60	7,80	12,96	8,47	10,44
vytýčený vetný člen	4,40	4,58	14,80	—	2,78	4,24	5,12
elipsa	10,69	2,50	1,20	2,60	0,93	2,54	3,41
osamostatnený vetný člen	1,26	5,00	1,20	3,12	—	3,39	2,32
pripojený vetný člen	0,62	—	3,60	1,56	3,70	—	1,57
neukončená výpoveď	1,89	0,42	—	0,52	6,48	—	1,54
pripojená veta	—	—	—	2,08	—	0,85	0,48
Inherentne expresívne konštrukcie	33,95	24,58	26,40	17,68	26,85	19,49	24,83

Tabuľka 7

Modálnosť	Matuška	Mináč	Mistrík	Rúfus	Števček	Žáry	Esej
oznamovacia	86,79	95,00	92,00	73,46	100,00	97,46	90,78
opytovacia	13,21	5,00	8,00	25,51	—	2,54	9,12
zisťovacia	4,40	6,42	1,60	10,41	—	0,85	2,95
doplňacia	8,81	4,58	4,00	11,46	—	1,69	5,09
rozvažovacia	—	—	0,80	2,08	—	—	0,48
rozlučovacia	—	—	1,60	1,56	—	—	0,53
želacia	—	—	—	1,03	—	—	0,17

ozdobné prvky. Zvyčajne slúžia na zdôraznenie dôležitej myšlienky a zároveň upevňujú kontakt medzi textom a prijímateľom. Opytovacie a zvolacie konštrukcie si v tempe percepcie vynucujú pauzu a zároveň pôsobia ako tenzívny prvok. Percipient sleduje autorov zámer, no na nastolené otázky odpovedá aj sám, tenzívno-detenzívny okruh sa uzatvára. Analyzované prostriedky tak pôsobia ako beletrizujúci a estetizujúci prvok.

Komplexná funkcia eseje a esejistického štýlu sa tak odráža aj vo využití syntaktických prostriedkov. Zložené súvetia s komplexnými determinatívnymi vzťahmi fungujú ako výraz zložitého myšlienkového procesu. Ich percepčná náročnosť sa vyrovnáva zníženou mierou koncentrovanosti vetnej stavby a jej vnútornou súmernosťou (napr. vetná perióda a príbuzné typy symetrickej súvetnej výstavby, spôsob výstavby rozvitých prívlastkových konštrukcií a pod.) a častým využívaním koordinatívnych

typov konštrukcií (napr. paralelná výstavba, viacnásobný vetný člen). Podobu eseje a esejistického štýlu určujú zároveň dynamické expresívne a modálne rôznorodé konštrukcie. Variabilnosť, dynamika, expresívnosť a vypracovaná vnútorná symetria syntaxe ako jeden zo spôsobov zapojenia subjektu do textovej výstavby eseje prispieva k jej sugestívnemu a estetickému pôsobeniu a približuje ju k syntaxi umeleckého štýlu. Tieto vlastnosti, ktorých formálny výraz je tesne spojený so sémantikou textu, navrstvujú sa na súvetnú štruktúru, príbuznú s náučným štýlom. Charakterom syntaxe patrí esejistický štýl do oblasti vecných štýlov, no podobne ako využitím lexikálnych a morfologických prostriedkov sa nachádza na okraji ich pásma v smere k umeleckému štýlu.

Literatúra

BAGIN, A.: Vitalita slovesnej tvorby. Bratislava, Tatran 1982. 312 s.

BEČKA, J. V.: Stylistická syntax a kompozice projevu. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 270 s.

JEDLIČKA, A.: K vymezení a charakteristice esejistického stylu. In: Studia Slavica Pragensia. Praha, Univerzita Karlova 1973, s. 167—178.

JELÍNEK, M.: Styl F. X. Šaldy. Naše řeč, *50*, 1967, s. 257—278.

MIKO, F.: Výrazové konštanty štýlu A. Matušku. Slovenská literatúra, *17*, 1970, s. 33—35.

MISTRÍK, J.: Dĺžka vety pri štylistickej charakteristike. Slovenská reč, *32*, 1967, s. 19—25.

MISTRÍK, J.: Frekvenčné zákonitosti v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 2. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1973, s. 161—170.

MISTRÍK, J.: Esejistický štýl. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 321—332.

MISTRÍK, J.: Žánre vecnej literatúry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 216 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.

MLACEK, J.: O frekvencii jazykových prostriedkov a o jej štylistickej platnosti. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 330—335.

MLACEK, J. (1965a): Viacnásobne vetné členy v diele A. Matušku. Slovenská reč, 30, 1965, s. 80—88.

MLACEK, J.: Vsuvka v diele A. Matušku. Slovenská reč, *31*, 1966, s. 211—218.

SLANČOVÁ, D.: Príspevok k lexikálnej charakteristike eseje. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 149—159.

SLANČOVÁ, D.: O morfologických prostriedkoch esejistického štýlu spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 268—280.

TAXOVÁ, E.: Esej v české literární kritice 90. let. (Autoreferát dizertace k získání vědecké hodnosti kandidáta věd o umění.) Praha 1979. 27 s.

TAXOVÁ, E.: Ke genezi Šaldovy esejistické metody. Česká literatura, *28*, 1980 s. 39—55.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

EŠTE RAZ O PÍSANÍ SPOJOVNÍKA V PRIEZVISKÁCH TYPU GREGOR-TAJOVSKÝ

1. V písanej podobe jazyka majú dôležitú úlohu rozdeľovacie (interpunkčné) znamienka, ktoré napomáhajú väčšiu prehľadnosť písomného prejavu tým, že naznačujú jeho členenie, delenie na časti. Popri tejto segmentačnej funkcii je interpunkcia dôležitá aj preto, že ňou vystihujeme vzájomný vzťah vetných celkov, ako i povahu viet, či totiž vyjadrujú otázku, rozkaz, zvolanie, priamu reč a pod. (Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 92).

O používaní jednotlivých interpunkčných znamienok sa hovorí v našich základných pravopisných príručkách, predovšetkým však v Pravidlách slovenského pravopisu, ktoré už od roku 1931, keď vyšlo ich prvé vydanie, majú normatívny ráz. Postupne sa aj v spisovnej slovenčine jednotlivé poučky o používaní interpunkčných znamienok spresňovali a prehlbovali alebo dopĺňali, ustaľoval sa aj repertoár interpunkčných znamienok a termíny na ich označenie (Dvonč, 1982a). V jednotlivostiach však používanie niektorých rozdeľovacích znamienok nie je dosiaľ ustálené, v bežnej jazykovej praxi badať tu neraz kolísanie, neistotu alebo váhanie. Pravda, do istej miery sú za to zodpovedné aj spomínané základné jazykové a pravopisné príručky, v ktorých sa síce podávajú základné poučky o používaní rozdeľovacích znamienok, chýbajú tu však zmienky o niektorých špecifických prípadoch, s ktorými sa stretávame v písomnej praxi. Isté medzery alebo nedostatky v základných príručkách súvisia so stavom výskumu v oblasti interpunkcie. Zvyčajne sa výklady z jednej jazykovej, resp. pravopisnej príručky preberali do ďalšej bez nejakej väčšej zmeny. Ich „inovácia" spočívala skôr v uvádzaní iného dokladového materiálu než v zmene formulácií nových poučiek. Ukazuje sa preto naliehavá potreba podrobne preskúmať doterajšie výklady o používaní jednotlivých interpunkčných znamienok v spisovnej slovenčine a na základe tohto výskumu podať v nových jazykových príručkách poučky, ktoré by boli lepšie formulované a boli by aj úplnejšie. Pozornosť pritom treba venovať aj prípadom, ktoré nie sú na prvý pohľad problematické.

Pri štúdiu interpunkcie v spisovnej slovenčine treba si zároveň všímať

stav v iných jazykoch, predovšetkým v príbuzných slovanských jazykoch. V našej spoločenskej a jazykovej situácii tu ako kontaktové jazyky do popredia vystupujú ruština a čeština, no na prvom mieste alebo v najväčšej miere čeština. Všímať si pri štúdiu slovenskej interpunkcie stav v interpunkcii v spisovnej češtine je veľmi dôležité z hľadiska stále aktuodstránili zbytočné a ničím neodôvodnené rozdiely medzi týmito pravoodstránili zbytočné a ničím neodôvodnené rozdiely medzi týmito pravopisnými sústavami. Ukazuje sa pritom, že možnosti zblíženia českého a slovenského pravopisného systému sú hlavne v oblasti využívania interpunkčných znamienok a ďalej v oblasti používania veľkých písmen (predovšetkým na začiatku viacslovných vlastných mien, viacslovných názvov). V súčasných úvahách o slovenskom pravopise sa preto vždy berie do úvahy aj stav v českom pravopise (podobne je to dnes aj na českej strane).

2.1. V osobitnom príspevku sme venovali pozornosť otázke písania spojovníka v menách typu *Gregor-Tajovský* (Dvonč, 1982b). Konštatovali sme, že podľa kodifikácie platnej od vydania Pravidiel slovenského pravopisu v roku 1931 sa v menách, ktoré vznikajú pripojením básnického pseudonymu k dedičnému priezvisku, má písať spojovník, ale v bežnej praxi sa táto poučka niekedy nedodržiava. Uviedli sme viaceré dôvody v prospech písania spojovníka v menách tohto typu, najmä ten dôvod, že takéto zložené priezvisko je označením jednej osoby, takže písanie spojovníka prispieva k tomu, že sa celé spojenie dvoch priezvisk v našej dvojmennej sústave pomenúvania osôb (ktorú predstavuje rodné meno ako prvý člen a priezvisko ako druhý člen) používa tak isto ako akékoľvek iné priezvisko. Za istých okolností a pri niektorých typoch priezvisk sa v prípade nepísania spojovníka ľahko môže jeden člen zloženého priezviska pokladať za rodné meno (porov. písanie *Gregor Tajovský* namiesto *Gregor-Tajovský*).

2.2. Iný náhľad zastáva J. Horecký (1982), ktorý podrobil jednotlivé zložené priezviská sémantickému rozboru a ukázal, že tu ide o viaceré typy, ktoré podľa jeho mienky nemožno písať rovnako.

Veľmi rozšírený je podľa neho dvojmenný alebo dvojpriezviskový typ pri menách vydatých žien, ktoré z istých dôvodov chcú popri svojom novom mene (spravidla ide o prechýlenú podobu utvorenú od manželovho mena) zachovať aj svoje rodné meno, resp. presnejšie prechýlenú podobu utvorenú od dedičného priezviska (priezviska otca). Najčastejšie sa pritom na prvom mieste uvádza pôvodné priezvisko, ktoré mala umelkyňa alebo lekárka (to sú podľa autora najčastejšie prípady) za slobodna. Zriedkavo sa na prvom mieste uvádza aj meno manželky, ako ukazuje napr. meno *Tomáš Garrigue Masaryk*. V tomto prípade, pravda, ide už o pomenovanie muža. Autor pripomína, že takéto dvojpriezviskové meno je znakom len pre jednu konkrétnu osobu, používa ho len jedna osoba, spravidla man-

želka. Takéto meno sa už nepoužíva na pomenovanie detí. Osobitný typ tvoria podľa J. Horeckého zložené priezviská typu *Vladimír Rymarevič-Altmanský*. To sú skutočné zložené priezviská, ktoré sa ako celok prenášajú aj na deti a bývajú zapísané aj v občianskom preukaze.

Mená typu *Gregor-Tajovský* majú podľa J. Horeckého veľmi odlišný ráz. Časť *Tajovský* sa netýka všetkých členov rodiny, ani sa neprenáša na potomkov, týka sa len istej osoby nesúcej v občianskom živote meno *Jozef Gregor*. Kým skutočné priezvisko (jednozložkové alebo dvojzložkové) je pomenovaním konkrétnej osoby, spisovateľské priezvisko typu *Tajovský* je znakom skutočne občianskeho priezviska (dedičného priezviska). Z tohto sekundárneho sémantického vzťahu vyplýva aj možnosť v praxi používať len toto spisovateľské priezvisko, napr. *Tajovského dielo, Hviezdoslavova Hájnikova žena*. J. Horecký na základe uvedeného rozdielu žiada tieto typy priezvisk aj rozdielne písať: V menách žien, ktoré používajú dve priezviská, mohla by sa namiesto spojovníka písať pomlčka, napr. *Mária Rázusová — Martáková;* so spojovníkom by sa mali písať iba skutočné dvojzložkové občianske priezviská, napr. *Rymarevič-Altmanský;* spisovateľské priezviská treba pripájať k občianskym priezviskám bez spojovníka, napr. *Gregor Tajovský*.

3.1. J. Horecký, ako vidieť z tohto prehľadu, žiada jednotlivé typy zložených či dvojpriezviskových mien písať odlišne, aby už z grafickej podoby bolo vidieť, o aký typ mena ide. Odlišné písanie by spočívalo vo využívaní rozdielnych interpunkčných znamienok (pomlčky a spojovníka), resp. v nepoužití rozdeľovacieho znamienka. Horeckého jemná analýza jednotlivých typov zložených priezvisk je správna a bude potrebné na ňu pri úvahách o zložených priezviskách nadväzovať (možno na ňu nadväzovať aj pri rozbore iných zložených vlastných mien, s ktorými sa v našom jazyku stretávame. Nazdávame sa však, že k Horeckého riešeniu pravopisnej stránky priezvisk treba ešte uviesť niektoré pripomienky.

3.2. Proti zásade písať všetky zložené priezviská jednotne so spojovníkom bez ohľadu na to, o aký typ zloženého priezviska ide (ktorá sa uplatňuje v Pravidlách slovenského pravopisu od roku 1931), autor postavil zásadu odlišného písania jednotlivých typov zložených priezvisk. Nadväzuje tým do istej miery na Pravidlá českého pravopisu, v ktorých sa tiež pracuje so zásadou pravopisnej diferenciácie jednotlivých typov alebo aspoň istých typov zložených priezvisk. Podľa Pravidiel českého pravopisu medzi jednotlivými členmi zložených vlastných mien sa píše spojovník, napr. *Joliot-Curie, Rimskij-Korsakov, Sklenářová-Malá,* ale básnické mená majúce podobu prídavného mena utvoreného od osady sa pripájajú zvyčajne bez spojovníka, napr. *Havlíček Borovský, Beneš Třebízský*. J. Horecký ide ďalej ako Pravidlá českého pravopisu, ktoré žiadajú odlišne

písať iba jeden typ zložených priezvisk. Zásadný význam má však otázka, či máme pravopisne diferencovať jednotlivé typy zložených priezvisk, ako to navrhuje J. Horecký. Nazdávame sa, že hoci pri zložených priezviskách či dvojpriezviskách ide o viaceré typy, jedno je im spoločné, totiž označenie jednej a tej istej osoby, a preto je prirodzené, že by sa mali písať rovnako, teda so spojovníkom, ako to žiada kodifikácia platná u nás od vydania Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931 dodnes.

3.3. V Pravidlách slovenského pravopisu sa v kapitole o písaní spojovníka hovorí o tom, že spojovník píšeme medzi jednotlivými členmi zložených vlastných mien, a to priezvisk i miestnych názvov. Popri priezvisku *Jozef Gregor-Tajovský* sa tu uvádzajú príklady *Rakúsko-Uhorsko, Sliač-kúpele, Bratislava-mesto, Oščadnica-ústredie.* V názve *Rakúsko-Uhorsko* ide o spojenie dvoch zemepisných názvov *Rakúsko* a *Uhorsko.* V názvoch *Sliač-kúpele, Bratislava-mesto* a *Oščadnica-ústredie* máme pred sebou spojenie názvu mesta alebo obce so všeobecným podstatným menom. Ako vidieť, uvedené zložené zemepisné názvy nemajú rovnaké komponenty, napriek tomu sa píšu rovnako — so spojovníkom. Keby sme mali postupovať podľa návrhu J. Horeckého, museli by sme písať napr. *Rakúsko-Uhorsko,* ale *Bratislava — mesto* a *Sliač kúpele* atď. Pravopisné rozlišovanie jednotlivých typov zložených zemepisných názvov by v bežnej jazykovej praxi spôsobovalo rovnaké ťažkosti ako pravopisné rozlišovanie jednotlivých typov zložených priezvisk.

3.4. Aj proti písaniu *Rázusová — Martáková* možno uviesť námietky. Veľmi často sa používajú spojenia priezvisk dvoch alebo aj viacerých osôb, ktoré sú autormi toho istého diela (najčastejšie ide o spojenie mien dvoch osôb). Je vhodné a dnes aj zaužívané písanie priezvisk viacerých osôb s pomlčkou, napr. *Kant — Laplace.* Táto podoba zodpovedá koordinatívnemu spojeniu slov (mien) *Kant* a *Laplace,* graficky sa však veľmi vhodne odlišuje od podoby *Gregor-Tajovský,* v ktorej ide o označenie jednej osoby dvoma menami. Keby sme písali pomlčku namiesto spojovníka v menách vydatých žien, ktoré používajú dve priezviská, ako to navrhuje J. Horecký, nemohli by sme rozlíšiť prípady typu *Kant — Laplace* od skutočného zloženého priezviska označujúceho jednu osobu. Preto sa javí ako celkom prirodzené a výhodné používať spojovník vo všetkých zložených priezviskách a iných vlastných menách a pomlčku používať iba pri spojení priezvisk dvoch rozličných osôb. Nie je tu zanedbateľné ani to, že v iných jazykoch podobne ako v spisovnej slovenčine sa v zložených vlastných menách typu *Rázusová-Martáková* bežne píše spojovník.

3.5. Keby sme mali dôsledne vyznačovať rozdiely medzi jednotlivými typmi zložených priezvisk, nevystačili by sme s riešením, ktoré navrhuje J.Horecký. Pri menách vydatých žien kde ide o používanie mena podľa

otca a mena podľa manžela v príslušných prechýlených podobách, existujú vlastne dva podtypy, a to (1) *Rázusová-Martáková* (na prvom mieste meno podľa otca, na druhom mieste meno podľa manžela), (2) *Curie-Skłodowská* (na prvom mieste meno podľa manžela, na druhom mieste meno podľa otca). Pri dôslednejšom grafickom vyznačovaní jednotlivých typov zložených vlastných mien, resp. v našom prípade zložených priezvisk, mali by sme odlišne písať aj zložené priezviská typu *Rázusová-Martáková* a *Curie-Skłodowská*. Keby sme napr. zložené priezviská s poradím priezvisko podľa otca — priezvisko podľa manžela písali s pomlčkou, teda *Rázusová — Martáková*, bolo by na mieste písať zložené priezviská s opačným poradím: priezvisko podľa manžela — priezvisko podľa otca s nejakým iným interpunkčným znamienkom, aby sa hneď z pravopisnej podoby spoznalo, o aký druh priezviska ide. Spojovník by sme už nemohli voliť, lebo ten je už obsadený pre mená typu *Rymarevič-Altmanský*. A ani písanie bez interpunkčného znamienka by neprichádzalo do úvahy, lebo takéto písanie navrhuje J. Horecký pre mená typu *Gregor-Tajovský*.

4. Na základe týchto našich úvah znovu vyslovujeme presvedčenie, že v akýchkoľvek zložených priezviskách sa ako najvhodnejšie ukazuje písanie spojovníka.

Literatúra

DVONČ, L.: K písaniu spojovníka a pomlčky. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 232—236.
DVONČ, L. (1982a): Interpunkčné znamienka v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, *16*, 1982, s. 208—213.
DVONČ, L. (1982b): Písanie spojovníka v menách typu *Jozef Gregor-Tajovský*. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 106—114.
HORECKÝ, J.: Priezviská typu *Gregor-Tajovský* zo semiotického hľadiska. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 286—288.
Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Slavo Ondrejovič

O SYMETRICKÝCH PREDIKÁTOCH V SLOVENČINE

V prirodzených jazykoch prevládajú, ako je známe, nesymetrické relácie, ktoré vzťahová logika ešte ďalej člení na asymetrické a polosymetrické (porov. napr. Weinberger — Zich, 1965). Avšak ani počet symetrických relácií v jazyku, ktoré sa identifikujú vtedy, a iba vtedy, keď z xRy vyplýva yRx[1], a naopak, tu nie je nijako zanedbateľný. L. L. Jomdin (1982) napr. odhaduje, že v ruskom jazyku sa vyskytuje viac ako 1000 typov

najrozmanitejších symetrických predikátov. V slovenskej jazykovede sa tejto problematike doteraz nevenovala sústredenejšia pozornosť zrejme aj preto, že ide o oblasť, ktorej výskum nevyplýva priamo z potreby opísať jazyk z normatívnej stránky. V súčasnosti však jednou z veľmi aktuálnych úloh vedy o jazyku spolu s inými vedami je podať komplexný opis jazyka a jeho fungovania z hľadiska prípravy komunikácie človeka so strojom. A práve z tohto aspektu si zvýšenú pozornosť zasluhuje aj výskum symetrických vzťahov v jazyku.

Predikáty, ktoré reprezentujú symetrické vzťahy, sa v slovenčine, tak ako aj v iných jazykoch, vytvárajú predovšetkým slovesami vyjadrujúcimi dyadický vzťah, t. j. slovesami s dvoma aktantmi, napr. *besedovať, biť sa, bojovať, (po)hádať sa, spojiť sa, pretínať sa, rozprávať sa, (s)priateliť sa, stretnúť (sa), susediť, zísť sa, zlievať sa, zhodovať sa, zoznámiť sa* a pod. Pri trojvalenčných symetrických predikátoch si vymieňajú miesta aktanty na pravej strane slovesa, napr. *rozhádzať, rozhnevať, spojiť, spriateliť, zjednotiť, zmieriť, zoznámiť, rozlíšiť, odlíšiť* a pod.

Väčšina týchto predikátov je však symetrická iba v niektorých zo svojich významov, alebo ináč povedané — svoju symetrickosť si zachováva iba pri istom lexikálnom obsadení aktantov. Sloveso *bojovať* je napr. symetrické v (1), ale už nie v (2):

1. a) Peter *bojuje* s Karolom (o prvenstvo).
   b) Karol *bojuje* s Petrom.
   c) Peter a Karol *bojujú*/Karol a Peter *bojujú*.
   d) Oni *bojujú*.
2. a) Peter *bojuje* s veternými mlynmi.
   b) *Veterné mlyny bojujú s Petrom.
   c) *Peter a veterné mlyny *bojujú*/*Veterné mlyny a Peter *bojujú*.
   d) *Oni *bojujú*.

Podobne je to aj pri slovesách *zoznámiť sa* a *stretnúť sa:*

3. a) Peter sa *zoznámil* s Katarínou.
   b) Katarína sa *zoznámila* s Petrom.
   c) Peter a Katarína sa *zoznámili*/Katarína a Peter sa *zoznámili*.
   d) Oni sa *zoznámili*.
4. a) Peter sa *zoznámil* so základmi kybernetiky.
   b) *Základy kybernetiky *sa zoznámili* s Petrom.
   c) *Peter a základy kybernetiky *sa zoznámili*/*Základy kybernetiky a Peter *sa zoznámili*.
   d) *Oni *sa zoznámili*.

[1] Vo formulácii bežnejšej v predikátovej logike vzťah R je v poli p symetrický práve vtedy, ak z xRy (kde x, y sú prvky v p a R je vzťah medzi nimi) možno usudzovať na yRx. Vzťahy, ktoré nemajú túto vlastnosť sú nesymetrické.

5. a) Peter *sa stretol* s Katarínou.
   b) Katarína *sa stretla* s Petrom.
   c) Peter a Katarína *sa stretli*/Katarína a Peter *sa stretli.*
   d) Oni *sa stretli.*
6. a) Peter *sa stretol s* vlkom.
   b) *Vlk *sa stretol* s Petrom.
   c) Peter a vlk *sa stretli*/Vlk a Peter *sa stretli.*
   d) Oni *sa stretli.*
7. a) Peter *sa* v novej práci *stretol* so samými nepríjemnosťami.
   b) *Samé nepríjemnosti *sa* v novej práci *stretli* s Petrom.
   c) *V novej práci *sa stretli* Peter a samé nepríjemnosti/
   *V novej práci *sa stretli* samé nepríjemnosti a Peter.
   d) *Oni *sa stretli.*

Obdobná situácia je aj pri trojvalenčných slovesách, miesta si tu však vymieňajú doplnenia len na pravej strane slovesa:

8. a) Peter *zoznámil* Karola s Katarínou.
   b) Peter *zoznámil* Katarínu s Karolom.
   c) Peter *zoznámil* Karola a Katarínu/Peter *zoznámil* Katarínu a Karola.
   d) Peter ich *zoznámil.*
9. a) Peter *zoznámil* Karola so svojím projektom.
   b) *Peter *zoznámil* svoj projekt s Karolom.
   c) *Peter *zoznámil* Karola a svoj projekt/*Peter zoznámil svoj projekt a Karola.
   d) *Peter ich *zoznámil.*

Ako vidieť, možnosti konverzného[2] a koordinatívneho vyjadrenia či splynutia dvoch účastníkov do jedného aktantu pri symetrických predikátoch sú závislé od ich spoločných sémantických vlastností, ako je osobovosť, životnosť, predmetovosť, abstraktnosť a pod. (porov. Panevová, 1980; Daneš — Hlavsa a kol., 1981). Príklady ukazujú, že inverzné (konverzné) a koordinatívne vyjadrenie, ako aj ich zámenné vyjadrenie splynutím dvoch hĺbkových aktantov do jedného povrchového vzhľadom na základnú konštrukciu je možné iba vtedy, ak príslušní účastníci sú rovna-

[2] Medzi symetrickými a konverznými predikátmi (napr. *kupovať — predávať*) je v logike zásadný rozdiel. Obidva typy predikátov však majú spoločné to, že tak prostredníctvom konverzných (inverzných), ako aj symetrických výrazov môže hovoriaci opísať danú udalosť z rôzneho uhla podľa toho, ktorého účastníka si zvolí za „hlavného hrdinu" udalosti. To, že to platí aj o symetrických predikátoch, možno ukázať napr. na vete (10). Varianty (10 a) na jednej a (10 b), (10 c) na druhej strane sa odlišujú práve vzhľadom na stupeň „zaangažovania sa" (empatie) hovoriaceho vo výpovedi. O (10 b, 10 c) možno povedať, že autor týchto výpovedí sa raz „vcituje" do pozície Karola, t. j. „empatizuje" s Karolom (b), a raz do pozície Petra (c). Práve na tomto základe, ako aj na základe toho, že tu ide o vyjadrenie toho istého obsahu, možno aj symetrické predikáty považovať za prostriedky, ktoré sú svojím spôsobom konverzné. Miera empatie, ktorou sa odlišujú varianty v (10 a), je prirodzene celkom bezvýznamná.

kého typu, ak sú obidvaja životní alebo neživotní, obidvaja sémanticky osobami alebo neosobami, konkrétni alebo abstraktní a pod. Tam, kde táto podmienka nie je dodržaná, vznikajú neprijateľné konštrukcie. Príklad (6) však ukazuje, že uvedené pravidlo nie je nijako kategorické, príp. že dištinkcia medzi osobovosťou a neosobovosťou nemá v danom prípade takú silu ako ostatné uvedené príznaky.

Sémantické funkcie komplementov pri akčných symetrických predikátoch s dvoma valenciami zaznačujeme pomocou schémy *agens* + *agens* — *sloveso*, a to nielen v prípade povrchového vyjadrenia (10 a), ale aj pri vetách (10 b) a (10 c):

10. a) Karol a Peter *sa bijú*/Peter a Karol *sa bijú*.
    b) Karol *sa bije* s Petrom.
    c) Peter *sa bije* s Karolom.

Porušuje sa tým síce pravidlo o neopakovateľnosti rolí pri jednom predikáte, ktoré sformuloval Ch. Fillmore (1969), ale keďže vychádzame z toho, že obidvaja účastníci tejto udalosti sú aktívni a ich aktivita je rovnaká, ťažko nájsť inú primeranú interpretáciu týchto príkladov. Je zároveň pravda, že daní účastníci sú súčasne aj paciensmi („sú bití"), ale táto „činnosť" prebieha akoby v inom „pásme", je v pozadí, len sa vyrozumieva a nezachytáva sa priamo vo význame slovesa *biť sa*.

Z príkladov, ktoré sme uviedli, vyplýva ďalej aj to, že vzájomnosť medzi účastníkmi, o ktorú tu ide, sa pri dvojvalenčných slovesách vyjadruje spravidla reflexívne. Výskyt zvratného zámena tu však nie je podmienkou, porov. slovesá *besedovať, bojovať, stretnúť, susediť* a pod. Kategória reciprocity je, ako vidieť, širšia než recipročný význam reflexívnych slovies, pričom na druhej strane, ako je známe, ani každým reflexívnym slovesom sa nevyjadruje reciprocita — v zásade len tým, pri ktorom má ľavovalenčný účastník vlastnosť (+MULT) (porov. Morfológia slovenského jazyka, 1966; Daneš — Hlavsa a kol., 1981).

Všetky trojvalenčné symetrické predikáty zapisujeme sémanticky *agens* — *paciens* + *paciens* — *sloveso*. Pri trojvalenčných symetrických predikátoch stojí zároveň za úvahu, či napr. vo vete (8 b) s predložkou *s* nejde o prípad väčšieho preferovania Kataríny v porovnaní s vetou (8 c) v druhom variante, kde sa uplatňuje spojka *a*. Pri viacčlenných reťazcoch sa totiž ukazuje, že môže ísť v nich aj o sémantickú dištinkciu viažúcu sa práve na odlišnosť prostriedkov koordinácie vyjadrenej pravou parataxou a nepravou hypotaxou (k termínom porov. Pauliny — Ružička — Štolc, 1968).

11. a) Karol včera *stretol* Petra a Katarínu.
b) Karol včera *stretol* Petra s Katarínou.

Podľa J. Panevovej (1980) vety typu (11 a) možno parafrázovať najskôr ako „Karol včera stretol Petra a Karol včera stretol Katarínu", t. j. podľa nej tu ide o koordináciu vetného pôvodu, čiže o to, že Karol každého z nich stretol inde a inokedy. Veta (11 b) má naproti tomu výklad „Karol včera stretol Petra, ktorý bol s Katarínou".

Treba iste súhlasiť s tým, že vety (11 a) a (11 b) sa sémanticky odlišujú. Pomocou ankety sme však zistili, že rozdiel medzi uvedenými konštrukciami treba vidieť v tom, že veta (11 b) má jeden význam „Karol stretol Petra a Katarínu, ktorí boli spolu", kým veta (11 a) je vágnejšia, lebo má dve čítania: vyjadruje buď to, že Karol stretol Petra a Katarínu osobitne, ale nie je vylúčená ani interpretácia, že ich stretol súčasne.

Už O. Jespersen (1924) upozornil, že pri symetrických predikátoch možno pri prenesení aktantov na ľavú stranu do koordinatívneho spojenia doplniť za sloveso výrazy *navzájom, vzájomne* alebo *medzi sebou.* Výraz *medzi sebou* však možno pripojiť len za niektoré z nich, napr. *bili sa, bojovali, súperili, vymenili si pohľady* atď. *medzi sebou* (ale: **objímali sa, *pozdravili sa, *rozlúčili sa medzi sebou).* Treba odčleniť aj prípady, keď jeden z aktantov zo symetrického vzťahu nemusí byť povrchovo vyjadrený (*Peter sa včera (po)bil, (po)hádal, bozkával* atď.), od tých, kde je takáto možnosť vylúčená (**Peter sa včera stretol, zoznámil, spriatelil, zišiel* a pod.).

Zaujímavé je v tomto ohľade aj vyjadrovanie príbuzenských vzťahov. Príbuzenský vzťah v najabstraktnejšej rovine („byť príbuzný s") je symetrickou reláciou *(Peter je príbuzný s Katarínou — Katarína je príbuzná s Petrom),* pri jeho detailizácii vznikajú však nesymetrické relácie: *Ivan je otec/otcom Petra — Peter je syn/synom Ivana, Teta Mária je stará mama/starou mamou Evy — Eva je vnučka/vnučkou tety Márie, Ujo Dušan je strýko/strýkom Michaely — Michaela je neter/neterou uja Dušana* a pod. (podrobne porov. Daneš — Hlavsa a kol., 1981).

Okrem vzťahu rodičovstva, prarodičovstva a pod. je na abstraktnom stupni symetrický aj vzťah súrodenstva *(Dušan je súrodenec Kataríny — Katarína je súrodenec Dušana — Katarína a Dušan sú súrodenci),* hoci pri špecifikácii súrodenstva máme do činenia len s pollosymetriou: *Dušan je brat Karola — Karol je brat Dušana, Dušan a Karol sú bratia; Dušan je brat Kataríny — *Katarína je brat Dušana, *Dušan a Katarína sú bratia; Pavel je bratanec Kataríny — *Katarína je bratanec Pavla, *Katarína a Pavel sú bratanci* atď. Ak sa tu má realizovať symetrický vzťah, aktanty predikátov *byť brat, sestra, bratanec, sesternica* a pod. musia mať zhodnú vlastnosť „mužské pohlavie" alebo „ženské pohlavie". Podobne je to pri

švagrovstve: *Ivan je švagor/švagrom Dušana — Dušan je švagor/švagrom Ivana, Ivan a Dušan sú švagrovia; Ivan je švagor/švagrom Evy — *Eva je švagrom Dušanom/Eva je švagrinou Dušana, *Dušan a Eva sú švagrovia.*

Podmienka zhodnosti sémy „mužské pohlavie", „ženské pohlavie" platí aj vo výrazoch *byť susedom, byť rovesníkom, byť súčasníkom* a pod., ale iba v singulári: *Peter je sused/susedom Ivana — Ivan je sused/susedom Petra, Peter a Ivan sú susedia; Peter je sused/susedom Lucie — *Lucia je sused/susedom Petra, Peter a Lucia sú susedia.*

Možnosti tvorenia konštrukčných párov symetrického typu sú obmedzené aj mimojazykovo. F. Daneš a Z. Hlavsa (1973) napr. upozorňujú, že dá sa síce povedať *Ostravčice jsou u Brna,* ťažko však by niekto povedal *Brno je u Ostravčic.* Uzatvára sa tu, že podľa všetkého nemožno v bežnom zmysle dať do pozadia to, čo je vecne alebo spoločensky stabilne hierarchicky vyššie. Ak sú však dve reality približne rovnaké, pri vyjadrení vzťahu medzi dvoma objektmi v priestore sú možné obidva varianty:

Neďaleko rodnej dedinky pri Nitre bol priestranný veľkostatok so starým grófskym kaštieľom, hoci azda správnejšie by bolo: pri veľkostatku s grófskym kaštieľom bola dedinka. (Nedeľná Pravda)

Ak rozmery jedného z účastníkov sú podstatne väčšie než rozmery druhého, fakt o ich blízkosti sa dá opísať len vetou (a):

12. a) Pri písacom stole leží cigareta.
    b) *Pri cigarete stojí písací stôl.[3]

Pri lokálnom vzťahu pôsobí aj ďalšia zákonitosť, podľa ktorej do popredia možno dať len potenciálne pohyblivú entitu voči nepohyblivej, ale nie naopak:

14. a) Auto stojí pri stĺpe.
    b) *Stĺp stojí pri aute.
15. a) Peter stojí pri stole.
    b) *Stôl stojí pri Petrovi.

Z uvedenej skupiny slovies sa častejšie diskutovalo aj o predikátoch typu *byť podobný, podobať sa, byť zhodný, zhodovať sa* a pod., ktoré sa pô-

[3] Nebude bez zaujímavosti uviesť v tejto súvislosti príklad J. D. Apresiana (1983, s. 321), aj keď sa týka len okrajovo našej témy. J. D. Apresian ukazuje, že ak povieme o M. Asejevovi (13 a) *Asejev, významný sovietsky básnik, účastník futuristického hnutia v Rusku, priateľ Majakovského sa narodil v r. 1889,* môže to byť banálny začiatok jeho biografie v literárnej príručke. Ak však povieme O Majakovskom, že (13 b) *Majakovskij, významný sovietsky básnik, účastník futuristického hnutia v Rusku, priateľ Asejeva, sa narodil v r. 1883,* bude to nevhodná alebo humorne, ironicky či parodicky ladená veta práve preto, že sa nesprávne vybral „fokus" vety.

vodne pokladali za symetrické. V skutočnosti však symetrickosť si zachovávajú iba konštrukcie typu *Peter a Karol sa podobajú, sú si podobní,* ale v ich prevode do formy s nepriamym objektom sa symetrický vzťah mení na orientovaný, nesymetrický:

16. a) Matka a dcéra/dcéra a matka sa podobajú, sú si podobné.
    b) Dcéra sa podobá matke/sa podobá na matku.
    c) *Matka sa podobá dcére/*sa podobá na dcéru.
17. a) Tvár Kataríny sa podobá sfinge/je podobná sfinge.
    b) *Sfinga je podobná tvári Kataríny/*sa podobá tvári Kataríny.
18. a) Kópia je zhodná s originálom.
    b) *Originál je zhodný s kópiou.
    c) Originál a kópia/*kópia a originál sú zhodné.

Situácia sa nemení ani v tom prípade, ak sa kontextovo zapoja účastníci v nepriamych pádoch:

19. a) Matke sa podobajú dcéry.
    b) *Dcéram sa podobá matka.
20. a) Na matku sa podobajú dcéry.
    b) *Na dcéry sa podobá matka.
21. a) Originálu sa podobá len jedna z kópií.
    b) *Len jednej z kópií sa podobá originál.

Literatúra

APRESIAN, J. D.: O strukture značenij jazykovych jedinic. In: Tekst i zdanie. Red. T. Dobryzyńska — E. Janus. Wrocław et all., Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1983, s. 313—351.

DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 260 s.

DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. — KOŘENSKÝ, J.: Postavení slovesa v struktuře české věty. In: Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1973, s. 74.

FILLMORE, CH. J.: Types of Lexical Information. In: Studies in Syntax and Semantics. Ed. by E. Kiefer. Dordrecht — Holland 1969, s. 131.

JESPERSEN, O.: The Philosophy of Grammar 1924, rus. preklad Filosofija grammatiki. Moskva, Izdateľstvo inostrannoj literatury 1958. 405 s.

JOMDIN, L. L.: Simetričeskije predikaty v russkom jazyke. In: Problemy strukturnoj lingvistiki 1979. Red. V. P. Grigoriev. Moskva, Nauka 1981, s. 89—105.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.

PANEVOVÁ, J.: Formy a funkce české věty. Praha, Academia 1980. 214 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 402.

WEINBERGER, O. — ZICH, O.: Logika. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1965, s. 123.

Vlado Uhlár

PRIEZVISKÁ SO SUFIXOM -EJ

Pomerne značný počet slovenských priezvisk má pôvod v rodných (krstných) menách. Do 14. storočia naši predkovia dávali svojim deťom pri narodení podľa pradávnych zvyklostí ponajviac slovanské mená. Ich prameňom bola zväčša všeobecná slovná zásoba, boli zrozumiteľné a vyjadrovali predpokladané vlastnosti a schopnosti dieťaťa, pravdaže, najčastejšie podľa želania rodičov (želacie mená), aby sa vlastnosti vyjadrené rodným menom stali skutočnými v ďalšom živote pomenovaného.

Starí Slovania boli presvedčení o veľkom vplyve a magickom pôsobení slova a zvolené rodné meno sa svojím zrozumiteľným významom malo naplniť skutkami v čase rozvoja, dospievania a mužnosti. Také rodné mená dávali svojim synom a dcéram najmä príslušníci vládnúcej vrstvy. Bývali najčastejšie zložené, z nich *Mojmír, Rastislav, Svätopluk, Preslav, Braslav, Premysel, Ladislav, Hodislav, Sebeslav, Chotimier, Stojslav, Mojtech, Vojtech, Bolerad, Boleslav, Stanislav, Václav (Laclav), Ratibor* sú doložené aj na Slovensku.

V Ponitrí bývali často i jednoslovné rodné mená, porov. *Pribina, Koceľ;* r. 1111 v listine zoborského kláštora sa ako svedkovia uvádzajú veľmoži (i v županskej hodnosti) *Una, Bača, Kača, Deda, Buken, Pestrej.* Porov. aj iné z včasného stredoveku: *Buda, Chrabor, Vlk, Milík, Hajko, Hrubina, Uzda, Koša, Košút, Meško, Strmeň, Nosko, Mojto, Radovan, Svorad* a ďalšie.

Viaceré z nich sa stali dedičnými ako priezviská. Našim súčasníkom takéto priezviská už takmer nič nevravia o ich pôvode z rodných slovenských mien. Z historického vývinu slovenčiny a z porovnávania s inými slovanskými jazykmi sa však ich pôvod dobre ozrejmuje. Je nepochybné, že obdobné priezviská (do uzákonenia dvojslovných osobných mien z rodného mena a priezviska cisárom Jozefom II. sa v antroponymii namiesto priezvisk vraví o prímenách) zo slovenských rodných mien vznikali počas celého stredoveku, hoci už od 13. storočia sa vplyvom cirkvi začali veľmi rozmáhať osobné mená hebrejského, gréckeho a latinského pôvodu (podľa svätcov a svätíc), napr. *Ján, Jozef, Martin, Matúš, Juraj, Štefan* atď.

Priezviská slovanského pôvodu na Slovensku sú cenným dokladom staršieho vývinu slovenčiny. Prinášajú jazykové doklady aj na také apelatíva, ktoré ináč nie sú doložené medzi všeobecnými menami, lebo zanikli bez zaznamenania v písomnostiach.

V tomto príspevku k slovenskej antroponymii sledujeme nezvyčajnú skupinu priezvisk utvorenú slovotvornou príponou *-ej.* V slovenčine sú

priezviská tohto typu zriedkavé, ako aj sám sufix *-ej*. Netreba pochybovať, že niektoré z nich sú starobylé a niektoré sú utvorené analogicky v neskorších časoch.

Roku 1938 nás zaujalo v Prešove priezvisko *Dadej*, r. 1946 v Skalici priezvisko *Vlčej*, potom v Ružomberku priezvisko *Kožej* (z východného Slovenska) a z Turca priezvisko *Hulej*. To bol už dostatočný podnet, aby sme sa sústredili na výskum takýchto priezvisk, ktoré sme zhromažďovali najmä z telefónnych zoznamov.

Priezvisko *Vlčej* sa vyskytuje na najzápadnejšom Slovensku (Skalica, Senica, Šaštínske Stráže). Vyskytuje sa neraz s priezviskami z takého istého základu: *Vlk, Vlček,* na str. Slovensku *Vlčko, Vlčík, Vlčák, Vlkan, Vlčan* (porov. aj dedinu *Vlkas*). Nepochybne ide o staré pôvodné osobné meno, ktoré významom pokleslo, a tak sa zachovalo v priezviskách. Osobné meno *Vlk* bývalo u starých Slovákov a Slovanov vôbec želacím (predestinačným) menom; dieťa takto pomenované pri narodení malo vyrásť na človeka podobných vlastností ako má vlk, mala ho charakterizovať bystrosť, smelosť, odvaha a dravosť.

Na okolí Myjavy, Senice a Malaciek je rozšírené priezvisko *Oslej* utvorené sufixom *-ej* z apelatíva *osol*. Toto zviera požívalo u starých Slovanov veľkú vážnosť a úctu (v opaku k dnešnému dehonestujúcemu výrazu *somár*, ktorý vtedy nebol synonymom k slovu *osol*). Rodné meno *Osol* je doložené v rodinách význačnej spoločenskej zaradenosti. Roku 1220 a 1222 sa spomína *Osol (Oslu, Oslw)* a jeho synovia *Oslu* a *Belud* v donácii Ondreja II (listina zo Šoproňa; porov. Codex 1971). Rod *Osl* sa spomína medzi bánmi v Chorvátsku. Porov. aj miestny názov *Oslany* a priezvisko *Oslica* v Žiline.

Priezvisko *Bulej* (v okrese Martin) súvisí s názvom býka v podobe *bul, buľo*. Porov. i priezviská *Bulo, Bulko, Buľka, Bulejčík, Bulejšík* (okr. Žilina), *Bulčák, Bulík* (Turč. Teplice), *Buľovksý, Buliak* (Stankovany).

Na východnom Slovensku sa vyskytuje priezvisko *Kožej* (v Košiciach podľa telef. zoznamu 7x, v Prešove 2x) i *Kožlej*, ktoré pravdepodobne súvisia s apelatívom *koza* a *kozel* (náreč. namiesto *cap*), teda asi nie s apelatívom *koža*. V nich vplyvom sufixu *-ej* sa uplatnila palatalizácia predchádzajúcej skupiny spoluhlások *z, zl* > *ź, źľ* a potom až *ž, žľ*. Obdobne je to v miestnom názve *Kožany* (nárečovo *Koźani*). — V Prešove je priezvisko *Kožel, Kozák, Kozár, Kozlík, Kozlo.*

Priezvisko *Kurej* (Košice, Soľ, Ružomberok, Žilina, Bytča, Bratislava) vzniklo z apelatíva *kurej* zo základu *kur-* (porov. *kura, kurča).* V Above (Rozhanovce), v Šariši (Radačov) a Zemplíne (Trebišov, Belá nad Cirochou) *kurej* označuje nevyvinutého kohúta; pomenovanie *kurej* prenášajú aj na nesúceho muža (porov aj *kopúň, kapún,* lenže tu ide o vyrezaného, vyško-

peného kohúta chovaného na mäso). V Bratislave popri priezvisku *Kurej* je i priezvisko *Kurel*, obmena je pochopiteľná. Porov. i priezvisko *Kurek, Kurota, Kuriš*. V Hornej Maríkovej je osada *Kurejovci*.

Priezvisko *Babej* (Bratislava, Košice, Trebišov, Humenné) má základ v apelatíve *baba* a obdobu v priezviskách *Babel* (Bratislava), *Babic* (Komjatná), *Babica* (Stropkov) a v častom *Babiak*. Pôvodne azda označovalo osobu nie práve mužnú alebo s prílišným záujmom o ženské pohlavie.

Priezvisko *Dadej* (Košice, Prešov), ako aj priezviská *Ďaďo, Ďaďovský, Džadovský* súvisia s nárečovými výrazmi *ďaďo (dedo)* a *džad* (vo význame „žobrák").

Priezvisko *Smolej* (Humenné, Prešov) obdobne ako priezviská *Smoľar, Smolko, Smolík, Smoľák, Smolník*, inde *Smoleň* je odvodené z apelatíva *smola* a azda označovalo človeka neobratného a pomalého, prípadne aj výrobcu smoly (porov. miest. názov *Smolník*).

Nelichotivé je priezvisko *Dupej* (Prešov), odvodené z nárečového apelatívu *dupa* („diera, konečník"). Motivácia je azda obdobná ako pri priezvisku *Babej* (ženská dupa).

Priezvisko *Cmorej* (Košice, Prešov, Široké) má základ v apelatíve *cmar*, náreč. *cmor, cmur* a má hojnú obdobu v priezviskách *Cmur* (Prešov), *Cmor* (Košice), *Cmar, Cmarík, Cmorík*.

Priezvisko *Čopej* (Humenné) má obdobu v priezviskách *Čopín, Čopík* z náreč. apelatíva *čop* (spis. *čap*), to skôr ako z miestneho názvu *Čop*. Azda jeho obmenou je priezvisko *Čobej*, upravené vplyvom priezviska *Čabaj* (miest. názov *Čaba*).

Priezvisko *Šupej*, ako aj priezviská *Šupa, Šupka, Šupica* majú základ v slove *šupa* (v Žiline sa priezvisko *Šupej* vyskytuje viac ráz).

Priezvisko *Šulej* (Dol. Kubín) má obdoby v priezviskách *Šuľa, Šulík, Šulek*. Azda súvisí so základom slovesa *šúľať*, ale aj s osobným menom *Šuľo* po adaptácii nejakého cudzieho mena (porov. prezývku *Šuľo* k priezvisku *Sabršúl*).

V Turci je rozšírené priezvisko *Hulej* (Martin, Belá, Necpaly, Horná Štubňa; i na dolnej Orave), porov. i priezvisko ľud. speváčky *Hulejovej*, potom priezviská *Hulec, Hulla, Hulín* (Martin), *Huľa* (Prešov). Azda je odvodené zo základu slovesa *huľať* (porov. náreč. *huľať* vo význame „veseliť sa, hýriť"; Kálal, 1924), čes. *hulákať*, ukr. *huľaty*, rus. *guľať*. R. 1786 podpísal rozsudok (deliberatum) panského súdu vo Veľkých Uherciach *„György H u l e j, Osvicenej Pani Grofky Revay Janošky uradnik"*; o jeho pôvode z Turca z oblasti Révayovcov netreba pochybovať. Ale 18. januára 1906 panský kováč vo Veľkých Uherciach, spoluorganizátor prvého spoločného vystúpenia fabrických robotníkov s poľnohospodárskym proletariátom — bírešmi, sa uvádza ako *Ďuro H u l a j* (pôvodom z Turca); sufix

-ej sa v Ponitrí pozmenil na systémovejší sufix *-aj*, lebo tu sa *-ej* cítilo cudzie (porovnaj *vajce, najlepší* a pod.).

Nazdávame sa, že podobná adaptácia nastala vo viacerých priezviskách, nepochybne aj analógiou podľa hojných priezvisk z apelatív zhoršujúceho významu, napr. *ťapaj* — *Ťapaj* a obdobne *Mataj, Gabaj, Cabaj (Caban), Cabadaj, Pukaj, Machaj, Duraj, Hlavaj* a pod.

Priezvisko *Lepej* v Martine by mohlo byť zo základu *lep* alebo slovesa *lepiť*. V Martine sú aj priezviská *Lepeta, Lepot, Lepiš, Lepieš*.

Priezvisko *Fulej* azda možno spájať so základom, ktorý je v slovese *fúľať („špiniť")*, porov. apelatívum *fuľo, fuľa* a priezviská *Fulka, Fula, Fulla*. Je otázka, či priezvisko *Fulej* v Prešove dajako súvisí s miestnym názvom *Fulianka* (náreč. *Fuľanka)* na označenie človeka pochádzajúceho odtiaľ.

Akými postupmi vznikli priezviská *Futej* (Sabinov, Prešov), *Huntej* (Humenné), *Kucej* (Detva), *Kubej* (Michalovce; ku *kubena?), Kudzej* (Humenné, Prešov), *Dacej* (Humenné; tu je i *Dacko, Dacej), Bebej* (je i *Bebiak*) nám zatiaľ uniká.

Priezviská *Chudej* (Žilina), *Slabej* (i *Slabejcius;* na okolí Lipt. Mikuláša), *Belej* (Košice, Svidník) sú pravdepodobne pôvodne apelatíva z toho istého základu ako príd. mená *chudý, slabý, biely*. Azda takého pôvodu je aj martinské priezvisko *Lepej* a bardejovské *Delej*. Niektoré by mohli byť náreč. pôvodu odtiaľ, kde *-ý* > *ej*, ako je to v nárečí východonovohradskom a hontianskonovohradskom.

Na starom Slovensku sú osobné mená s koncovkou *-ej* doložené už v Zoborskej listine; r. 1111 sa uvádza *Pestrej (Nicolaus, filius Pestrej);* r. 1113 sa namiesto miestneho názvu (teraz *Dražovce*) uvádza iba osobné meno azda zakladateľa *Dražej (villa Drasey)*. V Čechách doložené osobné meno *Sulej, Sulek* (k *Sulislav*) má v slovenčine doklad iba v miestnych názvoch *Súľov, Suľany, Súlovce (sul, sulij, suléj* je komparatív vo význame „lepší, silnejší"). V poľštine bolo aj žen. osob. meno *Sulisława*.

Sufix *-ej* je v slovenských príslovkách *ďalej, prvej, viacej, menej, radšej (raňej),* náreč. *drelej, baržej*. Je aj v sufixe superlatívu *-ej-ší*, napr. *mocnejší, drobnejší, lakomejší, radostnejší, horlivejší* a i.

Sufix *-ej*, pôv. *-ěj*, mal v slovanských jazykoch funkciu substantivizačnú i deminutívnu. J. Svoboda (1964) uvádza tieto príklady: slovinské *družej* („ženích, muž"), ruské *dedej* („mužíček"), *ľubej* („milovaný človek", „môj ľúby"), *malej* („chlapec"), srbské *Gluheja, zuteja,* ale tiež ruské *bogatej, gordej* s prvotným elatívnym významom, absolutne zosilňujúcim.

Adaptáciou sa sufix *-ej* upevňoval aj v osobných rodových menách cudzieho pôvodu, napr. *Alexej* (z gréckeho *alexo* „bránim" prostredníctvom lat. *Alexius*), *Matej* (z hebr. *Mattijan* „dar boží" a gr. *Matthias,* lat.

Mathaeus), *Ondrej* a *Andrej* (z gr. *andreios* „mužný" a lat. *Andreas*), *Blažej* (gr. *Blasios*, lat. *Blasius* „brbľavý"), *Timotej* (z gr. *Timotheos* „uctievajúci boha"), *Zachej* (*Zacheus, Zacharias*, z hebr. *Zakharján* „boh si spomenul"), *Bartolomej* (z aramejského *bar Talmai* „syn Talmajov"; je aj ľudová forma *Brtomil*). Sem patria aj priezviská *Omodej* (*Amadeus*), *Onofrej, Mamatej*.

Vzájomnou väzbou tieto osobné mená cudzieho pôvodu pomáhali udržať v slovenčine petrifikované archaické osobné mená *Vlčej, Oslej, Babej, Dadej, Kurej, Hulej* a i.

Istá rozšírenosť osobných mien so sufixom *-ej* v stredoveku sa dokladá aj ich využívaním v tvorení miestnych názvov, napr. *Bretejovce* (z *Bretej*), *Čečejovce* (z *Čečej*), *Belejovce* (*Belej*), *Trebejov* (*Trebej*), *Bardejov* (*Bardej*) a je aj miest. názov *Lopej* (na Horehroní). Porov. aj *Prostějov* (z *Prostěj*) na Morave a *České* (i *Moravské*) *Budějovice* (z *Buděj*). Pri Fiľakove je *Hodejov* (z *Hodej*) a obdobne *Hodejovec*.

Slovenské osobné mená typu *Vlčej* majú hojné paralely v slovanskej antroponymii a sú dokladom svojho druhu nepochybne cenným.

Literatúra

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Zv. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923. 1012 s.

KOPEČNÝ, F.: Průvodce našimi jmény. Praha, Academia 1974. 149 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 627 s.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 3. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957. 326 s.

SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964.

UHLÁR, V.: Veľké Uherce 1274—1974. Topoľčany, Vlastivedné múzeum 1980.

SPRÁVY A POSUDKY

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 1983

Činnosť JÚĽŠ SAV v roku 1983 — podobne ako v predchádzajúcich rokoch — vychádzala zo základnej smernice dokumentov riadiacich orgánov SAV a z komplexného materiálu o hlavných smeroch činnosti a základných úlohách Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vytýčených na 7. päťročnicu. V zmysle týchto materiálov sa prevažná časť kapacity ústavu sústredila na tímové riešenie úloh štátneho plánu základného výskumu (ŠPZV). V popredí pozornosti stál výskum súčasného spisovného jazyka vrátane rozvoja jazyka a jeho fungovania v etape budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, teoretické a metodologické problémy marxistickej jazykovedy a konfrontačný výskum slovenčiny a ruštiny. Primerané miesto sa venovalo i skúmaniu dejín jazyka a slovenských nárečí.

Závažný prínos z hľadiska rozvoja jazykovedy znamenalo predovšetkým usporiadanie dvoch vedeckých konferencií: celoštátnej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby s medzinárodnou účasťou (Smolenice 1.—3. 3. 1983) a celoštátnej konferencie o teoretických otázkach marxistickej jazykovedy (Smolenice 21.—23. 11. 1983), ktorá bola výstupom a čiastkovou etapou riešenia v rámci úlohy ŠPZV *Teoretické základy jazykovedy.*

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV je koordinačným a hlavným pracoviskom úlohy ŠPZV *Jazyk ako prostriedok komunikácie v socialistickej spoločnosti a jeho úloha pri formovaní spoločenského vedomia* (koordinátor J. Horecký) a významnou mierou participuje na hlavnej úlohe *Čeština a slovenčina ako nositele národnej kultúry v etape rozvinutej socialistickej spoločnosti.* Menšou mierou participuje aj na hlavnej úlohe *Teoretické problémy robotiky a umelej inteligencie.*

V roku 1983 sa v ústave pracovalo na ôsmich čiastkových úlohách štátneho plánu základného výskumu a dvoch ústavných úlohách. Čiastková úloha *Výskum spisovnej slovenčiny a jej kultúry* (zodp. riešiteľ J. Kačala) sa realizovala takto:

V úlohe *Krátky slovník slovenského jazyka* sa na prepisovanie upravilo 12 400 hesiel, po zredigovaní sa upravilo 18 320 hesiel, zrevidovalo sa 2600 hesiel staršieho konceptu a 178 hesiel gramatických slov. Vypracovalo sa aj sedem lexikologicko-lexikografických štúdií súvisiacich s teoretickými otázkami tohto slovníka.

V úlohe *Dynamika slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny* sa spresnili smernice na excerpovanie, pokračovalo sa v excerpovaní materiálu, vypracovali sa parciálne štúdie z tohto okruhu problémov (vzťah pomenovaní k objektívnej realite, k prehodnocovaniu hovorovosti z hľadiska dynamiky, sémantická klasifikácia slovies, multiverbizácia slovies, nové slovesné väzby, konkurencia slovotvorných typov s formantmi *-izácia/-ovanie,* názvy miesta v súčasnej slovenčine,

názvy výrobkov a ich motivácia, obyvateľské mená, nové lexikálne prostriedky v slovenskej próze, hovorové a slangové prvky v slovnej zásobe). Na konferenciu o výskume a opise slovnej zásoby pripravili pracovníci tohto výskumného projektu dva referáty: *Obsah a forma v slovnej zásobe* a *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* i viaceré diskusné príspevky o dynamike slovnej zásoby.

V úlohe *Syntax slovenského jazyka* sa spracovalo niekoľko parciálnych tém týkajúcich sa otázky spojovníka v zložených osobných menách, syntaktickej štruktúry tautológie, synonymie viet a sémantickej perspektívy vety, príčinnostných príslovkových určení, príslovkových určení prostriedku, pôvodu a látky a zhodnotilo sa spracovanie syntagmatiky v syntaxi J. Oravca — E. Bajzíkovej.

Do príručky slovenského pravopisu sa vypracovali dve kapitoly (o slovenskej abecede a o označovaní hlások).

V čiastkovej úlohe *Výskum nespisovných útvarov* (zodp. riešiteľ I. R i p k a) sa pokračovalo v práci na *Slovníku slovenských nárečí.* Autori skoncipovali 8400 významových jednotiek hesiel písmen A—K do 1. zväzku tohto slovníka, internou redakciou prešlo 8019 významových jednotiek. Výsledky pokračujúcich teoretických výskumov súvisiacich s prípravou slovníka predstavili autori v niekoľkých štúdiách a v dvoch kolektívnych referátoch na konferencii o výskume a opise slovnej zásoby: *Výskum a opis nárečovej lexiky* a *Slovná zásoba v atlasovom spracovaní.* Z problematiky slovníkového spracovania nárečovej lexiky odzneli aj komunikáty o významovej členitosti výrazových prostriedkov z geografického hľadiska, o štylistickom hodnotení slov v nárečovom slovníku a o ľudovej terminológii. V rámci atlasových projektov sa podľa požiadaviek Medzinárodného redakčného kolégia Slovanského jazykového atlasu vyhotovili indexy podľa 32 otázok dotazníka a vypracovali sa dve mapy; pripravili sa dve mapy s komentármi do 2. zväzku *Celokarpatského dialektologického atlasu,* šesť pracovných máp do 3. zväzku a podklady pridelených máp do 4. zväzku tohto atlasu.

V úlohe *Výskum dejín slovenčiny* (zodp. riešiteľ I. K o t u l i č) sa pre 1. zväzok *Historického slovníka slovenského jazyka* (HSSJ) skoncipovalo dovedna 4450 lexikálnych jednotiek, interne sa zredigovalo 8000 lexikálnych jednotiek, zrevidovalo sa 10 000 lexikálnych jednotiek. Na konferenciu o výskume a opise slovnej zásoby prispeli pracovníci oddelenia dejín slovenčiny okrem úvodného referátu o historickom slovníku slovenského jazyka aj komunikátmi o starších slovníkoch ako prameňoch HSSJ, o vplyve češtiny na rozvoj slovenskej historickej slovnej zásoby, o výskume slovotvorby v staršej slovenčine, o genetických súvislostiach slovenskej právnej terminológie, o spracovaní vlastných mien, o herbárovej tradícii a ľudových botanických názvoch, o spracovaní slov českého pôvodu v HSSJ, o uplatňovaní úspornosti v spracovaní HSSJ, o spôsobe adaptácie slov latinského pôvodu a o problematike frazém v predspisovnom období.

V rámci *výskumu vlastných mien* sa urobila definitívna úprava slovenskej časti v monografii *Hydronymia povodia Oravy* a odovzdala sa do tlače (spoluautor M. M a j t á n; vyjde v PLR), vyhotovila sa ďalšia časť heslára slovenských terénnych názvov (písmená N—T).

V rámci hlavnej úlohy ŠPZV *Jazyk ako prostriedok komunikácie v socialistickej spoločnosti a jeho úloha pri formovaní spoločenského vedomia* bola v čiastkovej úlohe *Teoretické základy jazykovedy* (zodp. riešiteľ J. H o r e c k ý) zá-

významným výstupom už spomenutá celoštátna interdisciplinárna konferencia o teoretických otázkach marxistickej jazykovedy, ktorú usporiadal Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v spolupráci s Ústavom pro jazyk český ČSAV. Pracovníci ústavu prispeli k rokovaniu konferencie jedným hlavným referátom *(Kritika postpozitivistických metodológií v jazykovede)* a 12 komunikátmi: *Odraz a lexikálny význam, Ontologický a gnozeologický aspekt lingvistických operácií, K ontológii jazykového významu, O kauzalite v syntaxi, Vymedzenie tzv. interfixov z hľadiska kategórie obsah a forma, Obsah a forma termínu, O hĺbkovej štruktúre zo semiotického hľadiska, O sile dialektickej metódy, Integrácia v jazyku a v jazykovede, Vzťah empírie a teórie z aspektu nárečového významu, Modelovanie a komponentová analýza v sémantike, Vzťah synchrónie a diachrónie v jazykovede.* Súčasťou konferencie bola i panelová diskusia na tému Spoločnosť a jazyk — sociolingvistické aspekty jazyka, na ktorú jeden pracovník ústavu pripravil koreferát *Štruktúrna stratifikácia jazyka.*

V rámci *konfrontačného výskumu ruštiny a slovenčiny* sa v ústave pracovalo na dvoch témach (zodp. riešiteľka E. Sekaninová). Spracovali sa pripomienky internej redakcie k 5790 heslám 3. zväzku *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (VSRS), ďalej pripomienky moskovskej redakcie k 2679 stranám rukopisu, pripomienky hlavnej redaktorky k 1000 stranám rukopisu a pripomienky recenzenta k 1536 stranám rukopisu. Trojitou internou redakciou prešlo 4121 hesiel, hlavnou redakciou 5070 hesiel. Na redakciu do Moskvy sa odoslalo 1419 strán. Na konferenciu o slovnej zásobe vypracovali členky kolektívu referát *Slovensko-ruský slovník ako konfrontácia slovenskej a ruskej lexiky* a sedem komunikátov: *Slovenské reálie a ich ekvivalenty v ruštine, Ruské ekvivalenty slovenských zvratných slovies, Ruské ekvivalenty slovenských distributívnych slovies, Z problematiky bezekvivalentnej lexiky, Frazeologické jednotky s významom kvantity, Štylistické hodnotenie lexém, Odborná terminológia vo VSRS.* V oblasti lexikologického výskumu ruštiny a slovenčiny sa spracovala štúdia *K otázke systémového skúmania lexiky* (na materiáli slovies pocitu v ruštine a v slovenčine).

V čiastkovej úlohe *Konfrontačný výskum slovenčiny s maďarčinou* (zodp. riešiteľka K. Buzássyová) sa vypracovala štúdia o adjektíve *ostrý* v slovenčine a v maďarčine. Do metodickej príručky na vyučovanie slovenského jazyka sa vypracovala kapitola *Využívanie kontrastov medzi maďarčinou a slovenčinou pri vyučovaní podraďovacích súvetí.*

V rámci úlohy *Teoretické problémy robotiky a umelej inteligencie* (zodp. riešiteľ J. Horecký) sa pracovalo na téme *Analýza a syntéza češtiny a slovenčiny pre komunikáciu s počítačom.* Zrevidovali sa pravidlá morfologickej analýzy češtiny, vypracoval sa algoritmus na generovanie slovných tvarov v slovenčine a štúdia *Morfologická analýza jednoduchých tvarov slovenského slovesa.*

Značná výskumná činnosť aj mimo základných plánovaných úloh sa vykonala v súvislosti s účasťou pracovníkov ústavu na domácich a medzinárodných konferenciách a pracovných poradách. Okrem dvoch hlavných domácich podujatí, ktoré sme už spomenuli, traja pracovníci sa zúčastnili na konferencii o živote a diele Mateja Bela, kde predniesli komunikáty, jeden pracovník predniesol komunikát na konferencii Matematizácia vedeckých poznatkov, ktorú usporiadal Ústav filozofie a sociológie SAV, dvaja pracovníci sa zúčastnili na konferencii o starých českých gramatikách v Prahe. Na ústavnej konferencii mladých

pracovníkov základného výskumu sa zúčastnilo deväť pracovníkov (podrobnejšiu správu porov. v 6. čísle SR).

Najvýznamnejším podujatím medzinárodného významu v roku 1983 bol IX. medzinárodný slavistický zjazd v Kyjeve. Na rokovaniach zjazdu sa ako členovia oficiálnej československej delegácie zúčastnili traja pracovníci ústavu a predniesli referáty, ktoré mali pozitívny ohlas, a niekoľko diskusných príspevkov. Diskusnými príspevkami sa na kongrese zúčastnili aj ďalší traja pracovníci ústavu. V rámci turistického zájazdu bolo prítomných na zjazde ďalších 24 vedeckých a odborných pracovníkov. Jeden pracovník mal referát na konferencii o nových metódach onomastického výskumu v Gdansku, iný pracovník na medzinárodnej konferencii o problémoch srbochorvátskej lexikológie v Novom Sade a predniesol tam referát. Na 2. národnú školu mladých jazykovedcov v Sofii pripravili referáty dvaja pracovníci ústavu.

Súčasťou vedeckovýskumnej aj organizačnej práce je účasť pracovníkov ústavu na zasadnutiach medzinárodných komisií. Dvaja pracovníci sa zúčastnili na zasadnutiach komisií MKS, ktoré boli súčasťou IX. medzinárodného slavistického kongresu. Slovenská národná komisia Celokarpatského dialektologického atlasu, v ktorej pracujú dvaja pracovníci ústavu, pripravila 14. medzinárodnú poradu o tomto atlase (Zemplínska šírava, október 1983). Jeden pracovník sa zúčastnil aj na zasadnutí redakčného kolégia tohto atlasu v Moskve, jeden pracovník sa zúčastnil na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas v Moskve, dvaja pracovníci sa zúčastnili na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov pri MKS v Budyšíne a jeden pracovník na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri MKS v Berlíne.

V roku 1983 bola veľmi intenzívna spolupráca ústavu so spoločenskou praxou. Veľký spoločenský dosah a zacielenosť na prax mala výskumná, popularizačná, poradenská, expertízna a recenzentská práca vykonávaná predovšetkým v rámci ústavnej úlohy *Jazyková kultúra v praxi* (zodp. riešiteľ F. Kočiš), ale aj niektorými pracovníkmi ostatných oddelení ústavu. Pokračovalo sa v popularizačnej činnosti formou článkov, kratších príspevkov a recenzií uverejňovaných v časopisoch Kultúra slova, Slovenská reč, ako aj formou príspevkov do pravidelných jazykových rubrík v Čs. rozhlase v Bratislave, v Nedeľnej Pravde, v Práci a vo Večerníku. V listovej jazykovej poradni pracovníci ústavu odpovedali na 360 listov, dvaja pracovníci denne obsluhovali telefonickú jazykovú poradňu. Expertízna činnosť ústavu bola spojená najmä s posudzovaním pripravovaných učebníc a slovníkov pre Slovenské pedagogické nakladateľstvo, učebných osnov pre Ministerstvo školstva SSR a odborných textov pre riadiace orgány. V r. 1983 sa táto činnosť rozvinula najmä pre potreby hlavnej redakcie spravodajstva Čs. rozhlasu v Bratislave (posudzovanie jazykovej úrovne hlásateľov). Pokračovalo sa v konzultačnej činnosti aj v jazykovej úprave spoločensky dôležitých textov pre rozličné inštitúcie, podniky, vydavateľstvá. V r. 1983 osobitne intenzívna bola spolupráca s vydavateľstvami Mladé letá, Práca, s Nakladateľstvom Pravda a s inými organizáciami vo forme prednášok a besied. Pokračovala spolupráca s výrobnými podnikmi a viacerými vedeckými organizáciami pri jazykovej úprave technických a názvoslovných noriem, pokračovalo sa v tvorbe a ustaľovaní terminológie (účasť terminológa ako jazykového konzultanta v desiatich názvoslovných komisiách).

Pracovníci ústavu pokračovali v zmluvnej spolupráci s rozličnými inštitúciami

podľa dlhodobých dohôd, a to s Nakladateľstvom Pravda pri príprave 2. vydania Zobraných spisov V. I. Lenina a Marxovho Kapitálu, s Výskumným ústavom pedagogickým pri vypracovaní Metodiky slovenského jazyka a literatúry pre 8. roč. ZŠ s vyučovacím jazykom maďarským, Metodiky slovenského jazyka pre stredné pedagogické školy, Metodiky jazykovej výchovy pre materské školy, pri novelizácii programu výchovnej práce v jasliach a v materských školách, pri posudzovaní vecnej a jazykovej stránky učebníc slovenského jazyka pre 2.—4. roč. ZŠ, jeden pracovník vypracoval 3 recenzie učebníc slovenského jazyka pre stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským, jeden pracovník bol členom redakčnej rady časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole; pokračovala spolupráca s Ministerstvom školstva SSR pri posudzovaní dočasných osnov pre 4. roč. gymnázií s ukrajinským vyučovacím jazykom a pri posudzovaní osnov ruského jazyka pre gymnázia s rozšíreným vyučovacím jazykom. S Novinárskym študijným ústavom v Bratislave pokračovala spolupráca na téme *Výskum účinnosti publicistických textov;* jeden pracovník ústavu je členom redakčnej rady časopisu Otázky žurnalistiky. Ústav ďalej spolupracoval s Ústredným ústavom pre vzdelávanie učiteľov pri zabezpečovaní prednášok pre frekventantov letnej školy učiteľov slovenčiny zo zahraničia, so Slovenským úradom geodézie a kartografie a s názvoslovnou komisiou Ministerstva vnútra SSR (pri štandardizácii a kodifikácii zemepisných názvov), ako aj s názvoslovnou komisiou pri Národnom výbore hlavného mesta SSR Bratislavy.

Spoločenský dosah mala aj spolupráca so Socialistickou akadémiou SSR pri vypracúvaní jazykových hesiel pre časopis Pyramída a pri jeho lektorovaní, ako aj prednášková (lektorská) činnosť v rámci lektorskej skupiny Metodika straníckeho vzdelávania (v sekcii rétoriky) v Dome politickej výchovy MV KSS v Bratislave, kde prednášali piati pracovníci ústavu.

V rámci ústavnej úlohy *Jazykovedná dokumentácia* (zodp. riešiteľka E. F l a s s i k o v á) sa vypracovalo okolo 500 záznamov pre Slovenskú národnú bibliografiu. Vypracovalo sa päť osobných bibliografií slovenských jazykovedcov.

Pre všetky syntetické diela sa budovali kartotéky. Do kartotéky slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny pribudlo 55 383 dokladov. Do kartotéky Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny sa získalo 12 515 dokladov. Do kartotéky dialektologického oddelenia pribudlo 1405 strán nárečových textov a 12 816 lexikálnych jednotiek. Do kartotéky Historického slovníka slovenského jazyka pribudlo 91 850 dokladov, do fototéky 13 816 fotokópií a 5862 záberov na mikrofilmoch. Do kartotéky vlastných mien pribudlo 9500 dokladov. Do rusko-slovenskej a slovensko-ruskej kartotéky pribudlo 40 000 dokladov.

Ústav spolupracoval s Ústavom pro jazyk český ČSAV (spoločné organizovanie vedeckých podujatí, vzájomné konzultácie, koordinácia slovenského a českého pravopisu ap.). Pokračovala spolupráca s vedecko-pedagogickými pracoviskami: s FF UK v Bratislave pri realizácii úloh ŠPZV, pri tvorbe jazykovedných časopisov, pri usporadúvaní vedeckých konferencií, pri výbere pomocných vedeckých síl pre JÚĽŠ SAV, ďalej s Katedrou logiky a metodológie vied FF UK (najmä účasťou pracovníkov tejto katedry na konferencii o marxistickej jazykovede), ďalej s Katedrou slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ v Prešove a s Pedagogickou fakultou v Nitre. Ústav poskytoval týmto pracoviskám prednášateľov, oponentov kandidátskych a doktorských dizertančných prác, školiteľov ašpirantov, poskytol prednášateľov aj na Letný seminár slovenského jazyka, literatúry a kultúry Studia Academica Slovaca.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra intenzívne spolupracoval s niektorými ústavmi SAV (s Ústavom historických vied, Národopisným ústavom, Ústavom experimentálnej psychológie, Ústavom filozofie a sociológie).

V roku 1983 sa úspešne rozvíjala spolupráca ústavu s krajinami socialistického spoločenstva, ktorá vychádzala z dlhodobého programu mnohostrannej spolupráce socialistických krajín v oblasti spoločenských vied. V rámci cieľového projektu *Národné jazyky v rozvinutej socialistickej spoločnosti* sa vypracoval do pripravovaného medzinárodného zborníka materiál *Výsledky jazykovej politiky na Slovensku.* V rámci riešenia cieľového projektu *Problémy jazykovedy* účastníci pripravovanej konferencie o porovnávacom štúdiu tvorenia slov v slovanských jazykoch vypracovali tézy referátov a poslali ich organizačnému výboru konferencie. V rámci cieľového projektu *Celokarpatský dialektologický atlas* (CKDA) sa uskutočnili r. 1983 dve pracovné zasadnutia. Prepracovali sa mapy, komentáre a úvodné state I. zväzku CKDA, kompletizoval sa materiál do 2. zv., bratislavské kartografické centrum pripravilo 6 máp do 3. zväzku. Na zasadnutie Medzinárodnej komisie Slovanského jazykového atlasu v Moskve sa pripravil materiál pre lexikálnu časť atlasu (odpovede zo slovenských nárečí na 32 otázok). V rámci dvojstrannej spolupráce sa spolupráca s AV BĽR orientovala na výskum frazeológie, spolupráca s Ústredným jazykovedným ústavom AV NDR sa realizovala prípravou spoločného zborníka o sémantických procesoch v súčasnej nemčine a slovenčine, v rámci spolupráce s PAN sa pripravila monografia *Hydronymia povodia Oravy.* Úspešne pokračovala spolupráca s Ústavom slavistiky a balkanistiky AV ZSSR na téme *Veľký slovensko-ruský slovník.*

Edičná činnosť. V r. 1983 vyšli tieto knižné publikácie pracovníkov ústavu, resp. diela v spoluautorstve s pracovníkmi ústavu významné z vedeckého, kultúrno-historického i spoločenského hľadiska: BLANÁR, V. (spoluautor): *Živé osobné mená na strednom Slovensku.* I. 2. Distribúcia obsahových modelov. Martin, Osveta 1983. 648 s.; HABOVŠTIAK, A.: *Reč a slovesnosť oravského ľudu — Oravci o svojej minulosti.* Martin, Osveta 1983. 376 s.; HORECKÝ, J.: *Vývin a teória jazyka.* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 112 s.; MAJTÁN, M. — POVAŽAJ, M.: *Meno pre naše dieťa.* Bratislava, Obzor 1983. 200 s.; MAJTÁN, M. (spoluzostavovateľ): *Geografické názvy okresu Bratislava-vidiek.* Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1983. 68 s. (+ mapa); PISÁRČIKOVÁ, M. — MICHALUS, Š.: *Malý synonymický slovník.* 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 320 s.; SMIEŠKOVÁ, E.: *Malý frazeologický slovník.* 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 296 s.; kolektív: *Jazykovedné štúdie. 18.* Z dejín slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1983. 120 s. Vyšli 2 čísla Jazykovedného časopisu, 2 čísla časopisu Slavica Slovaca, 6 čísel Slovenskej reči a 10 čísel Kultúry slova. Pracovníci ústavu boli výkonnými aj hlavnými redaktormi týchto časopisov, okrem toho boli činní aj v redakčných radách viacerých mimoakademických časopisov (Slovenský jazyk a literatúra v škole, Ruštinár, Otázky žurnalistiky, Čs. rusistika, Slavia, Vedecké riadenia, Pyramída).

Bohatá a všestranná činnosť svedčí o tom, že Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV aj v roku 1983 úlohy vytýčené na 7. päťročnicu úspešne splnil.

K. Buzássyová

Jazykovedné príspevky v zborníkoch Spolku vojvodinských slovakistov

Trojkontextovosť slovenskej kultúry v enklávach na území Juhoslávie, ktoré sa v priebehu dvoch storočí sformovali na samostatné a svojbytné jednotky, tvoriace súčasť širšieho celku slovenského národa, no zároveň (najmä v posledných desaťročiach) začleňované do súčasných juhoslovanských súvislostí, ponúka mnoho podnetov na rozlične zamerané vedecké výskumy. Tvorivý potenciál bádateľov v oblasti široko chápanej slovakistiky (v odbore slovenského jazyka, literatúry, kultúrnej histórie, národopisu, dejín a pod.), sústredených v Spolku vojvodinských slovakistov, založenom r. 1969, sa natoľko kvantitatívne i kvalitatívne rozrástol, že v rámci jestvujúcich periodík či iných príležitostných publikácií už nebolo možné predstaviť výsledky mnohých závažných teoretických či materiálových štúdií. Aktívne vedenie spolku, kádrovo utvorené zo Slovakistického ústavu Filozofickej fakulty v Novom Sade (vznikol r. 1976 z dovtedajšej katedry slovenského jazyka a literatúry), sa preto rozhodlo vydávať zborník, ktorý si kladie za cieľ „uverejňovať recenzie a správy o najnovších slovakistických prácach u nás i v zahraničí, ako aj materiály týkajúce sa Slovákov v Juhoslávii s cieľom sprístupniť ich odbornej i širšej verejnosti". Hlavný a zodpovedný redaktor zborníka prof. D. Dudok s členmi redakcie pripravil doteraz tri zborníky Spolku vojvodinských slovakistov (SVS). Prvý vyšiel r. 1979 na 10. výročie založenia spolku, druhý má vročenie 1980, tretí 1981. Rozsah jednotlivých zborníkov nie je rovnaký; pohybuje sa okolo 200 strán.

Jazykovedné príspevky, ktoré by sme chceli v tejto informatívnej správe stručne predstaviť a priblížiť, majú v zborníkoch primerané paritné zastúpenie.

D. Dudok v rozsiahlej štúdii *Dolnozemský Slovák a spisovná slovenčina v prvých dvoch desaťročiach nášho storočia* (1, 1979, s. 9—62) skúma reč redaktorov a prispievateľov tohto periodika, vychádzajúceho (s prestávkou v čase I. svetovej vojny) v rokoch 1902—1920. Na základe minuciózných analýz príspevkov, v ktorých sa komentujú všetky dôležité udalosti v živote dolnozemských Slovákov v tomto období vystupňovaného nacionálneho a sociálneho útlaku, zisťuje, že reč tohto časopisu (jeho autorov) sa nijako citeľnejšie neodchyľuje od vtedajšieho úzu spisovnej slovenčiny, ktorý sa utváral na rozhraní 19. a 20. storočia v martinskom centre najmä kodifikačným pôsobením J. Škultétyho. Pre poznanie všetkých aspektov dejín spisovnej slovenčiny majú dôležitosť aj Dudkove konštatácie, podľa ktorých autori z kontaktového (v tomto prípade slovensko-srbského) prostredia, ktorí si nestačili osvojiť vzorový martinský úzus (reprezentovaný najmä Slovenskými pohľadmi), používajú menej rusizmov či bohemizmov, v syntaxi sú bližšie k ľudovej reči.

M. Myjavcová publikuje konfrontačnú štúdiu nazvanú *Sloveso byť v slovenčine a srbochorvátčine a vplyv srbochorvátčiny na používanie tohto slovesa v reči Slovákov vo Vojvodine* (1, s. 63—85). Konštatuje, že slovenskému slovesu *byť* (vo význame existovať) zodpovedajú srbochorvátske ekvivalenty *biti, imati, postojati,* ktoré však nemajú rovnakú platnosť. Autorka preberá najmarkantnejšie interferenčné javy pri používaní slovesa *byť* ako plnovýznamového slovesa a vysvetľuje pri jazykových kontaktoch vznikajúce vzájomné vplyvy. Prenikanie neslovenských prvkov do slovenčiny vo vojvodinskom prostredí možno tak isto pozorovať aj pri používaní slovesa *byť* ako spony, zatiaľ čo pri formálnom slovese *byť*, keď ide o morfologickú rovinu jazyka, je vplyv srbochorvátčiny nateraz minimálny.

Otázky slovosledu v slovenskom a srbochorvátskom jazyku v rovine gramatickej stavby výpovede skúma vo svojom príspevku M. Dudok (1, s. 87—104). Autor dôkladne pozná aj slovenskú jazykovednú produkciu z tejto oblasti (J. Mistrík, J. Ružička, F. Kočiš a iní) a v zásade prijíma v nej formulované závery. Vlastnými výskumnými výsledkami potvrdzuje tézu F. Daneša, podľa ktorej slovosled v syntagmách je iba sprievodným prvkom pri syntaktických vzťahoch. V slovenčine a v srbochorvátčine (podobne ako v iných slovanských jazykoch) slovosled syntaktickú funkciu nemá. M. Dudok zdôrazňuje, že poradie členov v syntagme iba v rovine gramatickej stavby možno spoľahlivo skúmať pri atributívnej determinatívnej syntagme. V iných prípadoch nestačí skúmať len úroveň gramatickej stavby, lebo otázky poradia slov prenikajú aj do významovej stavby výpovede; takéto skúmanie by bolo teda nesprávne aj metodologicky.

V budúcich rokoch sa redakcia zaiste pokúsi rozšíriť okruh prispievateľov najmä z radov jazykovedcov. V 2. a 3. ročníku totiž jazykovedu reprezentujú iba autori, ktorí sa osvedčili už pri príprave úvodného zborníka SVS.

Pre slovenskú dialektológiu má nesporný význam vedecký opis nárečí enkláv. Podrobná analýza vzniku, vývoja a súčasného stavu týchto nárečí prispieva k poznaniu dejín slovenského jazyka vôbec. Z tohto aspektu treba pozitívne hodnotiť štúdiu D. Dudka *Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny* (2, 1980, s. 47—78). Prináša viaceré originálne interpretácie špecifických znakov, ktorými sa dnes vyznačuje slovenská národnosť ako osobitná etnografická, historická, kultúrna, jazyková a pod. štruktúra. Autor konštatuje, že v novom prostredí (na území obývanom už pri zakladaní slovenských obcí v 18. a 19. stor. rozličnými národnosťami) novým zoskupovaním a zbližovaním ľudí rozličnej nárečovej príslušnosti, odlišných tradícií, zvyklostí a názorov a pod. vznikol konvergentný vzťah a jeho výsledkom je vznik nového pevného spoločenského celku so všetkými základnými znakmi prinesenými z pôvodnej vlasti, ale v inakšej vnútornej organizácii. O pôvode a počte prvých obyvateľov najstaršej slovenskej obce v Banáte Aradáči (zal. r. 1786) sa zachovalo veľa podrobných dokladov, a preto D. Dudok inštruktívne analyzuje procesy a javy, ovplyvňujúce formovanie sa slovenského etnika a jeho stredoslovenského nárečia v skúmanej lokalite. Publikuje množstvo faktografických údajov; orientáciu v materiáli uľahčuje menný a miestny register, ktorý tvorí neodmysliteľnú súčasť všetkých zborníkov SVS.

Slováci v Juhoslávii v užšom rodinnom styku hovoria svojim rodným nárečím; spisovnú slovenčinu (a jej súčasnú kodifikovanú podobu) vedome používajú ako útvar s vyššou celospoločenskou platnosťou. V porovnaní s minulými obdobiami stúpol počet aktívnych používateľov spisovnej slovenčiny najmä po II. svetovej vojne, keď sa výrazne zvýšil počet periodík a publikácií vychádzajúcich po slovensky. V dejinách spisovnej slovenčiny v Juhoslávii patrí významné miesto časopisu Nový život, ktorý vychádza od r. 1949. Postavenie a funkciu tohto časopisu v literárnom, kultúrnom i vedeckom živote Slovákov i jeho jazykovú úroveň hodnotí D. Dudok (3, 1980, s. 5—22). Aktuálne členenie v slovenčine a srbochorvátčine skúma M. Dudok (3, 1980, s. 59—88). Vychádza z predpokladu, že sledovanie iba odlišností pri aktuálnom členení v geneticky príbuzných jazykoch môže priviesť k zanedbávaniu podstaty tohto javu, a preto si všíma aj zhody. Analyzuje predovšetkým texty z umeleckého štýlu. Konštatuje, že aktu-

álne členenie (každá časť výpovede sa člení na časť známu z predchádzajúceho kontextu a časť novú, pre ktorú sa vlastne celá výpoveď aj realizuje) je vo všetkých flektívnych jazykoch primárnym slovosledným činiteľom a vo väčšej alebo menšej miere sa mu podriaďujú všetky ostatné slovosledné činitele.

Premyslenú koncepčnú prácu redakcie vidieť aj pri výbere recenzií a správ do jednotlivých zborníkov. V súlade s formulovanými závermi a cieľmi, podľa ktorých sa má sledovať najnovšia slovakistická produkcia vznikajúca v Juhoslávii i v zahraničí, zaraďuje redakcia do recenznej časti zborníka aj hodnotenia výrazných edičných činov slovenskej jazykovedy. Rozsah recenzií nie je stroho obmedzovaný, a preto majú autori dosť priestoru na predstavenie recenzovaného diela i na kritické postrehy. D. D u d o k píše o práci R. Krajčoviča *Svedectvo dejín o slovenčine* (1, 1979, s. 187—195), M. D u d o k informuje o knihe M. Hayekovej *Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945* (3, 1981, s. 172—176) a komentuje štúdie zborníka *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny,* ktorý vyšiel v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve (2, 1980, 162—165). Konštatuje, že štúdie nie sú metodologicky celkom jednotné a upozorňuje na niektoré terminologické nejasnosti (obsah termínov „konfrontačný" — tak v názve zborníka — a „kontrastívny výskum" slovenského a maďarského jazyka — v texte príspevkov).

Pre slovenského čitateľa sú poučné konštatácie, ktoré pri hodnotení základných diel slovenskej lexikografie (I. dielu Veľkého slovensko-ruského slovníka a Česko-slovenského slovníka) formulovala M. M y j a v c o v á (2, 1980, s. 151—161). V obidvoch slovníkoch sa konfrontuje lexika dvoch blízkych jazykov vyvíjajúcich sa v ustavičnom kontakte; vznikli v jazykovej situácii, ktorá podľa názoru autorky recenzie pripomína situáciu, v akej sa vyvíja spisovná slovenčina v Juhoslávii. Používateľov slovenčiny v enklávach zaujíma obraz o spisovnej slovenčine podaný prostredníctvom konfrontácie s blízkym českým jazykom. Podľa zistení M. Myjavcovej pri čítaní Česko-slovenského slovníka prekvapuje značný výskyt neurčitých zámen a zámenných prísloviek s časťou *da-,* ako aj zložených prídavných mien s časťou *dakoľko-,* a to nielen pri ekvivalentoch českých heslových slov s časticou *ně-,* ale aj pri prekladaní exemplifikácií v celom slovníku. V jazykovom povedomí juhoslovanských Slovákov (založenom na stredoslovenskom náreční) slová utvorené pomocou nesamostatnej častice *nie-/ne-* sú zafixované ako neutrálne a charakteristické práve pre spisovné, a tobôž odborné jazykové prejavy, zatiaľ čo synonymické slová s časticami *da-* a *voľa-* sa chápu ako znaky hovorového štýlu. Podľa nášho názoru (vysloveného aj v recenzii v Slovenskej reči, 45, 1980, s. 364—372) sú správne aj postrehy recenzentky o hyperkorektnom vynechávaní niektorých slov, ktoré sa doteraz v spisovnej slovenčine nijako negatívne nehodnotili. Ide o slová, ktoré sú blízke alebo zhodné s českým heslovým slovom, no medzi ekvivalentmi sa neuvádzajú (napr. *bačkora, báječný, chytrák, komoliť, napadnúť* vo význame „prísť na um", *pivoh, podivný* atď.).

Jazykovedné príspevky publikované v doterajších troch ročníkoch zborníka Spolku vojvodinských slovakistov prinášajú nový faktografický materiál i originálne teoretické poznatky. Primerane odrážajú súčasný stav a úroveň lingvistických výskumov juhoslovanských slovakistov z Nového Sadu a inštruktívne poukazujú na ďalšie aktuálne úlohy, ktoré treba splniť pri komplexnom a koordinovanom štúdiu jazyka príslušníkov slovenských enkláv. Možno oprávnene

predpokladať, že poskytnú rad podnetov pre ďalšie štúdium kontaktových javov v spisovných i nespisovných útvaroch národného jazyka.

I. Ripka

Štúdie o češtine, slovenčine a nemčine z porovnávacieho hľadiska

V nakladateľstve Univerzity Karola Marxa v Lipsku vyšiel koncom roka 1982 zborník porovnávacích štúdií *Studien zum Tschechischen, Slowakischen und Deutschen aus vergleichender Sicht* (Leipzig, Karl-Marx-Universität 1982. 198 s.). Zborník je zostavený z príspevkov slovenských, českých a nemeckých slovakistov a bohemistov, ktorí svoje výskumy zamerali na dvojjazyčnú konfrontáciu javov nemčiny so slovenčinou a češtinou. Slovenskú jazykovedu reprezentujú príspevky J. Kačalu, J. Mistríka, E. Paulinyho, J. Ružičku a J. Sabola.

J. K a č a l a sa vo svojom príspevku *Die grammatische und die lexikalische Seite des Syntagmas (Am Material der slowakischen Sprache)* zaoberá gramatickou a lexikálnou stránkou syntagiem. Vychádza z definície syntagmy, že „syntagma je bilaterálna jednotka vo sfére jazyka, ktorá má obsah i formu" (s. 64). Upozorňuje pritom na jednoduché syntagmatické a zložené (komplizierte) syntagmatické konštrukcie (s. 65), pričom o zložených tvrdí, že sú založené na vzťahoch koordinácie a determinácie (tamtiež). Ako príklad uvádza konštrukcie s doplnkom (mit sekundärem Prädikat). Týmto konštrukciám totiž germanistická jazykoveda v minulosti nevenovala dostatočnú pozornosť. Autor príspevku ďalej upozorňuje na vzťahy koordinácie a determinácie a ich obsahovú stránku v polopredikatívnych konštrukciách. Predmetom ďalšej analýzy syntagmatických spojení je typ nemeckej syntagmy *sehr stark*, ktorej v slovenčine zodpovedajú dve kvalitatívne odlišné syntagmy — *veľmi silný, veľmi silno*. Ďalší okruh problémov Kačalovho príspevku tvoria otázky kongruencie a adjunkcie (pripájania) v type *nočný pokoj* alebo rekcie a adjunkcie v type *rozhovor o futbale* (s. 67). V oblasti koordinatívnych vzťahov si autor všíma vzťahy jednotlivých častí syntagiem z obsahového hľadiska. Do popredia tu vystupuje otázka realizácie syntagmatických vzťahov prostredníctvom zodpovedajúcich konjunkcií, spájacích výrazov, prepozícií, jednoduchého priraďovania a kongruencie. Autor upozorňuje na to, že kongruencia v koordinatívnej syntagme má odlišnú funkciu než v determinatívnej (s. 69). J. Kačala ďalej rozoberá vzťahy gramatickej formy syntagiem a ich lexikálnej realizácie. Uvádza, že gramatická forma syntagmy je omnoho jednoduchšia a menej variabilná ako jej lexikálna realizácia (s. 70). Uvádza príklady typu *výroba závodov* (s genitívom subjektu) — *závody vyrábajú; výroba tovaru* (genitív objektu) — *vyrábajú tovar*. Varcia sa aj k vplyvu lexikálnej jednoty syntagiem na ich základný význam vo vzťahu k doplnku. Rozoberá pritom aj využitie lexikálnych prostriedkov a sémantiky rozvíjacích členov syntagiem typu *rýchlosť streľby, práca na smeny* (vyjadrovanie kvality), *výrobky za milión* (kvantity), *dom uprostred dediny* (miesta), *doprava v zime* (času), *útek zo strachu* (príčiny) a pod. (s. 71). Autor príspevku sa ďalej zaoberá vzťahom rekcie pri členoch syntagmy (*úsilie o pokojný život, úsilie žiť pokojne, pomoc poľnohospodárom, vyrovnanie sa s nedostatkami* — s. 72). V závere svojho príspevku sumarizuje J. Kačala svoje poznatky tvrdením, že syntagma

ako jednotka gramatickej stavby je založená na syntagmatických vzťahoch, do ktorých vstupujú prvky tvoriace sémantickú jednotu pomenovacích prvkov (Benennungen) a gramatická a lexikálna stránka syntagiem tak tvoria dialektickú jednotu.

J. Mistrík si vo svojom príspevku *Retrograde Gesetzmäsigkeiten in Wörtern* všíma „pravú stranu slov aglutinačných a flektívnych jazykov" (s. 119), hláskoslovné usporiadanie a zákonitosti, ktoré sú charakteristické pre sledované jazyky (slovenčinu, nemčinu a ruštinu) z retrográdneho hľadiska. Autor príspevku vychádza z hláskového zakončenia lexikálnych jednotiek v abecednom poriadku, z tabuľky, v ktorej uvádza percentuálny počet a zastúpenie jednotlivých hláskových jednotiek na konci slov v nemčine, ruštine a slovenčine. Konštatuje rozdiely v týchto jazykoch (zakončenie slov na jednu samohlásku tvorí v nemčine 18 % celkovej slovnej zásoby, v slovenčine 56 % a v ruštine 38 %; s. 120) a uvádza príklady vo vzťahu k jednotlivým slovným druhom; z exaktného spracovania retrográdnych zákonitostí v slovenčine vyplýva poznatok, že v slovenčine sú najviac zastúpené formy zakončené na *-ť* (infinitív slovies — 22 %), *-ý* (adjektíva — 20 %) a *-a* (substantíva ženského rodu — s. 121); v nemeckej slovnej zásobe sa táto zákonitosť prejavuje pri hláske *-n* (infinitív — 19,79 %), v ruštine pri *mäkkom jere* (24,78 %) a hláske *-j* (20,74 %). Z hľadiska koncových zoskupení hlások sú frekventované najviac skupiny *-ig, -te, -isch, -ft* v nemčine, v ruštine skupiny *-yj, -ij, -oj*, v slovenčine *-ný, -ký, -vý, -tý*. Na základe štatistických údajov formuluje autor príspevku poznatok, že „paradigmatická klasifikácia na základe retrográdneho usporiadania slov ukazuje, že pôvodné abecedné usporiadanie slov predstavuje voči retrográdnemu asymetrický systém" (s. 123). Ako príklad uvádza tabuľku substantív podľa paradigiem a pri každom uvádza percentuálne zastúpenie v retrográdnom poriadku. Také isté príklady sú uvedené aj pri adjektívach vzorov *pekný* a *cudzí* a pri jednotlivých slovesných triedach. J. Mistrík upozorňuje aj na homonymiu slabík a na rozdiely paradigmatickej a retrográdnej povahy v príkladoch typu *nič — chránič, mať — driemať, kosť — sladkosť, ľad — pohľad* (s. 125) a upozorňuje na polysémiu a homonymiu, ktorá v istých prípadoch oslabuje sémantiku morfém a častí slov vo vzťahu k slovnodruhovej klasifikácii. Autor príspevku venuje pozornosť aj prefixom *ab-, an-, auf-, aus-, ein-, emp-, ent-, er-, in-, inter-, über-, um-, unter-* a internacionálnym prefixom vo vzťahu ku štruktúre nemeckého slovesa a vplyvu týchto prefixov na hláskovú štruktúru vo vzťahu k sledovaným javom. Na záver svojho príspevku J. Mistrík konštatuje, že v každom jazyku „existuje istá závislosť medzi ľavou a pravou stranou slova" (s. 126) a pre výskum jazyka má skúmanie retrográdnych zákonitostí rovnaký význam ako skúmanie „začiatku slov", pretože poznatky o retrográdnej štruktúre slov poskytujú cenné informácie tak pre výskum jedného jazyka, ako aj pre konfrontačný alebo kontrastívny výskum niekoľkých jazykov.

E. Pauliny sa vo svojom príspevku *Die Dialekte von Banská Bystrica und Umgebung heute* vracia k názorom, ktoré o tejto problematike sformuloval pred štyridsiatimi rokmi a ktoré na základe svojich ďalších výskumov podrobnejšie rozpracúval. Uvádza pritom historicko-spoločenské predpoklady zmien v sledovaných nárečiach. Na slovensko-nemeckom historicko-spoločenskom kontexte vysvetľuje autor osudy mäkkostnej konsonantickej korelácie hlások *ď — d, ť — t, ň — n, ľ — l* v okolí Banskej Bystrice a v ostatných stredoslovenských nárečiach. Vychádza pritom zo skutočnosti, že okolie Banskej Bystrice začala

v 13. storočí v súvislosti s rozvojom remesiel a baníctva ovplyvňovať nemecká kolonizácia. Odrazilo sa to v starom vodopise (názvy riek a vodných tokov spred 13. storočia svedčia o ich slovanskom pôvode), no po 13.—14. storočí, ktorým sa začína dôležitá etapa vo vývine dialektov v okolí Banskej Bystrice práve pod vplyvom nemeckej kolonizácie. Tá ovplyvnila aj spomínanú mäkkostnú koreláciu okolitých obcí v prospech hlások *d, t, n, l* (nemčina — ako je známe — mäkkostnú koreláciu nepozná). Po osídlení okolia Banskej Bystrice nemeckou sociétou sa v ďalších storočiach v tejto oblasti prisťahované obyvateľstvo slovakizuje. Slovakizácia sa podľa autora uskutočňovala v zložitých hospodársko-spoločenských, ale i náboženských pomeroch. Vplyv na tento slovakizačný proces mala v okolí Banskej Bystrice aj reformácia, pretože do samotného mesta prichádzali v 16. storočí reformátorskí kazatelia zo Sliezska, „ba dokonca aj zo Slovenska" (s. 142). E. Pauliny to dokumentuje konkrétnymi prípadmi kazateľov slovenského pôvodu, ktorí v 16. storočí účinkovali v Banskej Bystrici. V týchto podmienkach sa uskutočňoval slovakizačný proces aj po žilinskej synode r. 1610. „Protireformácia znamenala ďalší vývin, pretože v jej období sa objavujú prvé znaky formovania novodobého národa" (s. 143). V týchto podmienkach vzniká oblasť s odlišným vývinom mäkkostnej korelácie. Oblasť Donovál, Motyčiek, Starých Hôr, Tajova mala pôvodne „tvrdý" charakter korelátov, v ostatných lokalitách okolia Banskej Bystrice sa mäkkostná korelácia od stredoslovenských nárečí neodlišovala. V pôvodnej oblasti tzv. tvrdých nárečí dochádza k sekundárnemu vývinu korelácie *d — ď, t — ť, n — ň, l — ľ* do takej miery, že pôvodná mäkkostná korelácia sa uplatňuje aj v slovách *ťen, pekňí, keďi, moľika* (s. 145). V týchto intenciách sa mäkkostná konsonantická korelácia zachovala v dialektoch spomínaného okolia Banskej Bystrice až dodnes. Autor príspevku poznamenáva, že nárečia sú v súčasnosti vystavené tlaku masovokomunikačných prostriedkov i spisovnej normy, preto pôvodný stav opísaných javov podlieha týmto vplyvom. V závere príspevku E. Pauliny upozorňuje, že nárečový materiál, ktorý použil v príspevku, má charakter komunikácie v oficiálnej sfére, preto u nositeľov týchto nárečí treba predpokladať istý stupeň rezistencie na úrovni spisovného jazyka a nárečí.

Príspevok J. Ružičku *Schiller — Bahnbrecher der modernen Poesie* je rozdelený do šiestich častí. Prvá z nich obsahuje teoretické úvahy o doterajších výskumoch Schillerovho diela. Tvrdí, že „každé umelecké dielo chápeme ako unikátny fenomén, ktorý sa vyznačuje svojou vnútornou obsahovou štruktúrou" (s. 156). Autor ďalej pokračuje úvahami o forme a obsahu a ich dialektickej jednote, obsahových zložkách a variantoch, „stuhnutých" klasických formách, ktoré z mŕtveho prvku v dynamickom ponímaní Schillerovej básne *Pieseň o zvone* utvorili dialektickú jednotu obsahu a formy. Druhou časťou Ružičkovho príspevku je charakteristika spomínanej Schillerovej básne a jej miesto v tvorbe J. Ch. F. Schillera. Autor sa ďalej zamýšľa nad strofickou a veršovou štruktúrou *Piesne o zvone* a jej tematickou výstavbou. Uvažuje o udalostiach zo života ľudí, rodiny, spoločnosti vo vzťahu k tematickému a strofickému usporiadaniu diela. V rovine trochejského verša Schiller využíva na tematické variácie strofické presahy, mierne ruptúry, fakultatívne pauzy, ktorými autor príspevku ilustruje svoje poznatky. Tretiu časť príspevku zameral J. Ružička na problémy slovného prízvuku v štruktúre jazyka a textov. Vychádzal pritom z dynamického prízvuku nemčiny a zo skutočnosti, že neprízvučná slabika je

redukovaná a môže byť v požiadavkách metrických schém elidovaná. Konkrétnu realizáciu prízvuku a jeho úlohy v metrike *Piesne o zvone* autor príspevku rozoberá a komentuje citovaním Schillerovho diela. V štvrtej časti príspevku je reč o trochejskej rovine (die trochäische Ebene), ktorá má v *Piesni o zvone* pevne ustálené formy (s. 158). Strofická výstavba tu nepripúšťa variácie jednotlivých veršových zložiek. V predposlednej časti hovorí J. Ružička o rovine jambu (die jambische Ebene), v ktorej je vzťah obsahu a formy podstatne komplikovanejší ako pri trochejskej; vyplýva to aj zo striedania osem- a desaťslabičných strof vo verši. Záver tejto časti príspevku tvorí prehľad veršovej výstavby *Piesne o zvone* vo vzťahu k prekladom do iných jazykov. Pri takýchto prekladoch by sa podľa J. Ružičku mali „v celej básni zachovať veršové formy originálu" (s. 161). Záverečnú časť príspevku tvorí autorova textologická úvaha o Schillerovej *Piesni o zvone*. J. Ružička sa v nej zamýšľa nad zložitosťou tohto umeleckého diela (s. 161). Usudzuje, že Schillerovi nešlo len o postihnutie obsahu, jeho centrálnych i okrajových zložiek a o formu. F. Schiller totiž v tomto svojom diele vystihol prozodické možnosti nemeckého jazyka v optimálnej miere. Zhrnujúcim konštatovaním tohto príspevku je to, že typ jazyka poskytuje autorovi možnosť využívať istú metriku a je dôležitým a limitujúcim faktorom. *Pieseň o zvone* aj napriek tomu, že jej autor neštudoval prozódiu nemčiny ani teóriu metriky, je geniálne dielo.

J. S a b o l sa vo svojom príspevku *Zur lautlichen Struktur des Wortes in der slowakischer Schriftsprache* zaoberá otázkou formálnej stránky prvkov zvukovej roviny jazyka vo vzťahu k ich obsahu. Vychádza zo základných dištinktívnych vlastností foném a spájania foném do vyšších jednotiek jazykového systému. Na lineárnej úrovni uvádza základné opozície — šumové spoluhlásky a sonóry oproti vokálom *(C — C°)* a vokály oproti šumovým spoluhláskam a sonóram *(V — V°)*. Na základe týchto opozícií môže potom dôjsť v slovenčine k trom možnostiam zoskupenia foném: nesonórna (s vlastnosťou *CV°*), sonóra (s vlastnosťou *CV*) a vokál (s vlastnosťou *C°V*). Vokály tak jasne kontrastujú so sonórami a šumovými spoluhláskami. Zoskupenie fonologických protikladov v štruktúre slov súčasnej spisovnej slovenčiny vyhodnocuje autor príspevku exaktnou metódou. Podobným spôsobom spracúva aj prozodickú štruktúru jedno-, dvoj- až osemslabičných slov. Okrem exaktného spracovania vlastností sa autor zaoberá aj problematikou prízvuku a kvantity. Uvádza, že prozodická charakteristika spisovnej slovenčiny sa viaže na pevný prízvuk na prvej slabike, kde sa môžu vyskytnúť všetky štyri prozodicky modulované typy slabiky: prízvučná dlhá, prízvučná krátka, neprízvučná dlhá, neprízvučná krátka. Podľa autora druhá slabika môže byť teda len neprízvučná (dlhá alebo krátka). Príspevok J. Sabola „uvádza základnú charakteristiku a prozodické parametre slov v súčasnej spisovnej slovenčine. Predovšetkým v tejto oblasti — a to na základe konfrontácie s inými jazykovými systémami — sa otvárajú perspektívy ďalšieho výskumu v tejto oblasti" (s. 168).

Príspevky našich jazykovedcov v tomto zborníku sú dobrou reprezentáciou súčasnej slovakistiky a slovensko-nemeckej konfrontačnej lingvistiky v zahraničí. Jednotliví autori obohatili nimi obzor poznatkov našich, najmä však zahraničných slavistov a slovakistov. Potešiteľné je i to, že záujem o poznanie systému slovenského jazyka je aj v zahraničí.

P. Žigo

ROZLIČNOSTI

Hrad, zámok a kaštieľ. — V odbornej literatúre sa stále venuje pozornosť vymedzeniu významov slov *hrad*, *zámok* a *kaštieľ* hoci sú už vymedzené napr. aj v Slovníku slovenského jazyka. Podľa tohto slovníka (1. zv., 1969, s. 517) *hrad* je „väčší opevnený zámok, v stredoveku šľachtické sídlo", napr. *Bratislavský hrad, Trenčiansky hrad, Hrad* = Pražský hrad. Tu možno pripomenúť, že názov *Hrad* neoznačuje dnes iba Pražský hrad, ale aj Bratislavský hrad. Na osvetlenie významu slova *hrad* sa v SSJ používa aj slovo *zámok*. Podľa SSJ význam slova *hrad* nie je totožný s významom slova *zámok*, ale hrad je väčší opevnený zámok. Slovo *zámok*, resp. *zámok*[2] (je aj *zámok*[1] s významom „zámka") podľa SSJ (5. zv., 1965, s. 479) označuje „väčšiu, obyčajne umelecky cennú budovu vystavenú spravidla na ťažko prístupnom alebo strategicky dôležitom mieste, za feudalizmu sídlo šľachticov alebo panovníkov". Uvádzajú sa príklady, ako *Oravský zámok, renesančný zámok, barokový zámok, kráľovský zámok, zakliaty, začarovaný zámok* (v rozprávkach), fraz. *vzdušné, veterné, poveterné zámky, zámok na stračej nôžke, zrútiť sa, rozpadnúť sa ako zámok z karát*. Slovo *kaštieľ* má podľa SSJ (1. zv., 1959 s. 683) význam „veľký, obyčajne umelecky cenný dom, za feudalizmu vidiecke sídlo šľachticov a boháčov". Uvádzajú sa tieto príklady: *renesančný kaštieľ, zemiansky, panský kaštieľ*. Slovo *kaštieľ* je významovo zreteľnejšie odlišné od slov *hrad* a *zámok*.

O uvedených slovách písal viac ráz V. Uhlár. V príspevku *Hrady — hradiská — zámky — kaštiele — kúrie* (Krásy Slovenska, *41*, 1964, s. 431—435, 451—455) písal o význame uvedených slov, najmä o vývine významov slov *hrad* a *zámok*. Osobitne sa zaoberal významom a rozšírením slova *zámok* v priebehu vývinu slovenčiny, pričom sledoval aj začlenenie tohto slova do radu slov významovo blízkych, ako *hrad* a *kaštieľ* (porov. článok *Zámok*. Slovenská reč, *30*, 1965, s. 335—345). Autor konštatoval, že v umeleckej literatúre sa slovo *zámok* používa ako synonymum slova *hrad*. V najnovšej odbornej literatúre sa však tieto slová začínajú diferencovať. V osobitnom príspevku (*Nie sú vari krásne naše zámky?* Kultúra slova, *4*, 1970, s. 42—48) sa autor stavia jednak proti nahrádzaniu slova *zámok* slovom *hrad*, jednak aj proti jeho nahrádzaniu slovom *kaštieľ*. Konštatuje, že v češtine sú výrazy *hrad* a *zámek*, pričom slovo *zámek* zodpovedá slovenskému slovu *kaštieľ*. Nemčina má slová *Burg* s významom „hrad" a *Schloss* s významom „zámok i kaštieľ", francúzština má pre slová *hrad, zámok* a *kaštieľ* iba výraz *château*, angličtina iba slovo *castle*. Týchto slov sa dotýka aj Š. Pisoň v článku *Problematika súčasných názvov hradov na Slovensku* (I. slovenská onomastická konfereicia, 1968, s. 262—264). Uvádza spracovanie slov *hrad, zámok* a *kaštieľ* v SSJ a ich spracovanie v češtine. Uzatvára, o čom už hovoril V. Uhlár, že v češtine sa slovo *zámek* používa na označenie prestavaného hradu a okrem toho ako jediný pojem, resp. výraz pre objekt, ktorý má v slovenčine pomenovanie *kaštieľ;* v tom je podľa neho čeština rovnaká s nemčinou, kde sú vedľa seba tiež iba dva výrazy *Burg* a *Schloss* v rovnakom význame. V tejto súvislosti sa v diskusii pripomenulo, že v učebniciach dejepisu pre základné školy sa výrazy *hrad* a *zámok* nepoužívajú vždy podľa stavu v slovenčine a pomenovanie *kaštieľ* sa vôbec nespomína ani sa nevysvetľuje, hoci sa s ním žiaci často stretávajú v krásnej literatúre, v cestopisoch a pod. (J. Dvončová, tamže,

s. 270). E. Smiešková (*Hrad — zámok — kaštieľ*. Jazyková poradňa. Zv. 5, 1968, s. 42—43) hovorí o tom, že pri slovách *hrad* a *zámok* je zbytočné nejaké ich striktné rozlišovanie. Uvádza však ďalej, že pri jemnom rozlišovaní názvov *hrad* a *zámok* by sme *hrad* mohli definovať ako stavbu prevažne vojenskú, pevnostnú; *zámok* popri tejto funkcii bol zvyčajne aj rodinným sídlom, obytným objektom, často s parkom, záhradou a pod. Znovu však pripomína, že v bežnom používaní nejestvuje presné rozlíšenie a že v jednotlivých prípadoch ide skôr o miestny úzus. Slovo *kaštieľ* sa aj podľa nej výrazne diferencuje od slova *hrad* aj *zámok*. K všetkým týmto výrazom sa znovu vrátil Š. Pisoň v príspevku *K termínom hrad, zámok a kaštieľ* (Vlastivedný časopis, *19*, 1970, s. 140). Konštatoval, že výrazy *hrad* a *zámok* sa viac-menej zamieňajú, namiesto slova *kaštieľ* sa vplyvom češtiny, kde tohto výrazu niet, veľmi často vyskytuje na mapách, menej v odborných prácach pomenovanie *zámok*.

Táto jazyková situácia sa odráža aj v Česko-slovenskom slovníku (Bratislava 1979). Tu sa pri českom slove *hrad* (s. 111) uvádza slovenský ekvivalent *hrad*, pri *zámek*[2] (s. 698) je slovenský ekvivalent *zámok* so spojeniami *barokní z.* — *barokový zámok, kouzelný z.* — *čarovný zámok* a s frazeologickými spojeniami *stavět si vzdušné, větrné zámky* — *stavať si vzdušné zámky*. K čes. *zámek*[2] sa slovo *kaštieľ* ako ďalší ekvivalent neuvádza. Nemecko-slovenský slovník od M. Čiernej, E. Gézeho, M. Juríkovej a E. Menkeho (Bratislava 1981) uvádza slovo *Burg* s prvým významom „hrad", slovo *Schloss* vysvetľuje slovenskými ekvivalentmi *zámok, hrad*, teda aj tu chýba výraz *kaštieľ*, ktorý patrí k slovu *Schloss*, o čom sa zmieňujú V. Uhlár a Š. Pisoň.

Ak sa v Česko-slovenskom slovníku nesprávne zachytáva vzťah slov *hrad, zámek/zámok* a *kaštieľ* v češtine a slovenčine, neprekvapuje, že s podobným stavom sa stretávame aj v niektorých kartografických dielach. V súbore vlastivedných máp pre 4. ročník ZŠ (Bratislava 1982), ktorý je vlastne „prekladom", lebo bol spracovaný v Kartografii v Prahe, je na mape Slovenskej socialistickej republiky príslušná značka pre hrad, potom je tu značka pre zrúcaninu hradu a konečne je tu osobitná značka pre zámok. Pomenovanie *kaštieľ* sa tu vôbec nespomína. Podobne v Autoatlase ČSSR, ktorý vydala Slovenská kartografia v Bratislave r. 1982, sa vo vysvetlivkách uvádza značka pre hrad (nem. Burg), ďalej značka pre zámok (nem. Schloss), nespomína sa tu však kaštieľ. Pritom na mape č. 47 majú Čakany značku pre zámok, ale na s. 150 v textovej časti sa v Čakanoch spomína barokový kaštieľ. Alebo na mape č. 41 sa pri názve Markušovce uvádza značka pre zámok a v textovej časti sa spomína kaštieľ v Markušovciach.

Na záver môžeme konštatovať, že v spisovnej slovenčine sa používajú slová *hrad, zámok* a *kaštieľ*. Slová *hrad* a *zámok* sa neraz používajú v rovnakom význame, ale dnes sa postupne diferencujú (ako to naznačuje napr. E. Smiešková). Výrazne odlišný význam má slovo *kaštieľ*, ktorým sa označuje iná stavba ako hrad alebo zámok. S používaním tohto pomenovania (a príslušnej osobitnej značky) treba počítať aj v našich kartografických dielach. Čo sa týka prekladania z češtiny, treba české slovo *zámek* prekladať v istých prípadoch podľa povahy objektu slovom *zámok*, v iných prípadoch slovom *kaštieľ*. Neplatí teda jednoduchá rovnica (založená na zvukovej podobnosti) čes. *zámek* = slov. *zámok*.

L. Dvonč

O výslovnosti slova slang. – Proces zdomácňovania cudzích slov sa nezaobíde bez zmien ani v ich zvukovej zložke. Tieto zmeny sú výsledkom prispôsobovania cudzích slov domácim hláskoslovným zákonitostiam. Jedným z výrazov s celkom zreteľnou výslovnostnou dynamikou je aj slovo *slang*, ktoré si zaslúži pozornosť i preto, že v jednotlivých kodifikačných príručkách sa mu v slovenčine pripisuje nerovnaká výslovnosť.

Pred pätnástimi rokmi o slove *slang* písal v poznámke Ako vyslovovať slovo slang J. Ružička (vyšla v 5. zväzku Jazykovej poradne, 1968, s. 318—319). Tu sa uvádza, že v spisovnej slovenčine sa zatiaľ uplatňuje výslovnosť so „širokým *ä [släng]*", ale že sa uplatňuje aj výslovnosť podľa písanej formy, teda výslovnosť s *a: [slang]*. V poznámke sa zároveň vyslovil predpoklad, že táto písmenková výslovnosť časom prevládne a že k tomu dôjde až vtedy, keď sa slovo *slang* bude používať v spisovnej slovenčine častejšie, čiže keď sa slovo *slang* už nebude pociťovať ako špecifický jazykovedný termín (skrátene tento príspevok vyšiel aj v publikácii 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 265).

Treba však povedať, že tento predpoklad sa v spisovnej slovenčine nepotvrdil. Dnes má slovo *slang* pomerne široké uplatnenie, nie je už exkluzívnym lingvistickým termínom. Bežné pozorovanie výslovnosti tohto slova v masovokomunikačných prostriedkoch, ale aj v bežnej odbornej praxi potvrdzuje, že jeho výslovnosť je celkom jednotná v podobe *[sleng]*. Teda neuplatnila sa ani výslovnosť *[släng]*, ani *[slang]*. Vývin dal vlastne za pravdu Slovníku slovenského jazyka, ktorý vo svojom 4. zväzku (1964, s. 112) zaznamenal už takúto výslovnosť. A zhoduje sa to napokon aj s najnovšou kodifikáciou tohto slova v Príručnom slovníku Slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 471). O ustálenosti výslovnosti slova *slang* by mohlo svedčiť azda aj to, že v spomínanom slovníku A. Kráľa sa okrem podoby *[sleng]* nezachytáva iná výslovnosť, hoci slovník je vybudovaný na zásade rozlišovania troch výslovnostných štýlov (vysokého, neutrálneho a nižšieho) a pri každom hesle, ak je to len trocha možné, uvádzajú sa aj iné živé príznakové výslovnostné podoby.

S. Ondrejovič

Index 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 49, 1984, číslo 4. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka S. Čičelová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 813 81 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Registračná značka F 7089.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984.
Kčs 8,—.